

Teori som politisk og samfunnsmessig kraft

En sosiologisk kasusstudie av Fremskrittspartiets politiske sosiologi

Mona Berg Hansen

*Masteroppgave i sosiologi
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø
Høsten 2007*

Teori som politisk og samfunnsmessig kraft

En sosiologisk kasusstudie av Fremskrittspartiets politiske sosiologi

Mona Berg Hansen

*Masteroppgave i sosiologi
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø
Høsten 2007*

Forord

Masteroppgaven ble ferdig innen rimelig tid, og det har jeg flere å takke for. Den første som skal takkes er min veileder Roar Hagen. Tusen takk for kyndig faglig veiledning, for tålmodighet, inspirasjon og en ustanselig hang til å utfordre meg.

Dernest vil jeg takke medlemmene av vår systemteoretiske forskergruppe, for gode faglige diskusjoner og møter.

Helga Johnsen skal ha takk for kyndig språkvask, og Ole Eirik Hagen for språkvask og verdifulle oppgavetekniske anbefalinger.

Så vil jeg takke mine medstudenter for at dere har bidratt så sterkt til et trivelig og artig miljø som har gjort de lange dagene på pc-rommet ganske lystbetont.

Mine svigerforeldre Ruth og Tor Inge Hansen har passet barn til den store gullmedaljen i denne prosessen. Tusen takk for at dere er så snill mot oss og ungene. Uten dere hadde jeg nok trengt et ekstra semester, minst.

Til mine elskede små, Hannah og Sunniva, vil jeg si; tusen takk for at dere stadig utfordrer mine tanker og handlinger, og for at dere har ventet så tålmodig på at jeg skulle bli ferdig med dette. Dere betyr alt for meg.

Og til sist, men aller mest, vil jeg takke deg Geir, for at du gir meg trygghet i livet, og alltid står ved min side. Ditt bidrag favner over det hele.

Tromsø, 18.11.2007

Mona Berg Hansen

KAPITTEL 1	1
INNLEDNING	1
1.1 OPPGAVENS TEMA OG PROBLEMOMRÅDE	1
1.2 AVGRENSNING AV OPPGAVEN	3
1.3 FORSKNING PÅ FELTET	4
1.4 LESEVEILEDNING	6
KAPITTEL 2	7
KOLLEKTIV HANDLING OG SOLIDARITET I MODERNE SAMFUNN	7
2.1 INNLEDNING	7
2.2 SAMFUNNSDIAGNOSE	8
2.3 INTEGRASJON SOM POLITISK OG SOSIOLOGISK PROBLEM	10
2.4 DET MODERNE SAMFUNNET	15
2.5 AVSLUTNING	20
KAPITTEL 3	22
SAMFUNNET SOM RASJONELT HANDLINGSFELLESSKAP	22
3.1 INNLEDNING	22
3.2 RASJONALITET OG REFLEKSJON I DET MODERNE SAMFUNNET	22
3.3 SOSIOLOGIENS PRAKTISKE BEVISSTHET	23
3.4 LUHMANN OG HAGENS SYSTEMTEORETISKE ONTOLOGI	25
3.4.1 SYSTEMINTEGRASJON	27
3.4.2 KOLLEKTIV RASJONALITET OG SYSTEMDANNELSE	30
3.4.3 DET MODERNE SAMFUNNETS FUNKSJONSSYSTEMER	32
3.4.4 INTEGRASJON I MODERNE SAMFUNN	34
3.5 AVSLUTNING	38
KAPITTEL 4	39
METODE	39
4.1 INNLEDNING	39
4.2 EPISTEMOLOGISK DRØFTING	39
4.2.1 KONSTRUKTIVISMEN	40
4.2.2 EPISTEMOLOGISK KONSTRUKTIVISME	41
4.3 METODEVALG OG FORSKNINGSSTRATEGI	43
4.3.1 KASUSSTUDIE	43
4.3.2 FORSKNINGSSTRATEGI I TODELTE ANALYSE	45
4.4 KILDER FOR DATA	47

KAPITTEL 5	49
EMPIRISK UNDERSØKELSE AV FREMSKRITTPARTIETS POLITIKK	49
5.1 INNLEDNING	49
5.2 FRIHET SOM LEDETRÅD	51
5.3 FREMSKRITTPARTIETS TEORI OM FRIHET	52
5.4 FREMSKRITTPARTIETS POLITIKK FOR FRIHET	55
5.4.1 FRIHET FOR KOMPETENTE INDIVIDER - IDEALPOLITIKK	55
5.4.2 FRIHET FOR FOLK FLEST - REALPOLITIKK	60
5.4.3 FRIHET MED STATEN I FOLKETS TJENESTE – ET SPØRSMÅL OM ORGANISASJONSTEKNOLOGI OG PRIS	64
5.4.4 OPPSUMMERING	67
5.5 FREMSKRITTPARTIETS POLITISKE SOSIOLOGI	67
5.5.1 DET FRIVILLIGE FELLESSKAPET	68
5.5.2 DET POPULISTISKE FELLESSKAPET	69
5.5.3 DET NORSKE VERDIFELLESSKAPET	70
5.5.4 DET MINIMALISTISKE FELLESSKAPET	71
5.5.5 VELFERDSSTATENS FELLESSKAP	72
5.6 KONKLUSJON	73
KAPITTEL 6	75
FREMSKRITTPARTIET OG VELFERDSSTATENS FELLESSKAP	75
6.1 INNLEDNING	75
6.2 VELFERDSSTATENS FELLESSKAP OG DETS DELER	76
6.3 FREMSKRITTPARTIETS POLITIKK OG VELFERDSSTATENS FELLESSKAP	80
6.4 KONKLUSJON	86
KAPITTEL 7	88
KONKLUSJON OG AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER	88
LITTERATURLISTE	92

Kapittel 1

Innledning

1.1 Oppgavens tema og problemområde

Den norske velferdsstaten er et verdenskjent fenomen. Den viser at det er mulig å ha både individuell frihet, omfattende samfunnsmessig samarbeid og økonomisk vekst. Velferdsstaten representerer et handlingsfellesskap på samfunnsnivå som savner sidestykke¹. De siste 25 årene har velferdsstatens kritiske røster imidlertid blitt flere og mer høylydt. Velferdsstaten blir for dyr, for ineffektiv og produserer avhengighetsproblemer, hevdes det. Nye politiske reformer forsøker å imøtekomme kritikken, blant annet ved å modernisere offentlig sektor. Disse endringene skjer ved hjelp av teori.

Problemet er imidlertid at samfunnsvitenskapene mangler gode teorier om velferdsstaten. Små lønnsforskjeller, høye skatter og sjenerøse velferdsordninger er i henhold til økonomisk teori selve oppskriften på økonomisk katastrofe (Forskning.no 2007). I et intervju i Forskning.no (2007) hevder økonomiprofessor Karl Ove Moene at de nordiske velferdsstatene ikke kan forklares med eksisterende økonomiske teorier. I økonomisk inspirert teori fremstår samfunnet som en samling individer som er enige om at staten må til for å opprettholde lov og orden, og at kontrakter overholdes. Statlige reguleringer som går ut over det vil være til hinder for individenes frihet og samfunnets evne til å øke sin velstand. Det er en grunnleggende motsetning mellom individ og samfunn i dette perspektivet. Individenes handlinger må derfor utelukkende tilpasses gjennom usynlige systemmekanismer, som for eksempel at bakeren har egeninteresse i å bake brødene som markedet etterspør. Sosiologisk teori har som utgangspunkt at solidaritet er det som knytter individer og handlinger sammen til en fungerende helhet. Sosiologien har forholdet mellom individ og samfunn som sitt særskilte problemområde, men kan heller ikke gjøre rede for velferdsstaten som samfunnsfenomen. I sosiologisk teori fremstår samfunnet som et solidarisk fellesskap som samarbeider for å ivareta allmenne interesser, men betingelsene for det solidariske fellesskapet er intersubjektivitet. Koplingen mellom individuelle og kollektive interesser blir for tett i sosiologien. Det moderne samfunnet preges av norm- og

¹ Med unntak av Sverige og Danmark.

verdipluralisme, og normer og verdier er uansett ikke nok til å binde handlinger. Begge disse retningene opererer med utilstrekkelige begreper om samfunnet som fellesskap.

Det er i all hovedsak økonomisk inspirerte teorier som får innflytelse på utformingen av politiske reformer. Når samfunnet endrer seg selv ved hjelp av teori blir det problematisk når begrepene de bruker er utilstrekkelige, fordi de gir gal forståelse av samfunnet som fenomen. Denne oppgaven skal derfor handle om forholdet mellom teori og virkelighet, og har som utgangspunkt at teori spiller en viktig rolle i samfunnsutviklingen. Oppgavens påstand er at samfunnet og samfunnsvitenskapene mangler et begrep om samfunnet som rasjonelt handlingsfellesskap.

Forholdet mellom individ og samfunn, karakteriseres av en interessekonflikt. Det betyr at det er en motsetning mellom hva som er rasjonelt og fornuftig for det enkelte individ, og hva som er rasjonelt og fornuftig for individet som medlem av gruppen. Denne konflikten er en empirisk realitet. Vi innser at det er fornuftig å betale skatt for å få offentlige skoler, helsevesen og veier, men når selvangivelsen skal fylles ut leter vi opp hvert eneste smutthull som gjør at vi kan slippe så billig som mulig. På den ene siden har vi private hensyn å ta, og på den andre siden har vi kollektive interesser. For å få kollektiv handlingskapasitet må samfunnet løse denne konflikten og overvinne individenes egoisme, og det har samfunnet gjort. Vi har en velferdsstat som fordeler byrder og goder med tanke på samfunnsmedlemmenes velferd.

For å tematisere forholdet mellom teori og samfunnsutvikling skal jeg studere hvordan et politisk parti, som må løse forholdet mellom individ og samfunn i praksis, forstår og kommuniserer om samfunnet som fellesskap. Jeg har valgt Fremskrittspartiets politikk som denne oppgavens kasus fordi de er de fremste representantene i norsk politikk for det økende fokus på individualistiske politiske løsninger. Fremskrittspartiet har etter hvert tonet ned sin til dels sterke kritikk av velferdsstaten, men gjør fortsatt privatisering, deregulering og konkurranseutsetting av offentlig sektor til sentrale elementer i sin politikk. Partiet får relativt mye oppmerksomhet både i media, i samfunnsvitenskapene, og i samfunnet generelt. Noe av kritikken mot partiet går blant annet ut på at de snur seg etter vinden. I dette ligger det en oppfatning om at partiet drar stemmejakten så langt at politikken blir både uforutsigbar og useriøs. Partiet har imidlertid opplevd en betydelig oppslutning for sin politikk de senere årene. De siste par årene har det pågått en helårsjakt på den såkalte FrP-koden. Koden er

ment å være en forklaring på det som forstås som FrP-fenomenet, nemlig hvordan et markedsliberalistisk parti kan få så stor oppslutning i et land med solid sosialdemokratisk tradisjon. Partiet kritiserer staten for å umyndiggjøre folk, og anklager politikere til venstre og ansatte i offentlig sektor, nærmest for å snylte på skattebetalernes anstrengelser. Retorikken handler i stor grad om at folk flest vet best hvordan de skal forvalte sine penger og sine liv, og trenger ingen stat for å fortelle dem hva de skal gjøre. Løsningen på konflikten mellom individuelle og kollektive interesser blir i dette perspektivet nærmest å fjerne konflikten, fordi individuell frihet og samarbeid fremstår som motsetninger. Likevel vil Fremskrittspartiet ha makt til å regjere, til å kreve skatter og avgifter for å påvirke folks handlinger i bestemte retninger slik at samfunnsproblemer blir løst. Dette er paradokset som denne oppgaven har til hensikt både å undersøke og forklare. Forskningsspørsmålet for denne oppgaven er:

Hvordan kommer konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet til uttrykk i Fremskrittspartiets politikk?

Spørsmålet dreier seg om hvordan Fremskrittspartiet tenker å ordne forholdet mellom individuelle og kollektive interesser.

For å forklare hvorfor det er en diskrepans mellom det Fremskrittspartiet sier og det de gjør i sitt politiske program og i sine opposisjonsutspill, skal jeg benytte Niklas Luhmanns systemteori og Roar Hagens systemteoretiske begreps supplement. Luhmanns systemteori tilbyr en måte å iakttå forholdet mellom individ og samfunn på som løser opp i de teoretiske grunnmodellene som begrenser mulighetene for å utvikle et begrep om samfunn som rasjonelt handlingsfellesskap.

1.2 Avgrensning av oppgaven

Problemområdet må imidlertid avgrenses for å kunne behandles med tilstrekkelig dybde. Jeg skal studere det norske samfunnet, ikke verdenssamfunnet. Videre skal jeg kun forholde meg til hva Fremskrittspartiet sier, eller har sagt, om samfunnet, om hva de står for og hva de skal gjøre dersom de kommer til makten. Det eksisterer til en viss grad et misforhold mellom ord og gjerninger i den politiske sfære, mellom politikernes løfter og hva de faktisk gjør når de kommer i regjering. Det kan være mange årsaker til dette. Henry Valen og Hanne Marthe

Narud hevder i sin siste bok *Demokrati og ansvar* (2007) at vi blir mer misfornøyde jo rikere vi blir. Fenomenet som består i at det blir stadig vanskeligere for politiske partier å vinne valg fra regjeringsposisjon benevnes ”de stigende forventningers misnøye”. Halvard Vike hevder at norsk politikk preges av en sterk optimisme som forstår velferdsstatens mangler som et midlertidig effektivitetsproblem som er i ferd med å bli eliminert, mens problemet i realiteten handler om at velferdsstaten i prinsippet er grenseløs, og at politikerne ikke våger å sette grenser i frykt for å tape stemmer (2004:100). Man kan også supplere årsakslisten med det faktum at norske regjeringer de siste 46 årene har vært flerpartiregjeringer med stor variasjon av oppslutning i Stortinget. Når flere politiske partiprogrammer skal presses sammen til ett felles program, som i beste fall representerer partienes minste felles multiplum, oppleves resultatet gjerne som brutte valgløfter. Partiene får ikke gjort det de sier at de skal gjøre i følge sitt program.

Poenget her vil være å få kunnskap om hva som er Fremskrittspartiets oppfatning av hva som må gjøres, ikke hva som faktisk blir gjort etter at programmet er fusjonert gjennom politiske forhandlinger med andre partier. Kilden til denne kunnskapen, deres politiske program, finnes blant annet i partiets Prinsipp- og handlingsprogram, deres politiske reklamebrosjyrer, i partiavisen ”Fremskritt”, i deres ideologikurs, og i avisartikler hvor partiet uttaler seg om ulike saker. Dette blir oppgavens empiriske kilder.

1.3 Forskning på feltet

Oppgaven handler om teori som politisk og samfunnsmessig kraft, og skal undersøke hvordan møtet mellom en utilstrekkelig samfunnsforståelse og samfunnets reelle prosesser, kommer til uttrykk i politiske handlingsforslag, og oppgavens kasus er Fremskrittspartiet. Den overveiende statsvitenskapelige forskningen på Fremskrittspartiet har med få unntak, minst én fellesnevner; de forsøker ved hjelp av ulike teorier og variabler å forklare hvorfor Fremskrittspartiet får økt oppslutning. Det kan handle om måten partiet profilerer enkelte av sine saker (Opsahl 2005, Hjelseth 1992), eller det kan dreie seg om en ny type velgeratferd og nye utviklingstendenser i samfunnet (Kleven 1998). Et av unntakene er Sven Olav Wolds hovedfagsoppgave (2005) som undersøker hvorvidt Fremskrittspartiet er et populistisk parti. Ellers inngår Fremskrittspartiet i en del studier av norsk politikk mer generelt. Tematikken går ut på å sammenligne partienes politikk i forhold til bestemte spørsmål. Av denne typen forskning kan jeg hente informasjon om endringer i partiets politikk over tid, og hvilke saker

de profilerer og hvordan. Spørsmålet om hvordan Fremskrittspartiets politikk løser forholdet mellom individ og samfunn, og hvilket svar deres refleksjonsteori gir på dette spørsmålet, kan jeg ikke finne noen forskning på.

Fremskrittspartiet hevder å være et liberalistisk politisk parti. I oppgaven hevder jeg at de opererer med en utilstrekkelig forståelse av samfunnet som fellesskap, og dermed blir oppgaven også til en kritikk av (ny)liberalismen som refleksjonsteori for det moderne samfunnet. På dette området eksisterer det svært mye litteratur og forskning, og det er vanskelig å få en fullstendig oversikt. Inntrykket er imidlertid at fokuset hovedsakelig handler om å belyse hvilke negative eller positive konsekvenser liberalistiske politiske reformer har hatt på samfunnet der de har blitt innført. I tillegg finnes det hyllemeter med litteratur om hvilken logikk liberalismen bygger på, og styrker og svakheter ved den, samt hvilken politikk som må føres for å realisere det liberalistiske samfunnet². Noen av de mest kjente nyere liberalistiske teoretikere er Milton Friedman, Friedrich August von Hayek, og Robert Nozick.

Velferdsstatsforskning bruker ofte forutsetninger om individenes egenskaper til å forklare empiriske iakttagelser. Da står valget mellom rasjonelle nyttemaksimerende individer som ikke er i stand til å handle kollektivt, eller norm- og verdiorienterte individer som ikke vurderer handlingenes konsekvenser. Når samfunnsvitenskapene tematiserer forholdet mellom politikk og samfunn overser de forholdet mellom makt og solidaritet (Hagen 2003). Forskningen spør etter grunnlaget for solidaritet, og søker hos individene etter individuelt rasjonelle motiver eller normative verdifellesskap, og etter forskjeller mellom ulike grupper i samfunnet, slik Martinussen gjør i *Solidaritetens grenser* (1988). Eller det forskes på grunnlaget for makt, og historiske analyser viser hvordan demokratiet har vokst frem av bestemte historiske og kulturelle betingelser. Roar Hagen tematiserer samfunnsvitenskapenes manglende begreper for å kunne observere fenomenet, og kommer med et konstruktivt bidrag i *Rasjonell solidaritet* (1999) og *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene* (2006). Åkerstrøm Andersen bidrar med empiriske analyser som viser hvordan mangelen på innsikt i konsekvensene av samfunnets form for differensiering forvansker samarbeid i *Udlisitering* (1996). Halvard Vike klarer å få øye på det samme som Åkerstrøm Andersen, men bruker andre begreper for å forklare fenomenet i *Velferd uten grenser* (2004). Denne

² Politisk refleksjonsteori som forklarer hvordan samfunnet henger sammen og hvordan det kan endre seg selv.

masteroppgaven skal derfor fylle et aldri så lite tomrom i samfunnsvitenskapelig henseende. Med Fremskrittspartiets politikk som kasus skal jeg derfor forsøke å bidra med ny kunnskap om hvordan møtet mellom utilstrekkelige teoretiske modeller og samfunnets virkelige prosesser kommer til uttrykk i politisk handling.

1.4 Leseveiledning

Temaet som tas opp til diskusjon i denne oppgaven er omfattende, og for at det skal være mulig å behandle det innenfor rammen av en masteroppgave så må jeg foreta noen valg. I kapittel 2 skal jeg drøfte de momenter som utgjør oppgavens problemområde, og gjøre rede for hvilken "samfunnsdiagnose" oppgaven opererer med. I kapittel 3 skal jeg presentere og begrunne oppgavens ontologi. I tillegg til en presentasjon av Luhmanns systemteoretiske begreper og samfunnsteori, skal jeg forklare hvordan denne måten å iakttta individ og samfunn på gir ny mening til kjente sosiologiske begreper og bidrar med ny og fruktbar innsikt i forholdet mellom individ og samfunn og betingelsene for sosial orden. Videre skal jeg gi en kort innføring i Roar Hagens kritikk av Luhmanns løsning på ordensproblemet, og introdusere Hagens systemteoretiske integrasjonsbidrag, som har frembrakt tematikken og problemstillingen i denne masteroppgaven. I kapittel 4 skal jeg drøfte og klargjøre oppgavens vitenskapsteoretiske utgangspunkt og metode. Kapittel 5 er oppgavens første analysedel, hvor analysen av Fremskrittspartiets politikk og ideologi skal fremstilles. Utgangspunktet for analysen er at politiske partier må finne en løsning på ordensproblemet, altså forholdet mellom individ og samfunn og konflikten mellom individuelle og kollektive interesser. Kapittelet skal forklare hvordan jeg har gått frem for å generere data, samt presentere de data som fremgangsmåten genererte. Formålet var altså å finne frem til Fremskrittspartiets ulike samfunnsmodeller, eller måter å ordne forholdet mellom individ og samfunn. Til slutt i kapittelet skal jeg presentere en typologi som jeg har konstruert for å gi ny mening til de funn jeg gjorde i analysen. Kapittel 6 er oppgavens andre analysedel, hvor jeg skal forklare det jeg har funnet i kapittel 5. Her kommer Luhmann og Hagens systemteori til anvendelse. Kapittel 7 er oppgavens avslutning. Her vil jeg trekke noen konklusjoner, drøfte mine funn, min fremgangsmåte, og på hvilken måte oppgaven eventuelt har bidratt til ny kunnskap, og eventuelt for hvem.

Kapittel 2

Kollektiv handling og solidaritet i moderne samfunn

2.1 Innledning

Oppgavens problemområde dreier seg om forholdet mellom teori og virkelighet, og betydningen av teori for samfunnets kapasitet til å gripe inn og endre seg selv. Med problemområde mener jeg den konteksten som forskningsspørsmålet er et resultat av. Oppgaven bygger på Roar Hagens forskningsprosjekt som blant annet går ut på å utvikle en sosiologisk refleksjonsteori³ for det moderne samfunnet. Hagen deler den til dels utbredte sosiologiske kritikken av nyliberalismen, men kritiserer sosiologien for å være mer opptatt av å fokusere på de negative samfunnsmessige konsekvensene av de økonomiske styringsmodellene enn av å utvikle et fruktbart sosiologisk alternativ. Hagen hevder videre at både den økonomiske og den sosiologiske samfunnsmodellen⁴ er utilstrekkelig fordi begge kommer til kort med å redegjøre for individuelle valg og sosial orden fra perspektivet til den rasjonelt velgende aktør. Påstanden er at samfunnet mangler en teori om rasjonelle aktører som samarbeider om kollektive goder (Hagen 1999, 2006). I denne oppgaven skal kollektiv handling forstås utelukkende som handlinger som er basert på et skille mellom individuelle og kollektive konsekvenser, og når den kollektive handlingen velges på bekostning av den individuelle. Kollektiv handling innebærer alltid et offer. Kollektive handlinger er solidariske fordi solidaritet handler om å gi avkall på individuelle goder for å oppnå kollektive goder som del av et fellesskap. Solidaritet innebærer også alltid et individuelt offer, og tilgang til kollektive goder.

Dette kapitlet skal drøfte og klargjøre de problemområdene som danner bakteppe både for oppgavens forskningsspørsmål og for valget av Fremskrittspartiets politikk som kasus. Jeg skal starte med å gjøre rede for samfunnstendensene som forskningsspørsmålet fester seg ved.

³ Refleksjonsteori er teori om og for systemet. Refleksjonsteorier styrker systemets evne til å reflektere over seg selv og til å endre sine basisoperasjoner.

⁴ Modell refererer til en systemintern teoretisk konstruksjon av et sosialt fenomen. En ontologi.

2.2 Samfunnsdiagnose

Den norske velferdsstaten har hatt stor oppslutning i befolkningen, og den har etter hvert blitt så omfattende at verden utenfor Norden nærmest forundres over hvordan det er mulig. Dens legitimitet har i all hovedsak ligget i dens funksjon, nemlig allmenngjøring av frihet og velstand (Beck 1996:135, Rüdiger 2003:17, Hjelmtveit 2005:45, Solheim 1994:182). Giddens hevder at andre verdenskrig hadde stor betydning for velferdsstaten. Folk erfarte at alle var i samme båt, alle var i fare, noe som genererte solidaritet⁵ i befolkningen. Risiko og frihet skulle fordeles jevnt samfunnsmedlemmene imellom (Kaspersen 2001:164-165). Arbeid til alle, helsetjenester til alle, sosial trygghet til alle og utdanning til alle, har vært blant velferdsstatens hovedmålsettinger. Denne typen politikk forstår frihet og likhet som gjensidig avhengige elementer (Norman 1987:2-3, Hjelmtveit 2005:45). Individuell frihet, valgfrihet og individualisme har i økende grad blitt et sentralt tema for utformingen av politikk. Hvem du er og hvor du kommer fra skal ikke ha betydning for dine muligheter på samfunnets ulike områder. Derfor griper politikken inn der det for eksempel ser ut som om kvinners muligheter begrenses i kraft av sitt kjønn, eller der barn av høyesterettsdommere systematisk overtar foreldrenes posisjoner på bekostning av bilmekanikernes og frisørenes barn. Den siste *Demokrati- og maktutredningen* representerer samfunnets forsøk på å avdekke slike mønstre fordi de strider mot det moderne samfunnets selvoppfatning og verdier og er derfor uønskelige

I løpet av de siste 25 årene har det imidlertid pågått en politisk og økonomisk endring i form av en tiltakende grad av liberalisering (Stamsø 2005:58, Smith 2002:79). Velferdsstatens omfang har i økende grad blitt problematisert og kritisert. Kritikken hevder blant annet at velferdsstaten undergraver ekte solidaritet ved at den gjør folk uavhengige av hverandre, og derfor blir de mest opptatt av seg selv (Juul 1997:45). Anthony Giddens hevder imidlertid at det motsatte er tilfelle. *"I dag, siger Giddens, lever vi i en tid med moralsk forandring, ikke moralsk forfald. Derfor er vor tids individualisme ikke egoisme, og ikke nødvendigvis en trussel mod solidariteten, men det kræver, at vi skaber solidariteten på anden måde."* (Kaspersen 2001:169-170). Giddens forbinder demokratiet med muligheten for å utvikle en slik ny type solidaritet. Det mest avgjørende ved demokratiet i så måte er i følge Giddens, de prosedyrene som sikrer at diskusjonen forut for politiske beslutninger er gjennomsiktige og offentlig tilgjengelige (Kaspersen 2001:176). Det er med andre ord demokratiets offentlighet

⁵ Solidaritet er ikke det samme som altruisme. Solidaritet betyr å gi avkall på individuelle goder for å oppnå noe som del av et fellesskap.

og transparens som muliggjør den samfunnsmessige debatten som blant annet gjør rettferdighet, likestilling og frihet til tema i den samfunnsmessige fordelingen av byrder og goder (Brekke og Høstaker m.fl. 2003:181, Eriksen og Rønning 1997:73, Hagen 1991:220-221). Dette impliserer at velferdsstaten ikke har instrumentalisert solidariteten slik velferdsstatskritikken hevder, men tvert imot institusjonalisert solidariteten på samfunnsnivå og gjort den til sin forutsetning.

Velferdsstatskritikken går videre ut på at byråkratiet er for dyrt og ineffektivt og har egeninteresse i å vokse seg stadig større. Velferdsstaten anklages med andre ord for ikke å gjøre seg selv arbeidsledig (Baumann 2002a:91). I følge Kaspersen (2001:165) hevder J.K. Galbraith at middelklassen, som har hatt størst utbytte av velferdsstaten, nå vender den ryggen. Han mener det er et skattebetaler-opprør. Giddens avviser dette og forklarer kritikken med avtradisjoniseringsprosesser og sosial refleksivitet. Middelklassen føler seg begrenset av velferdsstaten fordi den er for standardisert og stivbent og tilbyr for få muligheter til å påvirke utformingen av de ytelse man har behov for (ibid).

Velferdsstatskritikkens alternativ er mindre stat og mer marked. Denne utviklingen skjer ved hjelp av teori. Individualistiske politiske løsninger⁶ har økt i omfang, og forstås både som uttrykk for, og som adekvate svar på samfunnsutviklingen. De treffer sannsynligvis noe i samfunnets selvforståelse, slik Giddens forklaring antyder. Dagens individer krever større valgmuligheter på flere områder, og kampen om ressurser og muligheter er i stor grad en kamp om å foreta de riktige valgene. Kapasitet til raske omstillinger og evnen til å forstå og overskue hva som kreves for å oppnå bestemte mål, er verdifulle egenskaper når valgene, mulighetene og konkurrentene står i kø. Det moderne mennesket har helt andre utfordringer i forhold til sine fremtidsmuligheter enn i tidligere tider. Bedrifter og organisasjoner bruker eksperter og rådgivere for å analysere og forstå seg selv og sine omgivelser bedre, for å få økt kapasitet til å foreta vellykkede beslutninger. Også enkeltindivider investerer i ekspertrådgivning for å øke sin kompetanse til å treffe de riktige beslutningene både i arbeidsliv og privatliv. Coaching og mentorvirksomhet for enkeltindivider er kanskje nettopp derfor i ferd med å bli meget god butikk i Norge.

⁶ Deregulering, privatisering konkurranseutsetting, stykkpris og frie brukervalg.

Mens velferdsstaten har institusjonalisert individuell frihet, vil de nye reformene i større grad konkurransenutsette den. I dette kan vi skimte to ulike fellesskapsforståelser. Kristin Clemet, leder for den liberale tankesmien Civita, tematiserer fellesskapet i en artikkel i Morgenbladet. Hun slår et slag for det hun mener er de viktigste fellesskapene, som familie og venner. Hun mener dagens rødgrønne regjering ikke prioriterer disse fellesskapene tilstrekkelig:

”Når jeg hører mange rødgrønne snakke, høres det ut som de betrakter individet, familien, det sivile samfunn og privat sektor som noe som nærmest er underlagt staten. (...) Den sterke prioriteringen av det fellesskapet regjeringen er opptatt av, nemlig offentlige velferdsløsninger, har nemlig en pris. Det blir mindre tid og rom til fellesskapet i privatsfæren.” (Clemet 2007).

Clemet hevder altså at velferdsstatens vekst skjer på bekostning av de små fellesskapene. Dette uttrykker de nyliberalistiske kjerneargumentene; nemlig at folk må få bestemme selv om de vil satse på familie eller karriere, om de vil passe sin syke mor eller overlate det til andre, om de vil jobbe 37,5 timer eller 60 timer i uken, osv. Disse spørsmålene må i henhold til den liberalistiske politiske ideologien løftes ut av politikken og det offentlige rom, og inn i den private sfære. Det som hevdes å være frihet som selvbestemmelse er i realiteten frihet som ikke-innblanding (Norman 1987:12). For at den liberalistiske forståelsen av frihet skal realiseres må samfunnet blande seg minst mulig inn i individenes liv og valg. Dette er utgangspunktet for liberalismen; motsetningen mellom individ og samfunn (Rüdiger 2003:10, Norman 1987:13). Denne ideen og måten å organisere samfunnet som fellesskap på har fått økende gjennomslagskraft i både det norske, og en hel del andre vestlige samfunn. I det norske politiske landskapet er Fremskrittspartiets politikk det tydeligste uttrykket for denne idèretningen. Antakelsen i denne oppgaven er altså at denne type politikk er et svar på behov i samtiden, og at den bygger på en utilstrekkelig samfunnsmodell.

2.3 Integrasjon som politisk og sosiologisk problem

Samfunnsvitenskapene har vokst fram gjennom en økende politisk etterspørsel etter vitenskapelige teorier om samfunnet og dets prosesser i den hensikt å kunne svare på nye samfunnsmessige behov og utfordringer på en adekvat måte (Slagstad 2006:53). Samfunnsvitenskapene er delt opp i ulike disipliner som studerer hver sin del av samfunnet,

som rettsvitenskap, økonomi, statsvitenskap, pedagogikk, osv. Sigurd Ibsen forsøkte å bringe den sosiologiske tenkemåte til Norge på slutten av 1800-tallet, og utfordret embetsmannsstatens ideologiske nøkkeldisipliner; sosialøkonomi, juss og filosofi. Han advarte mot at disse fagdisipliner skulle oppfattes som tilstrekkelige vitenskaper for å forstå samfunnet som helhet (Slagstad 2006:102-103). Han beskrev rettssystemet som samfunnets benbygning, *"men så lidt som man bliver lægekyndig ved blot at gjøre sig bekendt med det menneskelige skelet, ligeså lidt kan man siges at være samfundskyndig, fordi om man har sat sig ind i stats- og privatrettens regler og paragrafer. Som jo, når alt kommer til alt, ikke er andet end former."* Ibsen mente at samfunnslivet har *"blod og nerver, det lever og fungerer, voxer og aftager, sygner hen og friskner til."* (Ibsen sitert i Slagstad 2000:14). Budskapet var kort sagt at sosialøkonomi, juss og filosofi gir ingen fruktbar innsikt i samfunnslivet. Samfunnet er en helhet og deldisiplinene tematiserer samfunnet fra en bestemt vinkel, og dermed går helhetsperspektivet tapt.

Den samfunnsvitenskapelige arbeidsdeling har vært delt mellom det Slagstad kaller styringsvitenskapene, sosialøkonomi og pedagogikk, og moralvitenskapene, sosiologi og filosofi (Slagstad 2000:14). Styringsvitenskapene kjennetegnes, i følge Slagstad, ved en reformteknokratisk styringsdiskurs der den regulerende og intervenserende statsforvaltning var den primære adressat. Moralvitenskapene derimot, har vært preget av en reformdemokratisk dannelsesdiskurs der den diskuterende og aksjonerende offentlighet har vært den primære adressat (ibid). Det innebærer at sosiologien i stor grad har vært en opposisjonsvitenskap, en kritikk av det moderne samfunnets negative virkninger på ulike grupper og klasser i samfunnet, og en vitenskap som har studert det moderne samfunnet fra de marginaliserte gruppers perspektiv, slik Roar Hagen også hevder (2006). Men med samfunnet som helhet som sitt studieobjekt er det sosiologien som skal være samfunnets teoretiske refleksjon over seg selv (Slagstad 2000:14). Det er forholdet mellom individ og samfunn som er sosiologiens særskilte problem. Det samfunnsvitenskapelige begrepet for dette forholdet er integrasjon: *"Å integrere betyr å gjøre hel. Både politisk styring og integrasjon dreier seg om å bringe samfunnets deler sammen til en fungerende helhet."* (Hagen 2006:38). Derfor vil en samfunnsteori som kan vise hvordan delene bringes sammen til en fungerende helhet kunne danne et fruktbart utgangspunkt for politisk refleksjon over betingelsene for sosial orden.

Sosial orden kan forstås på to måter; som begripelige og forutsigbare sosiale relasjoner, og som koordinering av handlinger, eller samarbeid (Hagen 2006:38). Denne oppgaven fokuserer på orden som samarbeid (og konflikt). Samarbeid på samfunnsnivå er et problem fordi forholdet mellom individ og samfunn bærer i seg et grunnleggende dilemma, eller en konflikt mellom individuelle og kollektive interesser. Sett fra samfunnets eller gruppens perspektiv handler problemet om å få delene til å sette egne interesser til side. Denne konflikten mellom individuelle og kollektive interesser vil oppstå i en hvilken som helst gruppe, enten det gjelder familien, bedriften, borettslaget, nasjonalstaten eller verdenssamfunnet.

I økonomisk inspirert teori kalles samhandlingsproblematikken for gratispassasjerproblemet, allmenningens tragedie eller den kollektive handlingens problem. I sosiologien kalles den gjerne for det sosiale dilemma (Hagen 2006:39). Problemet dreier seg om at flere aktører skal samarbeide om å skaffe seg et kollektivt gode, eller løse et kollektivt problem. Alle er gjensidig avhengige av hverandre for å realisere godet, eller løse problemet. Det kollektive godet⁷ er offentlig på den måten at alle kan nyte godt av det, også de som ikke har bidratt til det selv (Axelrod og Hamilton 1991:306). Dermed konfronteres aktørene med den kollektive handlingens problem, eller konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet. Medlemmene av fellesskapet kan se at det lønner seg å samarbeide, men ser samtidig at det lønner seg aller mest å svikte fellesskapet, og nyte fordeler av de andres innsats. Dersom aktøren velger å handle kollektivt risikerer han å bli latt i stikken. Å svikte fellesskapet vil gi det beste resultatet uansett hva de andre gjør. Dersom samfunn skal være mulig må aktørene imidlertid velge den kollektive handlingsstrategien.

Samfunnsvitenskapenes oppgave er altså å forklare hvordan kollektiv rasjonalitet kommer til å dominere over individuell rasjonalitet slik at samarbeid og samfunn blir mulig. Dette har de hatt to hovedstrategier for å løse. Økonomisk inspirerte samfunnsteorier viser til hvordan samfunnsmedlemmenes egoisme kan bringes til å gjøre nytte for samfunnet. *”Løsningen på den kollektive handlingens problem ligger i markedsmekanismen og i priskonkurransen som sørger for at det er i de økonomiske aktørenes egen interesse å handle på en måte som også tjener samfunnet.”* (Hagen 2006:40). Markedsmekanismen og priskonkurransen sørger for at sosial orden genereres på en ”spontan” måte, bak individenes rygg som en uintentert

⁷ Fravær av et kollektivt onde er også et kollektivt gode.

konsekvens av alles individuelt rasjonelle handlinger. Aktørene trenger med andre ord ikke å ha konsekvensene for samfunnet som motiv for sine handlinger. Dette fellesskapet samarbeider ikke om bestemte mål, men er enige om lover og regler som skal holde orden i rekkene.

Sosiologien har valgt en annen strategi, og hevder at solidaritet som verdi, er det som gjør samfunnet mulig (Andersen 1996:24). Aktørene gir avkall på egne interesser for å realisere samfunnets behov for orden. For å forklare hvordan solidariske handlinger er mulig, går imidlertid aktørens rasjonalitet tapt. Handlinger forklares med felles normer og verdier som har sin opprinnelse forut for handlingen. Aktørene er sosialisert og har overtatt samfunnets perspektiv som sitt eget. Konsekvensen er at den økonomiske aktøren er determinert av sin rasjonalitet, hun må svikte fellesskapet, og den sosiologiske aktøren er determinert av samfunnets normer og verdier, og kan ikke velge handling ut fra en konsekvensvurdering. Både sosiologien og økonomien løser den kollektive handlingens problem ved å fjerne problemet fra aktørens horisont av meningsfulle handlingsalternativer. Begge løsningene er utilstrekkelige forklaringer på samfunnsmessig orden.

Hagen hevder at sosiologiens løsning er overlegen den økonomiske, men har to avgjørende mangler (2006:42). Den ene svakheten går ut på at modellen determinerer individenes handlinger, og den andre er at den sosiologiske analysen får problemer med å redegjøre for koplingen mellom samfunnets mikro- og makronivå. *"Hvordan skal man forklare at samfunnets normer blir individenes normer, og hvordan skal sosiologien forklare at det dannes nye normer som svarer til samfunnets behov for orden, og særlig i et moderne samfunn under kontinuerlig endring?"* (Hagen 2006:42). Disse problemene har resultert i et teoretisk skille mellom sosial integrasjon og systemintegrasjon. Enten koordineres individenes handlinger ved hjelp av felles normer og verdier, sosial integrasjon, eller de koordineres gjennom en systemmekanisme som regulerer relasjonene mellom aktørene via handlingenes utilsiktede konsekvenser, systemintegrasjon. Markedsmekanismen og ideen om spontan orden er modellen for systemintegrasjon.

De økonomisk inspirerte politiske refleksjonsteoriene har, slik Slagstad hevder, hatt stor innflytelse på politisk styring. Bak disse innflytelsesrike bidragene står de skotske opplysningsfilosofene David Hume (1711-1776), Adam Smith (1723-1790), Adam Ferguson (1723-1816), og Dugald Stewart (1753-1828). Deres viktigste bidrag til

samfunnsvitenskapene var nettopp ideen om at spontan sosial orden⁸, eller regulering av handlinger via handlingenes utilsiktede konsekvenser, var best egnet til å ivareta individenes behov for, og rett til individuell frihet. Teorien baserer seg på forestillingen om at; *“...the social arrangements under which we live are of such a high order of complexity that they invariably take their form not from deliberate calculation, but as the unintended consequence of countless individual actions...”* (Hamowy 2005:39). Orden oppstår i følge denne doktrinen, uten at individene trenger å gjøre konsekvensene for samfunnet som motiv for sine handlinger, men utelukkende konsekvenser handlingene har for dem selv. Arbeidsdelingen i samfunnet forstås som et slikt spontant resultat av menneskets grunnleggende behov for å øke sin velstand (op.cit:24). Adam Ferguson hevdet at når politikken forsøker å regulere eller å styre forhold i markedet, vil det alltid påvirke økonomien i negativ retning (op.cit:26), og derfor fører sentral styring til kollektiv ufornuft. Konsekvensen av de liberalistiske filosofenes teorier er at samfunnet, i mangel på samfunnsmessig transparens, må nøye seg med prøve- og feilemetoden, og utvikle institusjoner spontant etter behov.

Senere har kjente økonomer og politiske filosofer som Friedrich August von Hayek (1889-1992), Milton Friedman (1912-2006) og Robert Nozick (1938-2002) utviklet politiske refleksjonsteorier med basis i de skotske opplysningsfilosofenes idé om spontan orden. I sin bok *Capitalism and Freedom* (2002) forklarer Friedman hvordan et fritt marked, med minimal innblanding fra staten, tilvirker politisk og sosial frihet. Logikken bak den kritiske holdningen til samfunnsmessig styring, eller ”social design”, ligger i en dyp skepsis til den menneskelig rasjonalitet: *“Man ... is often better served by custom than by understanding, for he invariably learns to do the right thing without comprehending why it is the right thing. Secondly, Hayek has emphasized not the role of reason in modifying tradition, but the role of tradition in creating reason.”* (Kukathas 1989:81). Konsekvensen er at fruktbarheten av en ny praksis eller regel må bestemmes utelukkende ut fra hvorvidt den er tilpasset, eller kommer i konflikt med samfunnets eksisterende system av normer og regler. Tradisjoner og praksiser utvikles gjennom en naturlig seleksjon, hvor de praksiser som gjør nytte for samfunnet overlever, og de som forvolder skade forsvinner av seg selv (ibid). Den *naturlige* samfunnsutviklingen oppfattes å være overlegen den planlagte og styrte fordi mennesket ikke kan observere samfunnet fra et nøytralt sted. Objektiv kunnskap om virkelighetens

⁸ Systemintegrasjon.

beskaffenheter er en umulighet, derfor vil ethvert forsøk på styring være mislykket⁹. Dette er konteksten for Fremskrittspartiets samfunnsforståelse.

Den britiske økonomen John Maynard Keynes (1883-1946) var imidlertid talsmann for en politisk regulert markedsøkonomi, og la grunnlaget for det som senere har blitt en egen økonomisk gren, makroøkonomi. Keynes observerte at det frie markedet var preget av store svingninger som ga negative sosiale utslag som arbeidsledighet og sosial nød. Keynes mente at staten kunne dempe svingningene ved å føre en aktiv økonomisk politikk (Johannessen 1997:168-169). Keynesianismen har hatt betydelig innflytelse på moderne økonomisk og politisk teori. I perioden 1918-1945 skjedde det dramatiske økonomiske endringer med en markedsøkonomi i kraftig utvikling, uten at den økonomiske politikken endret seg nevneverdig. Den norske sosialpolitikken hadde kun ”sosialhjelpstatens” ordninger å by på. Etterkrigstidens økonomiske politikk, som har vært preget av en betydelig utbygging av velferdsstaten, har vært under direkte innflytelse av Keynes makroøkonomiske teorier (Grund 1995:66). Således kan vi si at velferdsstaten er en institusjon som for så vidt oppstod spontant som svar på behov i samfunnet, men dens funksjon var å regulere og kompensere for det som skjedde i markedet, altså en sentral styringsfunksjon. Men hvordan samfunnet får kollektiv handlingskapasitet, sier Keynes teorier ingenting om.

Et begrep om kollektiv rasjonalitet finnes altså ikke i den sosiologiske analysen. Årsaken til det ligger, i følge Roar Hagen, i den sosiologiske konstellasjonen av teorielementer (2006:13). Det skal jeg komme nærmere inn på i kapittel 3. Under neste punkt skal jeg drøfte hva det moderne samfunnet kan tenkes å være slags samfunn, og med det redegjøre for mitt eget ståsted. Hvilke begreper vi forstår samfunnet og dets prosesser med har betydning for samfunnsanalysen.

2.4 Det moderne samfunnet

Det finnes mange ulike oppfatninger både innenfor og utenfor samfunnsvitenskapene om hva det moderne samfunnet kjennetegnes ved. Roar Hagen påpeker (2006:88) at det gjerne beskrives ved hjelp av kjennetegn ved en av dets deler, som for eksempel rettsstaten, utdanningssamfunnet, velferdsstaten, behandlingssamfunnet og vitenssamfunnet. At

⁹ Dette får naturligvis også konsekvenser for samfunnsvitenskapene. Dersom samfunnet ikke kan observeres i råformat, er det da umulig å erkjenne det?

samfunnet er moderne, indikerer at det har vært før-moderne. Hva skiller det moderne samfunnet fra ulike former for før-moderne samfunn? Er det for eksempel et risikosamfunn, et klassesamfunn, et refleksivt samfunn, et kapitalistisk samfunn, et hyperkomplekst samfunn, eller et globalt samfunn? Det finnes en hel del litteratur som kan gjøre rede for overgangen fra ulike før-moderne stadier til det som kalles det moderne. Selv om litteraturen byr på ulike innfallsvinkler er det bred enighet om at det moderne ”prosjektet” har bestått i en økende grad av individualisering og differensiering.

Nilsen og Østerberg (1998:113-114) beskriver overgangen til det moderne samfunnet ved å vise til endringen i forholdet mellom stat og individ. Det moderne beskrives som et frihetsprosjekt, en tiltakende grad av liberalisering. Mens individene tidligere har vært statens undersåtter, blir den moderne, liberale staten, en innretning som skal beskytte individene mot lovløse tilstander. Overgangen fra før-moderne samfunnsformer til det moderne samfunnet oppfattes imidlertid også å innbefatte en tiltakende grad av spesialisering¹⁰. *”One of the most distinctive characteristics of the economic system of modern societies is the existence of a highly complex division of labour: work has become divided into an enormous number of different occupations in which people specialize.”* (Giddens 1998:308).

Ferdinand Tønnies hovedverk, boken *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887) består blant annet av en teori om utviklingen fra primitive samfunn til moderne samfunn som en overgang fra: *”...viljernes organiske enhed til viljernes individualisering.”* (Falk 2002:61). Begrepsparet beskriver ikke bare to ulike handlingslogikker, den kollektive viljen og den individuelle viljen, men også graden av rollespesialisering i samfunnet, og det sosiologiske skillet mellom sosial- og systemintegrasjon. Durkheim brukte begrepsparet mekanisk og organisk solidaritet for å beskrive samme fenomen, nemlig hvordan det moderne samfunnet er differensiert i stadig mer spesialiserte deler enn før-moderne samfunn, og hvordan individenes grad av autonomi tiltar i sammenheng med samfunnets differensiering, som en uintendert effekt av differensieringsprosessen (Guneriusen 2002:79). Individualisering og spesialisering er altså sammenhengende prosesser som er hverandres konsekvens og forutsetning.

¹⁰ Jeg tillegger begrepene spesialisering, autonomisering og differensiering samme betydning og vil bruke dem litt om hverandre.

En tiltakende grad av individualisering og differensiering medfører økende forskjeller mellom individer, individenes roller og virksomheter. Gruppen og fellesskapet øver gradvis mindre innflytelse på individenes valg. Durkheim mente at det ville oppstå en moderne form for solidaritet og at denne besto av en økende grad av gjensidig avhengighet (Guneriusen 2002:79). Når skomakeren bruker hele sin tid på å lage sko, blir han avhengig av at andre sørger for de øvrige produktene han har bruk for. Alle blir avhengige av hverandres virksomheter, og kompletterer hverandre i en differensiert og sammenhengende helhet. I dagens samfunn lever vi ”spesialiserte” liv og selger våre spesialiserte tjenester til hverandre på markedet eller via den offentlige økonomien. Ungene passes og oppdras av pedagoger for selv bestemor har sin egen karriere å ivareta. Vår egen arbeidstid bruker vi på å utvikle vår kompetanse på et begrenset felt, men når kranen lekker ringer vi rørleggeren, og når ekteskapet knirker går vi til samlivsrådgivere. I sine tidlige arbeider mente Durkheim at solidaritet ville oppstå spontant fordi samfunnet er et selvregulerende system. I hans senere teoretiske arbeider finnes det imidlertid tendenser til en svakere tiltro til samfunnets evne til spontan utvikling av solidaritet, og en vektlegging av et samfunnsmessig behov for en aktiv politisk regulering (Guneriusen 2002:79-81).

I følge Roar Hagen (2006:91), finnes det to dominerende teorier innenfor samfunnsvitenskapene om hva det moderne samfunnet kjennetegnes ved. Den ene går ut fra at samfunnet består av sosiale lag som er ordnet i en hierarkisk under- og overordning. Inspirasjonen til denne typen differensieringsteorier er marxismen. Hvilke forhold som ordner lagdelingen kan det være ulike meninger om. Det kan være økonomi, kulturell kapital, kjønn, etnisitet eller sentrum-periferi, eller alle disse. Den andre teoretiske retningen går ut fra at samfunnet er delt opp i mer eller mindre autonome sektorer, systemer, diskurser, sfærer eller felt, som har hver sin funksjon for samfunnet. Hvilken grad av autonomi delene innehar varierer mellom de ulike teoriene. Inspirasjonen for denne typen differensieringsteorier er Durkheim og Weber (ibid). De fleste nyere samfunnsteorier vil imidlertid hevde at samfunnet er differensiert i både sjikt og funksjoner. Spørsmålet dreier seg mer om hva som er den primære eller dominerende formen for differensiering.

Et samfunn som har sjikt¹¹ som primær differensieringsform kjennetegnes ved at dets funksjonssystemer først og fremst vil være tilgjengelig for de øvre lag, eller samfunnets

¹¹ Hierarkisk over- og underordning etter individuelle variabler som sosial bakgrunn, kjønn, etnisitet osv.

eliter. Grunnlaget for inklusjon av individer i samfunnets deler består med andre ord i forhold som slektskap, kjønn, etnisk tilhørighet osv. I et samfunn som er differensiert i sjikt, vil staten fungere som et instrument for en bestemt sosial klasse (Johannessen 1997:167). I samfunn som er primært funksjonelt differensiert, er sjikttilhørighet et ugyldig kriterium for individenes inklusjonsmuligheter. Det moderne samfunnet kjennetegnes nettopp ved at individet frikobles fra tradisjoner, (over)tro og sjikttilhørighet. Det innebærer at når individer faller utenfor systemer på grunn av ulikhet i mulighetsbetingelsene vil det observeres som et samfunnsproblem som krever en løsning. Den moderne velferdsstaten har allmenn inklusjon som sin funksjon (Luhmann 1990:35-36). Individualisering er derfor ikke det samme som individualisme. Mens individualisme innebærer frihet fra fellesskapets bånd, betyr individualisering frihet gjennom fellesskapet. Individualisering kan sies å være en form for solidarisk individualisme, som har til hensikt å øke individenes frihetsgrader med et kollektivt sikkerhetsnett som gjør at de kan konsentrere seg om andre aktiviteter enn det som er nødvendig for å overleve. Roar Hagen oppsummerer det på denne måten (2006:108):

”Det moderne samfunnet hviler på en grunnleggende forestilling om likeverd og menneskeretter. (...) Når sosiale skillelinjer erstattes av funksjonelle, skapes det forventninger om allmenn inklusjon. Derfor oppleves nedarvede sosiale forskjeller som forfordeler muligheter, som urettferdig. I det moderne bør alle få adgang til alle systemer for å være fullverdige mennesker, og i systemene skal det være ytelsen til den enkelte som teller og ikke familieprivilegier.”

Beck og Beck-Gernsheim sier det på denne måten: *”In developed modernity ... human mutuality and community rest no longer on solidly established traditions, but, rather, on a paradoxical collectivity of reciprocal individualization.”* (2002:xxi).

Med individualiseringen har identitet endret seg fra å være noe gitt til å bli en kontinuerlig oppgave (Baumann 2002a:176). For å hankses med mulighetene den nye friheten gir, tar individer og organisasjoner i økende grad i bruk verktøy som kan forbedre evnen til å lykkes innenfor samfunnets ulike deler. Teorier om ulike saksforhold avløser hverandre i et relativt høyt tempo. Hvis jeg vil ha en slank og sunn kropp finnes det flere teorier om hvordan jeg skal gå frem; blodtypedietten, lavkarbodiedietten, og løping i fettforbrenningssonen. I media er det et enormt fokus på personlig utvikling og metoder for å lykkes på livets ulike arenaer. Kravet om å beherske samfunnets ulike koder og om å gjøre de riktige valgene, og i det hele

tatt kravet om å kontinuerlig foreta valg er enormt. Hvordan velge riktig bank, riktig jobb, riktig partner, riktig barnehage, og riktig kosthold er eksempler på temaer som nærmest florerer i både uke- og dagspresse. På samme måte tar også samfunnet teorier i bruk for å øke sin kapasitet til å regulere seg selv mot bestemte mål. Eksempler på slike refleksjonsteorier er liberalisme, sosialisme og sosialdemokrati.

I følge Qvortrup (2002) krever det som han kaller det hypermoderne samfunn, med sin kompleksitet og mangel på intersubjektive integrerende prinsipper, som religion, moral, tradisjon og lignende, noe helt nytt av individene. Mennesket i det hypermoderne samfunnet må beherske en mangfoldighet av iaktakelsesoptikker (Qvortrup 2002:43). For å skaffe seg private goder må vi kunne operere i henhold til markedets logikk. Vi må være flinke med marginene. Utenfor markedet kan vi gjerne bruke avkastningen på våre markedstransaksjoner til humanitære prosjekter, av rent idealistiske årsaker. I familien må vi gi av oss selv og yte omsorg og omtanke for de som står oss nærmest. Handler vi egoistisk i familien risikerer vi at kjærligheten dør. I utdanningssystemet må vi forholde oss til pensum på eksamen ellers risikerer vi å bli evige studenter. Graden av valgfrihet som preger den moderne individuelle tilværelsen er noe historisk helt nytt. Med kravet om å kontinuerlig foreta valg på alle plan og områder i livet følger også et krav om individuell ansvarlighet. Vi må selv stå til ansvar for valgene vi tar og konsekvensene de måtte få. Denne typen frihet medfører økt risiko, og større behov for kollektive sikkerhetsnett.

Individualiseringsprosessen må forstås i sammenheng med samfunnets primære form for differensiering. Mens solidaritet i før-moderne samfunn var et anliggende for familien, lokalsamfunnet og det sivile samfunn, har det slått igjennom som offentlig anliggende i det moderne samfunnet (Juul 1997:44). Denne prosessen beskrives av Zygmunt Baumann som: *"... a growing gap between individuality as fate and individuality as practical capacity for self-assertion."* (2002b:xvi). Individualiseringsprosessen blir i enkelte sammenhenger kalt "individets fødsel"¹², og har blitt etterfulgt av de internasjonale menneskerettighetene. I det moderne samfunnet er en allmenngjøring av individuell frihet en normativ forventning. Samfunnet krever individualitet, og må derfor legge til rette for det. Individualiseringen er et offentlig anliggende og begrunnes med referanse til prinsipper som rettferdighet og likestilling/likeverd (Beck og Beck-Gernsheim 2002:xxii, 8). I dette perspektivet blir

¹² Dette viser til individets løsrivelse fra gruppen, fra å få sine livssjanser determinert av sitt kjønn, sin sosiale bakgrunn, sin etnisitet osv.

samfunnet en leverandør av regulering som skaper frihet til¹³ (Rüdiger 2003:14). Individualiseringsprosessen har altså endret seg fra å være en spontan uintendert effekt av utviklingen av industrisamfunnet og markedsøkonomien, til å bli et offentlig ansvar, institusjonalisert i velferdsstaten (Beck og Beck-Gernsheim 2002:11). Velferdsstaten er derfor mer enn sosialpolitikk: *”Det politiske systemet betrakter seg selv som et system som tar ansvar for samfunnsmedlemmenes velferd. (...) Alt det politiske systemet gjør med samfunnet og for samfunnsmedlemmene, gjør det som velferdsstat.”* (Hagen 2006:149). Individuell frihet som solidarisk prosjekt, har derfor stor samfunnsmessig og politisk betydning. Hvordan denne friheten skal kombineres med hensynet til andres krav på samme frihet og alles interesser som del av et fellesskap, er den form som ordensproblemet får i det moderne samfunnet.

2.5 Avslutning

Ordensproblemet er det politiske systemets, og sosiologiens særskilte problem. De politiske partienes refleksjonsteorier, som også går under benevnelsen ideologier, fungerer som ressurser for de politiske handlingsprogrammene, som tilbyr ulike måter å ordne forholdet mellom individ og samfunn på. Oppgavens påstand er at samfunnets og politikkenes refleksjonsteorier er utilstrekkelig, fordi de mangler begreper for hvordan individer overvinne sin individuelle rasjonalitet og velger samarbeid, uten at konflikten mellom individuelle og kollektive interesser går tapt.

Det moderne samfunnet er funksjonelt differensiert og preges av en tiltakende grad av individualisering og differensiering. Denne prosessen har blitt hjulpet frem av velferdsstaten som representerer en institusjonalisering av solidaritet. Den norske velferdsstaten forstår frihet og likestilling som komplementære elementer (Grund 1995:23), hvor samfunnsmedlemmene er solidarisk ansvarlig for at frihet når ut til alle deler av befolkningen uavhengig av kjønn, etnisitet og sosial tilhørighet, etc. Det er disse motsetningsfylte prosessene, individualisering og samfunnsmessig solidaritet, som mangler en teoretisk forklaring.

¹³ I motsetning til frihet fra (offentlig regulering). Frihet til, er en solidarisk allmenngjøring av frihet (Rüdiger 2003:196-197).

Samfunnsutviklingen skjer ved hjelp av teori, og i de siste 25 årene har liberalismen fått stadig større innflytelse på samfunnets refleksjon over seg selv. Men de liberalistiske teoretikerne hevder at samfunnet ikke kan forstå seg selv. Det har ikke noe sentrum eller punkt hvor det kan overskue seg selv som en helhet bestående av ulike deler. Derfor må samfunnsutviklingen skje spontant, ved at handlinger struktureres etter aktørens egeninteresse, og altså uten innblanding fra det offentlige. I dette perspektivet blir solidaritet noe som forekommer i de små fellesskapene, og avhengig av gruppe-, familie- og nettverkstilhørighet. Dette er den ene måten å forstå fellesskap på, og det er denne fellesskapsforståelsen som inngår i Fremskrittspartiets refleksjonsteori og former deres iakttagelser av samfunnet.

I neste kapittel skal jeg presentere den andre måten å forstå fellesskap på, nemlig fellesskap som samarbeid og konflikt. Med Luhmann og Hagens teori og begreper, skal jeg forsøke å vise hvordan betingelsene for samarbeid og solidaritet på samfunnsnivå kan formuleres som generell teori, uten at konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet forsvinner fra aktørens horisont av meningsfulle handlingsalternativer.

Kapittel 3

Samfunnet som rasjonelt handlingsfellesskap

3.1 Innledning

Opp mot den liberalistiske fellesskapsforståelsen lanserer Roar Hagen en teori om det moderne samfunnet som kollektivt rasjonelt handlingsfellesskap. Det er denne teorien jeg skal redegjøre for i dette kapitlet. Rasjonell kollektiv handling på samfunnsnivå er en empirisk realitet, noe den skandinaviske velferdsstatsmodellen er det mest iøynefallende eksemplet på. Ifølge Hagen (2006) kan samfunnet både iaktta seg selv, reflektere over seg selv og styre seg selv. Det betyr imidlertid ikke at samfunnet kan observere seg selv i råformat fra et nøytralt utkikkspunkt. Men ved hjelp av mer eller mindre fruktbare teorier og modeller kan samfunnet få innsikt i hvordan det er skrudd sammen og virker, og hvordan det kan gripe inn og endre seg selv. Jeg skal starte med å redegjøre for forholdet mellom rasjonalitetsbegrepet og refleksjonsbegrepet. Deretter skal jeg forklare hva det er med den sosiologiske konstellasjonen av teorielementer, som hindrer utviklingen av et begrep om kollektiv rasjonalitet. Videre skal jeg vise hvordan Hagen kommer frem til de begrepene som tas i bruk i denne oppgaven for å forklare hvorfor Fremskrittspartiets refleksjonsteori kommer til kort med å redegjøre for partiets politikk.

3.2 Rasjonalitet og refleksjon i det moderne samfunnet

Rasjonalitet, refleksivitet og refleksjon er viktige begreper i den sosiologiske diskursen om det moderne (Hagen 2006:169). Begrepene refleksivitet og refleksjon ser ut til å ta mer av den faglige oppmerksomheten på bekostning av rasjonalitetsbegrepet som tradisjonelt har vært den sentrale referansen for teoretisk refleksjon over samfunnet (ibid). Rasjonalitet er et spørsmål om hvorvidt handlingsvalgene er foretatt med hensyn til hvilke konsekvenser de får. Refleksjon dreier seg imidlertid om forhold som forholder seg til seg selv, eller med andre ord systemer som forsøker å beskrive og forstå seg selv og sitt omverdensforhold for å øke sin kapasitet til å foreta riktige beslutninger. I Niklas Luhmanns systemteori er rasjonalitet systemrelativ. Giddens bruker refleksjonsbegrepet for å beskrive individers forhold til seg selv og samfunnet. Han skiller mellom tre bevissthetsnivåer hos individer; ubevisste motiver, praktisk bevissthet og diskursiv bevissthet. Ubevisste handlingsmotiv

eksisterer uten at aktørene er klar over dem. Praktisk bevissthet er vurderinger og valg av handlinger, som for eksempel at vi skal kjøpe fisk til middag, eller sykle til jobben (Kaspersen 2001:56). Diskursiv bevissthet handler om refleksjon. Våre handlingsvalg kan møte motstand, og ved at de utfordres tvinges vi til å reflektere over hvorfor vi velger å handle som vi gjør. Diskursiv bevissthet utvikler teori om bestemte forhold, og teorier forklarer hvorfor ting er som de er, og gir retning til hvordan de kan endres. Derfor åpner diskursiv bevissthet, eller refleksjon, for å endre atferd (Hagen 2006:170, Kaspersen 2001:56). Det er denne typen bevissthet Hayek ser ut til å advare mot. Som vi så i kapittel 2, hevder Hayek at samfunnet utvikler seg best ved at vi ikke forsøker å stille spørsmålsteget ved, og reflektere over ulike tradisjoner og praksiser. Fellesskapsinteressene skal finne sin løsning ved en naturlig evolusjon som handler om at når hvert individ handler slik det er best for seg selv, vil tradisjoner og regler som ikke er hensiktsmessige forsvinne av seg selv.

Det moderne mennesket, den moderne organisasjonen og det moderne samfunnet tar imidlertid i økende grad teori i bruk for å styrke sin kapasitet til å foreta vellykkede beslutninger og handlinger. Teori er det moderne samfunnets erstatning for tradisjon. Refleksjonsteori er teori i praksisveiledende betydning, et praktisk hjelpemiddel som gjør systemet tilgjengelig for seg selv og styrker dets evne til å endre seg selv (Hagen 2006:178). Rasjonalitet er i dette perspektivet ikke en egenskap ved individer eller systemer, men en betegnelse på en systemisk forventningsstruktur. Familiesystemet krever omsorgsrasjonalitet, markedsaktøren gjør det best med individuell rasjonalitet, og borettslaget forventer samarbeid og solidaritet. Samfunnet, individer og organisasjoner utvikles og endres ved hjelp av teori. Det finnes teorier om hvordan man får ekteskap til å fungere, organisasjonsteori og samfunnsteori. Fruktbare refleksjonsteorier er en ressurs for systemet.

3.3 Sosiologiens praktiske bevissthet

Sosiologien har ikke lyktes med å utvikle et begrep for kollektiv rasjonell handling. Årsaken til det beror på en mangelfull faglig refleksjon over begrepenes betydning i empirisk forskning (Hagen 2006:64-65). Det ene elementet som begrenser den sosiologiske teoriutviklingen er den fellesskapsideen som faget benytter for å avgrense seg mot individualistiske og økonomiske teorier om samfunnet (Hagen 2006:17). Teoretisk oppstår det et skille mellom fellesskap som intersubjektivitet, og fellesskap som system. Hagen hevder at sosiologien hefter seg spesielt ved fellesskap i betydningen felles forståelse, noe

som er et begrensende perspektiv på moderne, komplekse samfunn (2006:65). Det andre problemet henger sammen med sosiologiens forutsetninger om at samfunnet består av mennesker og at handlinger danner relasjoner mellom mennesker (Hagen 2006:66). Ordensproblemet oppstår når mennesker er gjensidig avhengig av hverandre, og ser at samarbeid kan gi fellesskapet goder som de ikke kan skaffe hver for seg. Forventningene om samarbeid skaper en situasjon som preges av en konflikt mellom hva som lønner seg for hver enkelt og hva som lønner seg for hele gruppen. Konfrontert med valget mellom kollektiv og individuell handling, må det rasjonelle individ velge å svikte fellesskapet, fordi det er det minst risikable og det mest fornuftige valget (Andersen 1996:55, Axelrod m.fl. 1991:306). Problemet er at: *"Dersom sosiologien går ut fra at samfunnet består av mennesker, kan den derfor bare løse ordensproblemet og forklare hvordan kollektiver får handlingskapasitet på en av to måter. Enten må sosiologien tilskrive menneskene egenskaper som gjør at ordensproblemet ikke oppstår, eller den må plassere løsningen i en mekanisme som virker bak ryggen på aktørene."* (Hagen 2006:66). Det er dette sosiologien ser med, og som den ikke selv ser¹⁴.

Sosiologien ser samfunnet i romlige former, som en ontologisk forutsetning som begrenser begrepsutviklingen (Hagen 2006:69). Ontologiske forutsetninger er ikke empirisk sanne eller falske, men mer eller mindre fruktbare utgangspunkter for forskning. Når begreper ikke kan redegjøre for empiriske observasjoner, hjelper det ikke å se bedre etter i virkeligheten. Forskeren må reflektere over egne grunnantakelser for å få øye på hvor begrensningene ligger, for å kunne utvikle nye og fruktbare alternativer. Ifølge Spencer-Brown er observasjoner distinksjoner, og distinksjoner er handlinger (Hagen 2006:59). Som observatør trekker man et skille, og ser *med* noe. Men observatøren kan ikke samtidig se og se det hun ser med. Å iaktta distinksjonen som ligger til grunn for iakttakelsen krever refleksjon, og refleksjon krever at man tar et skritt tilbake, slik at man kan få øye på eventuelle teoretiske begrensninger. I denne prosessen kan forskeren skifte perspektiv og ved hjelp av nye distinksjoner komme frem til nye begreper å iaktta virkeligheten med, som kan gi mer fruktbare forklaringer og modeller av virkelighetens beskaffenhet.

¹⁴ For aktuelle innvendinger mot Hagens kritikk, henvises leseren til sidene 47-51 i *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene* (Hagen 2006).

Hagen tar utgangspunkt i valghandlingsteorien¹⁵ som sier oss noe om hvordan en gruppe individer ser at de har fordeler av å samarbeide. Men fordi det kollektive godet er tilgjengelig for alle, også for de som ikke bidrar, lønner det seg mest å svikte fellesskapet. Det dårligste resultatet får den som tar sjansen på å bidra og som ikke får noe igjen fordi de andre sviktet fellesskapet. Valghandlingsteorien viser hvordan vi konfronteres med den kollektive handlingens problem. Mens humansosiologien¹⁶ finner løsningen på dilemmaet i individet, finner Luhmanns systemteori løsningen i det sosiale systemet, og løser dermed opp i det teoretiske skillet mellom sosial integrasjon og systemintegrasjon. Luhmanns systemteori opererer med begreper for det sosiale som er forskjellig fra mennesket (Bakken 2007:106-107), og gjør det mulig å ha både individuelt rasjonelle individer og samarbeid, uten at konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet fjernes fra aktørenes horisont av meningsfulle handlingsalternativer. Hagen benytter Luhmanns systemteoretiske begreper som ontologi, og utvikler på denne bakgrunn begreper for aktører som selv skiller mellom individuell og kollektiv rasjonalitet, og som handler sammen for å løse problemer i fellesskap. Under neste punkt skal jeg redegjøre for Luhmann og Hagens systemteoretiske ontologi.

3.4 Luhmann og Hagens systemteoretiske ontologi

Luhmanns generelle teori som system av begreper er omfattende og abstrakt. Det er en måte å tenke om individ og samfunn på som bryter med den tilvante sosiologiske tenkemåten. Hagen har videreutviklet teorien der han mener den kommer til kort. Hans prosjekt er å utnytte systemteoriens styrke og kompensere for dens mangler i den hensikt å overskride det problematiske teoretiske skillet mellom sosial integrasjon og systemintegrasjon. Oppgavens rammevilkår må forutsette at leseren har forkunnskap. Fremstillingen skal i hovedsak basere seg på Hagens fortolkning og fremstilling av Luhmanns teori i *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene* (2006). Årsaken er, for det første, fordi den er bygget opp med tanke på å vise det jeg selv skal vise, nemlig de teoretiske problemene Luhmanns teori løser, og for det andre, fordi Hagens analyser og teoretiske bidrag er dette prosjektets utgangspunkt. Skillet mellom Luhmann og Hagens bidrag vil ikke bli skarpt, med unntak av ett punkt¹⁷,

¹⁵ Rational Choice.

¹⁶ Hagens begrep for sosiologi som forutsetter at samfunnet består av mennesker og relasjoner.

¹⁷ For en fullstendig oversikt, vil jeg henviser til Hagens *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene* (2006).

nemlig deres ulike bidrag til ordenstematikken. I følge Hagen er Luhmanns systemteoretiske svar på ordensproblemet utilstrekkelig.

Niklas Luhmanns samfunnsteori løfter individene ut av den sosiale situasjonen og samfunnet, og skiller mellom psykiske og sosiale systemer. Sosiale systemer består av kommunikasjon og psykiske systemer av bevissthet (tanker og opplevelsestilstander). Kommunikasjon er det grunnleggende sosiale, ved at det er noe som foregår mellom individer, mens bevissthet er privat. Det moderne samfunnets form for differensiering gjør at skillet mellom individer og sosiale systemer blir skarpere. Individet får større anledning til å definere sin egen forskjell i forhold til omverden på bakgrunn av sin egen person. Luhmann sier det slik:

”I første omgang sker der i overgangen fra den stratifikatoriske til den funktionelle samfundsdifferentiering en stærkere differentiering af de personlige og de sociale systemer (eller mer præcist: af system/omverden-forskellene mellem de personlige hhv. de sociale systemer). Det skyldes, at individet ikke længere kan nøjes med at være funderet i et enkelt av samfundets subsystemer, men må forudsættes at være socialt stedløs.” (Luhmann 1995:54-55).

Luhmanns teori tar utgangspunkt i at samfunnet utelukkende består av kommunikasjon, som er strukturert i autonome sosiale systemer (Kneer og Nassehi 1997:69). Systemteoretisk konstateres det at det er mulig å observere sosiale systemer som kan frembringe relasjoner til seg selv, samt skille mellom det som tilhører systemet og det som faller utenfor (Luhmann 2000:219-220). Systemene stiller opp ulike normative forventninger til hva som er rasjonelle handlingsvalg. Individenes valg og handlinger struktureres med andre ord ikke av deres egenskaper, men av systemiske normative forventninger (Hagen 1999:155). På markedet forventes det at vi selger til høystbydende, og handler der vi får mest for pengene, men vi behøver ikke gjøre det. Dersom vi er i stand til å vurdere konsekvensene av våre valg, vil vi imidlertid innse hva som lønner seg for oss selv. I idrettslaget forventes vi å bidra med loddsalg og kakebaking, men vi må ikke. Konsekvensene kan imidlertid bli at vi utelukkes fra klubben. Aktørene kan vurdere konsekvensene i ulike situasjoner og velge individuelle eller kollektivt rasjonelle handlinger. I systemteorien gjøres det kun en forutsetning om individene, nemlig at de kan kommunisere på en meningsfull måte. Det betyr at de må kunne oppfatte at ulike situasjoner/kontekster stiller opp ulike forventninger til handlinger. *”Det er*

ikke strategiske aktører som skaper ordensproblemer, men kommunikasjonsprosessen som skaper egoistiske og kollektive aktører.” (Hagen 1999:155).

Systemteoriens grunnleggende begrep er mening, men Luhmann begrenser ikke begrepet til å omfatte den mening individene har, og det menneskelige subjekt er ikke meningens grunn (Hagen 2006:69, Kneer og Nassehi 1997:79). Derimot forholder det seg omvendt, mening forstås som en forutsetning for subjektivitet. Mennesker handler, og har gjerne intensjoner med det de gjør, men forutsetningen for å handle sosialt meningsfullt er en sosial situasjon. Hva bestemte handlinger betyr og hvilken verdi den tilskrives, bestemmes sosialt (Hagen 2006:82). Luhmann deler positivismekritikkens avgrensning mot naturvitenskapene med referanse til mening som konstituerende for det sosiale, og det er de sosiale meningssystemene som er samfunnsvitenskapenes gjenstandsområde (Hagen 2006:70). Mening er simpelthen en selektiv begivenhet, en stadig rekonstruksjon av skillet mellom aktualitet og potensialitet, og en måte å håndtere kompleksitet på (Kneer og Nassehi 1997:80-82). Skillet mellom psykiske og sosiale systemer får konsekvenser for det teoretiske systemet av begreper. Med de systemteoretiske begrepene *kommunikasjon*, *kompleksitet*, *system* og *handling*, skal jeg forsøke å vise hvordan sosiale systemer strukturerer og ordner kommunikasjon og handlinger. Med andre ord, hvordan sosial orden, forstått som begripelige og forutsigbare sosiale relasjoner, skapes.

3.4.1 Systemintegrasjon

Kommunikasjon forstås gjerne som en overføring av informasjon fra en avsender til en mottaker. Systemteoriens definisjon har imidlertid som utgangspunkt at en overføring av mening fra en bevissthet til en annen er umulig. Kommunikasjon må forstås som en syntese med tre elementer; informasjon, meddelelse og forståelse (Kneer og Nassehi 1997:85). Alters mening overføres ikke til ego, men må fortolkes. Ego må skille mellom budskapet og den som formidler det. Uten dette skillet er det ikke snakk om kommunikasjon, men sansing. En avsender har valgt å si noe, fra et overskudd av muligheter. Forståelsen av at noen har ment, sagt eller gjort noe, avslutter kommunikasjonen som kommunikativ hendelse (Hagen 2006:70, Luhmann 2000:181). Forståelsen handler imidlertid ikke om å ha forstått hva avsenderen egentlig har ment, men at ytringen har blitt forstått på en bestemt måte.

Det systemteoretiske begrepet om kompleksitet handler om forhold hvor det er flere mulige relasjoner mellom elementene enn de som lar seg realisere samtidig. Den menneskelige evne til å overskue verdens kompleksitet er svært begrenset. Derfor er det nødvendig med seleksjon. Systemdannelse er en reduksjon av kompleksitet, eller en: "... *kompleksitet med selektive relasjoner mellom elementene.*" (Luhmann 2000:61). Noe selekteres på bekostning av noe annet. Både sosiale og psykiske systemer reduserer kompleksitet. Sosiale situasjoner karakteriseres av dobbel kompleksitet, den psykiske og den sosiale.

Kontingens følger av kompleksitet, og defineres som forhold som verken er umulig eller nødvendig (Hagen 1999:146). Alt kunne vært annerledes. Kontingens impliserer videre en nødvendighet av å velge, og valg innebærer en viss risiko fordi det er umulig å ha full oversikt over alternativer og konsekvenser. Dobbelt kontingens betegner det sosiales grunnproblem, som handler om betingelsene for begripelige og forutsigbare relasjoner. Denne usikkerheten håndteres slik: "*Bare gjennom systemdannelsen, bare ved at de tar relasjonen mellom dem som noe tredje, som de kan betrakte den andres og sine egne handlinger i forhold til. Sosiale systemer gjør samhandling mulig fordi de etablerer sosial struktur, som omverden for individer, slik at disse kan fortolke hverandres utsagn og handlinger.*" (Hagen 2006:71).

Kompleksitetsreduksjon medfører at noe kan forventes, men kommunikasjonen kan fortsatt ta flere retninger. Alle sosiale situasjoner er i prinsippet ugjennomsiktige og uoversiktlige. Man kan ikke vite hvordan andre vil respondere på en meddelelse, eller hvordan de har forstått meddelelsen, men systemdannelsen gjør at noe blir mer sannsynlig på bekostning av noe annet. Systemdannelse begrenser kommunikasjonens frihetsgrader, og virker derfor integrerende og kontingensreducerende (Hagen 1999:243). Systemet stiller opp bestemte normative forventninger. I det sosiale systemet *medarbeidersamtale* forventes det at det kommuniseres om den ansattes og sjefens gjensidige forventninger og opplevelser av arbeidsforholdet og at man kan komme frem til en eller annen konklusjon. Hvordan medarbeideren vil reagere på en eventuell kritikk, er imidlertid helt åpent. Vil hun forklare sin eventuelle utilstrekkelighet med manglende ressurser på avdelingen eller med sjefens urimelige krav? Forklaringen hun velger vil i sin tur påvirke kommunikasjonens videre forløp. Kommunikasjonen lever på en måte sitt eget liv, og den kan være vanskelig å kontrollere.

Systemdannelsen omfatter en sekvens av tre elementer. *"A sier noe til B, som B forholder seg til, og dermed er det trukket et skille mellom sosial og mental, eller objektiv og subjektiv mening."* (Hagen 2006:73). Det sosiale systemet borettslag observerer medlemmet i oppgang B, som ikke deltar på dugnad, som gratispassasjer eller egoist, mens medlemmet selv mener hun må prioritere å forberede seg til eksamen neste dag. I borettslagets kommunikasjon om fellesskapsproblemer kunne studenten bedt seg fritatt fra denne dugnaden med henvisning til særskilte hensyn. Resultatet kunne ha blitt at handlingen hadde fått en annen mening, som legitim og akseptabel. Det er altså kommunikasjonsprosessen som avgjør hvilken betydning en handling blir tilskrevet.

Hagen påpeker at det er forskjell på å forstå meddelelsens informasjonsinnhold på en bestemt måte, og å forstå hvordan man skal forholde seg til den (2006:75). For å kunne observere hvordan kommunikasjon danner systemer må vi forstå hvordan aktører velger mellom tilslutning og avvisning av et kommunikasjonstilbud (ibid). Hagen bringer inn samfunnsvitenskapelige og sosiologiske tradisjoner som tematiserer aktørens perspektiv, som hermeneutikk, fenomenologi og rational choice, og slår fast at ego velger tilslutning eller avvisning på bakgrunn av en *vurdering*, og vurdering gjøres ved hjelp av kommunikasjon (ibid). Det psykiske systemet opererer med interne konstruksjoner av de andre aktørene og situasjonen og vurderer mulige reaksjoner på ulike handlingsvalg. Det er en iakttagelse av handlingenes mulige konsekvenser. Individet må forstå seg selv som en aktør i en sosial sammenheng som stiller opp bestemte handlingsbetingelser, som åpner for en rekke tilslutningsmuligheter. Ulike systemtyper har sine egne aktørbegreper. Markedet har selger og kunde, behandlingssystemet har lege og pasient, utdanningssystemet har lærer og elev.

Systemteoriens sosiale systemer overskrider det sosiologiske skillet mellom sosial- og systemintegrasjon (Hagen 2006:71), og åpner opp for muligheten til å observere rasjonelle kollektive handlinger. Alle sosiale situasjoner er mer eller mindre ugjennomsiktige. Systemene genererer og reduserer kompleksitet, og skaper og begrenser muligheter for handling og interaksjon. *"Sosiale systemer er derfor ikke noe som i og for seg skal bekjempes og erstattes med noe annet, som sosial integrasjon."* (Hagen 2006:72). Sosiale systemer kan ha både få og mange aktører, og de kan integrere både via motiver og via handlingenes utilsiktede konsekvenser. Men dette er ikke et skille mellom sosial integrasjon og systemintegrasjon, men et skille mellom ulike typer sosiale systemer. Under neste punkt skal

jeg forklare hvordan denne systemteoretiske ontologien gir en ny tilgang til den andre betydningen av fellesskap, nemlig fellesskap som samarbeid og konflikt.

3.4.2 Kollektiv rasjonalitet og systemdannelse

Spørsmålet om sosial orden omfatter som sagt to problemstillinger; orden som mening i motsetning til kaos, og orden som samarbeid og konflikt, hvor samfunnets problemer gjøres til tema for samfunnsmedlemmenes kommunikasjon. Sosial orden i den første betydningen, har jeg behandlet i punktet ovenfor. Systemteoretisk holdes sosial orden ikke oppe av individene, men av kommunikasjonstilslutninger. Individene konfronteres med handlingsvalg, og systemene stiller opp normative forventninger, men forventningene strukturerer mellom hva som er positivt og hva som er negativt, de determinerer ikke. Selv om jeg både ser og forstår at det lønner seg for meg å leie ut leiligheten min til den som byr mest, så kan jeg godt velge å leie ut til den som betaler mindre, men som trenger den mest.

For å iaktta betingelsene for orden som samarbeid og konflikt, trenger samfunnsteorien et begrep for integrasjon på samfunnsnivå, som ikke fjerner konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet fra aktørens horisont av valgmuligheter. Det kommer jeg tilbake til under punkt 3.4.4. Under dette punktet, skal jeg imidlertid forsøke å vise hvordan systemteorien åpner for en iakttakelse av orden som samarbeid (og konflikt), uten å plassere ordensmekanismen i individene. Kollektive handlinger er, i systemteoretisk perspektiv, en form for kommunikasjon som genererer en særlig distinksjon, nemlig skillet mellom individuell og kollektiv rasjonalitet (Hagen 2006:78). Individene forutsettes å kunne skille mellom informasjon, meddelelse og forståelse, og at de kan velge mellom tilslutningshandling. Det forutsettes videre en evne til refleksjon, som går ut på å kunne se og vurdere konsekvenser av handlinger, og til å skille mellom individuelle og kollektive konsekvenser av handlingene.

Med disse forutsetningene vil enhver kommunikasjon som tematiserer fellesskapsproblemer, generere konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet, og konfrontere kommunikasjonsdeltakerne med den kollektive handlingens problem. De ser at det kan lønne seg å samarbeide for å løse problemene, men de må frykte å bli latt i stikken av de andre (Hagen 2006:78). Det er fra gruppens perspektiv at handlinger karakteriseres som enten kollektivt rasjonelle og solidariske eller individuelt rasjonelle og egoistiske. Individuell og

kollektiv rasjonalitet viser altså ikke til egenskaper ved aktørene, men er et aspekt ved interaksjonen mellom dem, og det er bare kollektivt rasjonelle handlinger som kan gjøres til felles formål og norm for fellesskapet (Hagen 2006:79). Sviket er ikke en rasjonell strategi for fellesskapet. Hvert enkelt individ kan imidlertid ha egne subjektive meninger om saken som ikke nødvendigvis er sammenfallende med gruppeperspektivet.

Humansosiologien løser dette dilemmaet teoretisk ved å forutsette at samfunnsmedlemmene har internalisert sosiale normer som sørger for at de føler at det er moralsk galt å opptre som gratispassasjerer. Selv om dette kan være en empirisk dekkende forklaring, så holder den ikke som generell teori, fordi løsningen ekskluderer aktørenes valgmuligheter, og kan derfor ikke redegjøre for dilemmaet som normen skal løse (Hagen 2006:79). Systemteorien gjør det derimot mulig å forklare hvordan kollektiv rasjonalitet kan bringes til å dominere over individuell rasjonalitet uten å fjerne konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet fra aktørens horisont av meningsfulle alternativer.

Hagen identifiserer fem systemtyper: interaksjonssystemer, sosiale bevegelser, organisasjoner, funksjonssystemer og samfunn. Hvert av disse systemene tematiserer kollektiv handling, genererer konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet, og representerer ulike løsninger på dilemmaet (Hagen 2006:79). Interaksjonssystemer er små og gjennomsluktige, og byr på særlige muligheter for å sanksjonere svik. Evnen til å binde medlemmene til kollektive formål er imidlertid avhengig av at individene ikke kan, eller vil tre ut av systemet og slutte seg til andre systemer. Organisasjoner realiserer kollektive formål gjennom betingelser for medlemskap, hvor oppslutning om bestemte formål kan være en slik betingelse (Hagen 2006:79-80). Sosiale bevegelser tilrekker seg aktører med en særskilt motivasjon til kollektiv handling. Bevegelsen bidrar til å øke betydningen av hvert enkelt bidrag og styrker dermed aktørenes motivasjon.

I denne oppgaven er jeg som sagt interessert i systemtypen samfunn. Samfunnet er et fellesskap som består av ulike deler/delsystemer. Spørsmålet er hvordan samfunnet får kollektiv handlingskapasitet. Hvordan kan samfunnet bringe sine deler til å handle med hensyn til helheten? Hvordan, og hvor, iakttar samfunnet seg selv som en helhet bestående av ulike deler? Før jeg forsøker å svare på det, skal jeg gi en kort redegjørelse for det moderne samfunnets funksjonssystemer, med spesiell vekt på det politiske systemet, som er systemet oppgaven har i fokus.

3.4.3 Det moderne samfunnets funksjonssystemer

Ifølge Niklas Luhmann er det moderne samfunnet primært funksjonelt differensiert. Det består av en rekke autonome funksjonssystemer; vitenskap, rett, religion, politikk, markedsøkonomi, familie, utdanning, sykdomsbehandling, massemedier, kunst og sport. Hvor mange og hvilke systemer som finnes er et empirisk spørsmål. Hvert system fyller en bestemt funksjon for samfunnet, som det har monopol på (Kneer og Nassehi 1997:136). Det politiske systemet forsyner samfunnet med kollektivt bindende beslutninger, vitenskapssystemets funksjon er ny viten, markedsøkonomien sørger for ressursfordeling og retten for forventningsstabilisering (Hagen 2006:94-95). Systemene definerer derfor selv hva som eventuelt er deres meningsproblem og hvordan det skal løses. Behandlingsystemet vurderer hva som er sykt og hva som er friskt, mens vitenskapssystemet skiller mellom sant og falskt.

I følge Roar Hagen (2006:93) kan funksjonssystemers indre anliggender beskrives ved hjelp av begrepene medium, kode og program. Medium er et begrep som rommer alle innretninger som øker muligheten for vellykket kommunikasjon. Luhmann skiller mellom tre typer medium; språk, utbredelsesmedium og symbolsk generaliserte medium. Eksempler på utbredelsesmedium er skrift, trykte medier og elektroniske medier. Penger, makt og sannhet er eksempler på symbolsk generaliserte medier (Brekke og Høstaker m.fl. 2003:99). Medier er, ifølge Luhmann, redskaper for å håndtere problemet med dobbel kontingens. Systemene reduserer kompleksitet ved å stille opp to alternativer med en innebygd preferansestruktur. Media strukturerer systemisk kommunikasjon gjennom binære koder, som deler alle muligheter for kommunikasjon som mediet åpner for, i to muligheter (Brekke og Høstaker m.fl. 2003:100, Hagen 2006:93). Koden er en distinksjon hvis ene side representerer systemets positive verdi og den andre oppfattes negativt (Hagen 2000:383). Eksempelvis er koden for det juridiske systemet lovlig/ulovlig, for familiesystemet er det elsket/ikke elsket, og for politikk er det regjering/opposisjon. Forholdet mellom system, medium, kode og program kan skisseres på denne måten:

System	Medium	Kode	Program
Rett	Lov	Lovlig/ulovlig	Lover og rettsnormer
Markedsøkonomi	Penger (eiendom)	Betale/ikke betale	Priser og budsjett
Vitenskap	Sannhet	Sann/ikke sant	Teorier og metoder
Politikk	Makt	Regjering/opposisjon	Partiprogram

Fig. Funksjonssystemets indre: medium, kode og program (Hagen 2006:94-95)

Det politiske systemet kommuniserer ved hjelp av maktmediet, og koden skiller mellom regjeringssposisjon og opposisjon. De ulike politiske partiene har egne program for hvordan de skal oppnå og opprettholde maktposisjon.

Systemenes ytelse, funksjon og refleksjon sier noe om systemets forhold til omverden. Ytelse sier noe om forholdet til andre systemer, funksjon sier noe om forholdet til hele systemet som det er en del av, og refleksjon gjelder systemets iakttakelse av seg selv og sin omverden (Hagen 2006:93). En forenklet og skjematisk oversikt over systemets omverdensforhold kan se slik ut:

System	Ytelse	Funksjon	Refleksjon
Rett	Konfliktløsning	Forventningsstabilisering	Konstitusjon
Markedsøkonomi	Behovstilfredsstillelse	Ressursfordeling	Likevektsteorier
Vitenskap	Anvendelig forskning	Ny viten	Grunnforskning
Politikk	Kollektiv beslutning	Kollektiv binding	Demokrati/velferdsstat

Fig. Systemets ytre: ytelse, funksjon, refleksjon (Hagen 2006:94-95)

Det politiske systemets ytelse overfor andre systemer er kollektive beslutninger, som lover, bevilgninger og reformer, mens systemets funksjon for samfunnet er å skape kollektive bindinger. Politikken forstår seg selv som demokrati og velferdsstat.

Funksjonssystemene kan ikke kommunisere med hverandre, de kan bare kommunisere om hverandre, med utgangspunkt i egen kode. Politiske partier vil iakttatte problemer i behandlingssystemet, som for eksempel helsekøer, med hensyn til hvordan partiet kan anvende problemet for selv å komme i regjeringssposisjon. Det politiske systemet kan ikke pålegge kunstsysteet en bestemt metode for å avgjøre hva som er vakker kunst (Hagen

2002:384). Hvordan kan så funksjonssystemene tilpasse seg hverandre? De har spesialisert seg på å håndtere hver sine problemer i samfunnet, og er derfor avhengig av at de andre systemene fyller sine funksjoner. Utdanningssystemet kan ikke drive med utdanning uten at det bevilges penger fra politikken, og at det finnes et arbeidsmarkedet som etterspør deres uteksaminerte kandidater. Hvordan blir så samfunnets deler til en ordnet helhet, og hvordan inkluderes samfunnsmedlemmene i funksjonssystemenes kommunikasjon? Det er temaet for neste punkt.

3.4.4 Integrasjon i moderne samfunn

Niklas Luhmann mener at samfunnets deler integrerer hverandre ved at hvert funksjonssystem begrenser og muliggjør andre funksjonssystemers operasjoner. Luhmann plasserer iakttakelsen av samfunnet i samfunnet, som en iakttakelse i vitenskapssystemet (Hagen 2006:136). Samfunnet har ikke noe sentrum hvorfra det kan iakttas seg selv, fordi helheten simpelthen er funksjonssystemene, i følge Luhmann: *"We live in a society which cannot represent its unity within itself, because this would contradict the logic of functional differentiation. We live in a society without a top and without a center. The unity of society no longer appears within this society."* (1990:16). Koordinering av funksjonssystemenes operasjoner, eller orden på samfunnsnivå, blir derfor med Luhmanns perspektiv, en spontan form for orden. Det minner om den liberalistiske forståelsen som hevder at samfunnet ikke kan overskue seg selv og derfor ikke bør forsøke å gripe inn og regulere delenes operasjoner mot bestemte mål (kapittel 2, punkt 2.3).

Luhmanns perspektiv møter imidlertid motstand i mitt empiriske materiale, noe jeg skal komme nærmere tilbake til i kapittel 5 og 6. Jeg vil imidlertid her utdype det jeg har hevdet i kapittel 2, som handlet om den formen som ordensproblemet får i det moderne samfunnet. I hierarkiske samfunn, ble samfunnet som helhet representert ved toppen av hierarkiet (Luhmann 1990:16). Staten var derfor først og fremst et instrument for toppen av dette hierarkiet. Det moderne samfunnets form for differensiering forutsetter imidlertid individualisering i betydningen allmenn inklusjon. Velferdsstaten er en institusjonalisering og offentliggjøring av spørsmålet om frihet og inklusjon. Den representerer således en samfunnsmessig solidaritet hvor spørsmålet om den enkeltes frihet må kombineres med alle andres rett til den samme friheten. Individuell frihet skal i det moderne samfunnet ikke lenger være betinget av sosial bakgrunn, kjønn, osv, men skal være et gode for alle. Spørsmålet er

hvordan samfunnet iakttar og regulerer sine deler med tanke på om de bidrar til eller forhindrer individualisering.

Roar Hagen bidrar med et nytt systemteoretisk perspektiv som gjør det mulig å observere samfunnet som noe mer enn sine funksjonssystemer, som en handlingsdyktig helhet. Utgangspunktet er at funksjonsiakttakelsen konstituerer samfunnet som en helhet og som fellesskap. Delsystemene kan bare iakttatte ytelser, ikke funksjoner. Dersom funksjonssystemene iakttar sin funksjon, så er det ikke lenger funksjonssystemet som iakttar. *”Når et delsystem observerer forholdet til den helheten det er en del av, eller altså sin funksjon, så trekkes nye grenser, og det dannes ny mening og et nytt system. Det iakttatte systemet blir omverden for det iakttakende systemet.”* (Hagen 1999:252-253). Funksjonsiakttakelsen er helhetens iakttakelse av seg selv, en iakttakelse gjennom skillet del/helhet som genererer en konflikt mellom del- og helhetsinteresser, eller med andre ord, konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet. Spørsmålet er hvordan det skjer og hvordan samfunnet løser konflikten og får kollektiv handlingskapasitet. Hvordan kan samfunnets deler bringes til å ta hensyn til helhetens interesser?

Samfunnet iakttar seg selv som en helhet bestående av ulike deler med hver sine funksjoner, i den offentlige kommunikasjonen¹⁸ om samfunnet i samfunnet. Massemediene formidler den offentlige mening, og setter individene i forbindelse med hverandre som interessefellesskap (Hagen 1999:231). Dette er funksjonsiakttakelsen hvor samfunnet får øye på seg selv. Denne iakttakelsen skjer som sagt ikke fra ett av samfunnets delsystemer, og ikke fra et nøytralt sted utenfor samfunnet, men fra samfunnets offentlighet. Hagen bruker begrepet samfunnets samfunn¹⁹ på denne iakttakelsen, hvor individene iakttar seg selv som samfunnsmedlemmer og konstitueres som fellesskap (1999:253). Det reises en normativ forventning om kollektiv handling som produserer solidaritet. Samfunnets binære kode er kollektiv/individuell rasjonalitet, hvor den kollektive siden av distinksjonen har positiv verdi. Fra samfunnets samfunn observeres individuelle handlingsstrategier som går på bekostning av fellesskapet som egoisme, og kollektive handlinger observeres som solidariske. Samfunnet bekymrer seg om samfunnsmedlemmenes velferd, om funksjonssystemene bidrar til frihet og inklusjon. Spørsmålet er hvordan samfunnet får kollektiv handlingskapasitet til å gripe inn å regulere

¹⁸ Utviklingen av massemedia gjør at offentlig kommunikasjon verken begrenses av tid, rom eller antall deltakere.

¹⁹ Begrepet kommer fra Niklas Luhmann, men for Luhmann dreier begrepet seg om en samfunnsvitenskapelig iakttakelse av samfunnet, for eksempel hans bok *die Gesellschaft der Gesellschaft* (1997).

seg selv. En normativ forventning er ikke nok til å binde samfunnsmedlemmene til kollektive beslutninger. Bidraget til hvert enkelt samfunnsmedlem er forsvinnende lite, og enkeltindividet kan lett stikke seg bort i mengden og nyte godt av de andres anstrengelser. Men dersom alle velger denne strategien blir resultatet til kollektiv ufornuft og problemene forblir uløst.

Denne kollektive usikkerheten, eller dilemmaet, løser samfunnet med sitt politiske system. Det er politikkenes funksjon for samfunnet. Samfunnet i samfunnet iakttar problemer med delenes operasjoner, og det oppstår forventninger om en løsning. De problematiske (egoistiske) delene må ta hensyn til alles behov som deler av det samme fellesskapet. Konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet genereres, når alle ser at det lønner seg å samarbeide, men at man også kan nyte godt av andres felles anstrengelser. Samfunnet henvender seg til det politiske systemet, som tar i bruk statens legitime makt for å binde samfunnsmedlemmene til kollektive beslutninger (Hagen 2006:155). Politikken handler således på vegne av, og som representant for samfunnet som fellesskap, og må derfor ta helhetens perspektiv. Statlig politikk må alltid legitimeres i offentligheten med begrunnelser om allmenne interesser og regler (Eriksen og Rønning 1997:73). Det politiske systemet er samfunnets kollektive problemløser. Med statens makt gir det politiske systemet samfunnet kollektiv handlingskapasitet, og det er nettopp fordi statens makt løser problemer for samfunnet, og påtar seg ansvaret for helhetsperspektivet at statens makt forstås som legitim. Legitim makt forutsetter derfor kollektiv rasjonalitet og solidaritet, eller samfunnet som et rasjonelt kollektiv. Det politiske systemet er av den grunn også avhengig av samfunnets selviakttakelser, fordi det er der solidaritet genereres, og systemet deltar selv aktivt i samfunnets kommunikasjon om seg selv. Makt og solidaritet gjør politiske beslutninger kollektivt bindende.

Samfunnsiakttakelsen foregår ved hjelp av samfunnsvitenskapelige begreper og teorier. Samfunnet må ha begreper om seg selv for å kunne iaktta seg selv, og for å forstå hvordan det henger sammen, hvilke deler det består av, og hvordan delene opererer. Samfunnet ontologiserer så å si seg selv, og disse ontologiene, eller modellene, utstyrer samfunnsproblemer med ulike årsaker, og gir anvisninger til hensiktsmessige løsninger. Politiske programmer og reformer baserer seg på slike mer eller mindre fruktbare samfunnsmodeller (Grund 1995:105). Hvor fruktbare de er, vil igjen få betydning for hvorvidt politikken/reformen oppnår det som var tenkt. Refleksjonsteorier som står til

disposisjon for samfunnets, og det politiske systemets selviakttakelser er som nevnt, blant annet, liberalisme, sosialisme, og sosialdemokrati.

Stat og marked iakttas i samfunnets samfunn som funksjonelle alternativer for samfunnsmessig integrasjon. Spørsmålet er om de er i stand til å skape samfunnsmessig orden. Alle funksjonssystemene får sine ressurser enten fra markedet eller det politiske systemet (eller begge). Politikken, via den offentlige økonomien (staten), og markedsøkonomien er også gjensidig avhengig av hverandres ressurser (Hagen 2006 144-145). Uten skattebetalernes penger blir det lite kollektive goder, og uten politikkenes makt blir det lite forutsigbarhet i markedet. Ressurser må også forstås som rettigheter som gir handlingsmuligheter (Hagen 2006:143). Også inklusjon og eksklusjon av samfunnsmedlemmene reguleres i de to systemene. Stat og marked integrerer imidlertid på to ulike måter:

”I markedet er beslutninger om anvendelsen av ressursen privat. Markedsaktører beslutter hver for seg om anvendelsen av sine ressurser ut fra betraktninger om hva som lønner seg mest for dem selv og ut fra preferanser for bestemte goder. Markedskommunikasjon genererer individuell rasjonalitet. Den politiske allokeringen av samfunnets ressurser er derimot offentlig og handler om kollektiv rasjonalitet.” (Hagen 2006:153).

Ulike systemtyper opererer altså med ulike begreper for rasjonalitet. Det krever en evne til refleksjon, og å kunne overskue konsekvensene ved ulike valg. I markedsaktørens beslutning blir individene til nyttemaksimerende kjøpere og selgere. I samfunnets samfunn blir individene til samfunnsmedlemmer med kollektive problemer og interesser. For samfunnsmedlemmet er staten nyttig fordi den løser den kollektive handlingens problem, og gjør det mulig å løse problemer i fellesskap. Fra markedsaktørens ståsted blir staten derimot til en ytre begrensning på individuell handlefrihet. Det er kollektivt rasjonelt å betale skatt for å få del i kollektive goder, og det er individuelt rasjonelt å forsøke å slippe unna med et minimum av anstrengelser. Fremskrittspartiet knytter via sin ideologi i hovedsak an til markedet som integrasjonsmekanisme.

Systemene er imidlertid, som vi har sett ovenfor, dynamiske strukturer. Man trenger ikke følge markedets forventninger og maksimere fortjeneste, men resultatet kan eventuelt bli at mulighetene for videre kommunikasjon begrenses eller i verste fall utelukkes. Man må ha

penger for å delta i systemets kommunikasjon, men også i andre systemers kommunikasjon i den grad markedet formidler mellom funksjonssystemene (Hagen 2006:145-146). I det offentlige ordskiftet, hvor samfunnsproblemer tematiseres, reises bestemte kommunikative gyldighetskrav. Argumentasjonen må tilfredsstille krav om kollektiv rasjonalitet (Eriksen og Rønning 1997:73, Hagen 1999:255-256). Man kan ikke peke på samfunnsproblemer og hva som kan gjøres for å løse dem, og samtidig oppfordre til individuelle strategier for fellesskapet. Den offentlige debatten om hvordan samfunnets byrder og goder skal fordeles mellom samfunnsmedlemmene, knytter an til begreper om rettferdighet og likestilling, og mobiliserer samfunnsmessig solidaritet. I det moderne samfunnet skal goder og byrder ikke fordeles med hensyn til hvem man er, men med hensyn til at alle skal inkluderes.

3.5 Avslutning

Dette kapittelet har hatt til hensikt å gi en generell teoretisk redegjørelse for betingelsene for rasjonell kollektiv handling, som alternativ til valghandlingsteoriens individuelt rasjonelle aktørmodell og den sosiologiske norm- og verdirasjonelle aktørmodellen. Med Luhmanns systemteori kan vi iakttå hvordan aktøren veksler mellom ulike handlingsmotiv fordi egenskapene ikke tilhører aktøren men kommunikasjonssystemenes ulike forventningsstrukturer. Med Hagens begrep samfunnets samfunn kan vi observere hvordan samfunnsmedlemmene bringes til å avstemme sine individuelle interesser med fellesskapsinteresser uten at konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet fjernes fra handlingssituasjonen. Denne systemteoretiske konstellasjonen av begreper synliggjør sammenhengen mellom individuell frihet, og samarbeid og solidaritet. Samfunnsmessig solidaritet blir først muliggjort i og med det moderne samfunnets primære form for differensiering. Funksjonell differensiering fordrer allmenn inklusjon. Det er ikke slik at noen hele tiden kan utdanne seg, mens andre arbeider hele tiden. Individene trenger alle samfunnets systemer fra øyeblikk til øyeblikk og i ulike faser av livet, og systemenes operasjoner er avhengig av å være tilgjengelige for alle.

Kapittel 4

Metode

4.1 Innledning

Hittil i oppgaven har jeg skissert hva som inngår i oppgavens problemområde, og satt det inn i en teoretisk og samfunnsmessig kontekst. Videre har jeg formulert et forskningsspørsmål, og valgt en teori/ontologi. I dette kapitlet skal jeg gjøre rede for og begrunne hvordan jeg har gått fram for å samle inn og analysere data. Forskningsprosessen består av ulike elementer som står i et innbyrdes forhold til hverandre. Beslutninger om ett element åpner og lukker for bestemte valgmuligheter med hensyn til de øvrige elementene i prosessen. Jeg skal starte kapitlet med å klargjøre oppgavens epistemologiske utgangspunkt. Formålet med det er for det første å etablere og tydeliggjøre et ståsted for hvordan kunnskap om oppgavens tema kan frembringes metodisk, og for det andre for å klargjøre grunnlaget for mitt valg av teori/ontologi.

4.2 Epistemologisk drøfting

Epistemologi handler om forholdet mellom viten og virkelighet. Mens ontologi handler om virkelighetens beskaffenhet, viser epistemologi til spørsmål om hvordan vi kan erkjenne denne virkeligheten. Hvordan man besvarer disse spørsmålene får konsekvenser for hele forskningsprosjektets muligheter, både med hensyn til teori, metode og forholdet mellom teori og metode, hvilke empiriske observasjoner som er mulige og hvordan disse kan analyseres og fortolkes.

I sosiologien har to erkjennelsesmessige paradigmer stått i motsetning til hverandre og vært gjenstand for diskusjon og faglige uenigheter. På den ene siden har objektive og lovmessige samfunnsbeskrivelser vært idealet, mens det andre paradigmet har den (inter)subjektive sosiale meningsdimensjonen som sitt forskningsobjekt (Guneriusen 1996:15). De tidlige positivistene hevdet at virkeligheten kunne observeres direkte og gjenspeiles i et vitenskapelig språk som besto av rent registrerende observasjonsutsagn (Guneriusen 1996:25). Kritikken mot positivismen resulterte i nye vitenskapelige tradisjoner. Kravet om et klart skille mellom det hverdagslige og det vitenskapelige språket har blitt møtt med

skepsis innenfor de nyere meningsforstående tradisjonene. Disse bygger på variasjoner over følgende oppfatning; *"Vitenskapen må identifisere/beskrive sosiale fenomener med utgangspunkt i de hverdagspråklige referanserammen."* (Guneriusen 1996:26). Mens hermeneutikken legger vekt på et "innenfra-perspektiv", hvor erkjennelsen av den sosiale realitets meningsdimensjon består i at observatøren er en del av denne realiteten og kjenner dens vesen, la positivismen derimot vekt på "utenfra-perspektivet" som tok utgangspunkt i at observatøren måtte fri seg fra alle forestillinger om den sosiale realitet, for å få objektiv og sann kunnskap om den.

Til tross for ulikheten mellom den fortolkende og den positivistiske retningen i synet på hvordan den sosiale realitet kan erkjennes, har begge tradisjonene blitt møtt med kritikk på den erkjennelsesmessige forutsetningen som de deler. Positivismekritikkens utgangspunkt bestod i en ontologisk kritikk. Spørsmålet om erkjennelsens betingelser ble omgått og fokus rettet mot forskningsobjektets vesen, eller sosiologiens ontologi. Forskjellen mellom natur og samfunn skulle beskrive forskjellen mellom positiv og hermeneutisk metode. I følge Hagen (2002), havner både positivismen og dens kritikere derfor innenfor et gjenspeilingsparadigme, en forestilling om vitenskap som gjenspeiling av en foreliggende realitet. Som alternativ til forestillingen av muligheten for en direkte tilgang til virkeligheten, er forestillingen om vitenskap som konstruksjon.

4.2.1 Konstruktivismen

Konstruktivismen kan hovedsaklig deles i to grupperinger; sosialkonstruktivisme og epistemologisk konstruktivisme. Sosialkonstruktivismen tar utgangspunkt i at virkeligheten er sosialt konstruert og objektivert som intersubjektiv sannhet. Kunnskap om sosiale fenomener, som gjør seg gjeldende i den meningsdannende prosessen, må derfor finnes i forhold utenfor aktørene selv. På den måten kan kjønn, sosial bakgrunn, utdanning osv, betraktes som forklaringer på ulike virkelighetsforståelser. Anvendt på vitenskapen vil det sosialkonstruktivistiske perspektivet *"undersøke hvordan sosiale faktorer påvirker den vitenskapelige kunnskapsproduksjonen."* (Hagen 2002:11). Spørsmålet er hvordan vitenskapen skal formulere sine sannhetskriterier dersom alle observasjoner og iakttagelser er subjektive konstruksjoner.

4.2.2 Epistemologisk konstruktivisme

Alternativet til en teori om erkjennelse som identitet, er epistemologisk konstruktivisme, som går ut på at vitenskap er konstruksjon tvers igjennom. ”... teorier, metoder, data og selve skillet mellom empiri og teori er distinksjoner og altså konstruksjoner i vitenskapssystemet.” (Hagen 2006:57). Utgangspunktet for epistemologisk konstruktivisme er antakelsen om at virkeligheten eksisterer som objektiv realitet uavhengig av observatøren. Virkeligheten er imidlertid ikke direkte tilgjengelig for observatøren. Observatøren må se med noe. Vitenskapssystemet konstruerer teoretiske modeller av virkelighetens beskaffenhet, en ontologi, som virkeligheten kan iakttas med. Begreper og modeller åpner opp for en horisont av mulige observasjoner mens den lukker for andre muligheter. Men hvordan kan vi skille mellom sant og falskt dersom alt vi kan se bestemmes av hva vi ser med? Ender ikke epistemologisk konstruktivisme også opp i relativisme? Med henvisning til Glaserfeld (1988) forklarer Hagen det slik:

”Realiteten gjør motstand, både naturen og samfunnet. Iakttakeren kan gjøre erfaringer selv om hun ikke kan komme i kontakt med realiteten som den er i og for seg. Det er umulig, men heller ikke nødvendig. Det iakttakende systemet bygger i stedet opp et bilde, eller en modell av omverdenen og på basis av modellen kan systemet lære av omverdenen.” (2002:14).

Våre forestillinger eller modeller av virkelighetens beskaffenhet kan møte motstand i realiteten, og med det føre til refleksjon over eventuelle begrensninger i grunnantakelsene som de bygger på. Epistemologisk konstruktivisme åpner opp for en refleksjon over eventuelle begrensninger og begrepenes betydning i erkjennelsesprosessen (Andersen 1999:118). Iakttakelse må forstås som observasjoner som refererer til forskjeller eller distinksjoner, og distinksjoner er handlinger (Andersen 1999:109, Hagen 2006:59). Iakttakeren trekker et skille og får øye på noe. Skillet er det observatøren ser med, men som hun ikke samtidig kan se. Epistemologisk konstruktivisme er en teori om erkjennelse som differens (Hagen 2002:13, Bakken 2000:115). Spencer Brown har utviklet et tegn for observasjonshandlingen:

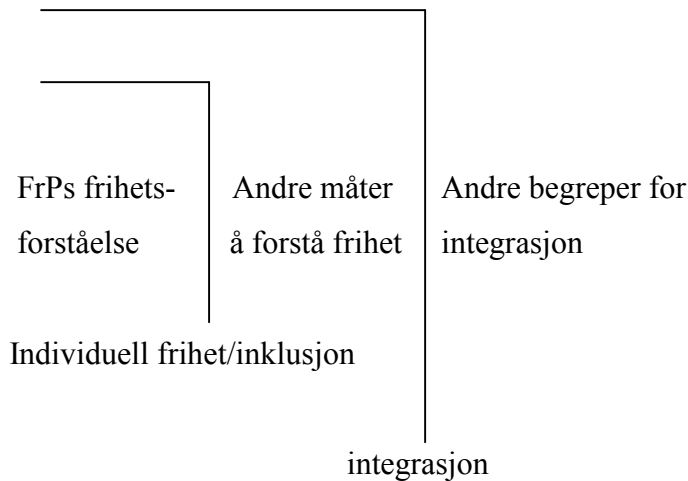

Den vertikale linjen deler verden i to og representerer selve distinksjonen, mens den horisontale linjen angir den markerte siden av distinksjonen og betegner det observasjonen ser. Den umarkerte siden av distinksjonen representerer iakttakelsens kontekst og gir den markerte siden en bestemt betydning. Med det som i den konstruktivistiske diskursen kalles en annen ordens observasjon, kan observatøren få øye på sin egen observasjon, selve distinksjonen. Dette åpner samtidig for en refleksjon over distinksjonens begrensninger (Hagen 2006:59). Men en annen ordens observasjon er samtidig også en første ordens observasjon. Det er observasjonen av den første ordens observasjonens blinde flekk. Første ordens iakttakelse ser altså objekter, mens en iakttakelse av annen orden ser det som den første ordens iakttakelsen ser med, eller distinksjonen som ligger til grunn for iakttakelsen av objektet (Hagen 2006:59). Dersom refleksjonen stopper her, befinner man seg innenfor et gjenspeilingsteoretisk paradigme. *”Annenordensiakttakeren tror hun kan se det førsteordensiakttakeren ser med, og forutsetter en direkte tilgang til sitt objekt, som altså er førsteordensiakttakerens distinksjon.”* (Hagen 2006:59). Det er først ved en tredje ordens iakttakelse at vi bringes over til en erkjennelsesteoretisk konstruktivisme, som gjør begrepenes betydning synlig for oss. Iakttakeren innser at det som gjelder for iakttakelser av første orden også gjelder for annen orden. Annenordensiakttakeren ser selv ved hjelp av distinksjoner. Man innser at førsteordensiakttakelsen er annenordensiakttakelsens konstruksjon.

Spencer Browns formkalkyle er både enkel og komplisert. Tore Bakken sammenlikner Spencer Browns formkalkyle med injunksjoner²⁰ (2000:115). *”Verken kokken eller komponisten forsøker å beskrive deres verker. I stedet gis det anvisninger eller resepter for hva leseren må gjøre. Hvis man følger anvisningen, kan man gjøre en analog erfaring som den som har gitt anvisningen.”* (ibid). For å overføre tankegangen på kvalitativ forskning, så skal hvem som helst kunne komme til de samme slutningene som forskeren dersom han følger forskerens forskrifter. Spørsmålet om vitenskapelig erkjennelse utgår ikke fra eksistensen av objekter og ting, men eksistens og ikke-eksistens kan tilbakeføres til forskjeller, betegnelser og benevnelser. I følge Tore Bakken er fordelen med denne fremgangsmåten at det som blir erkjent ikke kan løsrives fra det som må gjøres for å komme frem til erkjennelsen. Bakken hevder videre at en intersubjektiv konsensus om erkjennelse bare er oppnåelig via injunksjoner (2000:115). Med fare for å komplisere og forvirre mer enn

²⁰ Forskrift eller befaling.

jeg tydeliggjør, så skal jeg forsøke å sette dette prosjektet inn i en form som har til hensikt å tydeliggjøre hvilke distinksjoner jeg opererer med. Slik jeg oppfatter Bakkens tolkning av Spencer-Brown, vil følgende form kunne fungere som dette prosjektets forskrift, eller ”brillene” jeg ser med:

Formen viser at jeg iakttar integrasjon. Distinksjonens høyre side, andre begreper for integrasjon, forteller at jeg iakttar integrasjon med bestemte begreper, nemlig individuell frihet som allmenn inklusjon. Det er Fremskrittspartiets forståelse av hvilken sosial orden som fremmer, eventuelt hemmer individets frihet, som jeg er ute etter. Denne formen representerer det som må gjøres for å komme frem til det som blir erkjent i denne oppgaven.

4.3 Metodevalg og forskningsstrategi

Under dette punktet skal jeg redegjøre for oppgavens metodiske valg og knytte disse til det epistemologiske grunnlaget.

4.3.1 Kasusstudie

Kasusstudier er kvalitative studier, eller dybdestudier, av én eller noen få sosiale ”objekter” eller ”fenomener”. Kasusstudier studerer ikke objekter som er representativ for en populasjon, og funn kan derfor ikke generaliseres statistisk. Kasusstudier kritiseres gjerne med argumenter som at den vitenskapelige verdien av dybdekunnskap, om ett enkelt eller svært få tilfeller eller objekter, er begrenset. Men kvalitative kasusstudier svarer på andre typer spørsmål enn kvantitative studier gjør, og generaliseringen er av analytisk art. Robert

K. Yin forklarer forskjellen slik: “*In this sense, the case study, like the experiment, does not represent a "sample", and the investigator's goal is to expand and generalize theories (analytical generalization) and not to enumerate frequencies (statistical generalisation).*” (1990:21). I en kasusstudie settes empiri og teori i en slags dialog med hverandre, med forskeren som en slags formidler mellom de to. Data fortolkes og omfortolkes, og endres i prosessen etter hvert som det skjer en utvikling av ny teoretisk innsikt (Blaikie 2005:181). Utvikling av teori er et vesentlig aspekt ved den kvalitative forskningsprosessen. Komplekse sosiale fenomener abstraheres til idealtypiske begreper eller typologier, og fungerer som forenklete modeller av aspekter ved den sosiale virkeligheten. Det er slik analytisk generalisering må forstås.

Sverre Lysgaards berømte verk *Arbeiderkollektivet* (1967) er en studie av samhandling mellom arbeidere og mellom arbeidere og ledelse i en bestemt organisasjon. Men begrepet *Arbeiderkollektivet* har blitt et begrep som beskriver noe langt mer og større enn det som har blitt observert i denne organisasjonen. Senere arbeider har identifisert dette fenomenet, gang på gang, i kasusstudier av samhandling mellom mennesker som står i et under- og overordnet forhold til hverandre, og i studier av betingelsene for gruppers kollektive handlingskapasitet.

Teori som politisk og samfunnsmessig kraft er denne oppgavens gjenstandsområde. Oppgaven tar utgangspunkt i Roar Hagens påstand om at samfunnsvitenskapene, og samfunnet, mangler begreper for kollektiv rasjonalitet, og at det hindrer samfunnets refleksjon over seg selv. Jeg har valgt Fremskrittspartiets politikk som kasus fordi, som politisk parti har det integrasjon²¹ som sitt særlige meningsproblem. Men det har også alle de andre politiske partiene. Fremskrittspartiet er valgt fordi de er de fremste representantene i norsk politikk for det samfunnsfenomenet som jeg interesserer meg for, nemlig det økende fokus på individualistiske politiske løsninger. Hypotesen er at Fremskrittspartiets politikk er det tydeligste uttrykket for samfunnets og samfunnsvitenskapenes manglende begrep for samfunnet som rasjonelt kollektivt handlingsfelleskap. Partiet er således både en del av de samfunnstendensene jeg har omtalt i kapittel 2, og en bidragsyter til dem.

Jeg oppfatter derfor Fremskrittspartiets politikk som en illustrasjon på den teoretiske samfunnsdiagnosen jeg stiller i kapittel 2, nemlig at samfunnets tiltakende grad av

²¹ I betydning av å ordne forholdet mellom del og helhet.

differensiering og individualisering møtes med individualistiske politiske løsninger. Som empiri står Fremskrittspartiets politikk således i nær forbindelse med oppgavens teoretiske forutsetninger. Ved å studere Fremskrittspartiets politikk i dybden, som kasus, skal jeg forsøke å komme frem til kunnskap om møtet mellom en økonomisk inspirert samfunnsteori og samfunnets reelle prosesser²², hvor Fremskrittspartiets politikk (kasuset) representerer dette møtet. Teori og empiri knyttes så å si sammen i kasuset.

4.3.2 Forskningsstrategi i todelt analyse

Forskningsstrategiske beslutninger er på ingen måte en uskyldig affære. Man står overfor valg med ulike konsekvenser for hva man kan observere. Niels Åkerstrøm Andersen skriver i sin bok *Diskursive Analysestrategier* at: *"det hedder derfor analysestrategi netop for at understrege, at der er tale om et valg med konsekvenser, og at dette valg kunne være truffet anderledes med andre konsekvenser for hvilken genstand, der emergerede for iakttakeren"* (1999:14). Forskningsstrategi er i følge Blaikie, en logikk og et sett prosedyrer som er mer eller mindre fruktbare for å besvare forskningsspørsmål. Han presenterer fire strategier; induktiv, deduktiv, retroduktiv og abduktiv. De ulike strategiene varierer blant annet i sine ontologiske forutsetninger, logikker, teori og begrepers rolle i prosjektet, og måter å forklare fenomener på (Blaikie 2005:86).

I denne oppgaven opererer jeg med en hypotese om at det er et misforhold mellom Fremskrittspartiets refleksjonsteori og samfunnets reelle prosesser. Teorien som hypotesen er utledet fra, er redegjort for i kapittel 2. Kort sagt handler det om at samfunnsutviklingen skjer ved hjelp av teori, og at økonomisk inspirert teori kommer til kort som refleksjonsteori for samfunnet og politikken. Antakelsen er at diskrepansen mellom økonomisk inspirert teori og samfunnets reelle prosesser kommer til uttrykk i Fremskrittspartiets politikk, som et misforhold mellom det de sier og det de gjør.

Oppgaven skal ha to analysedeler. I den første delen skal jeg legge opp til en abduktiv forskningsstrategi. Abduktiv strategi vektlegger i følge Blaikie (2005:181), aktørens subjektive forståelse av fenomenet vi studerer. Det vil si hvordan våre studerte aktører

²² Samfunnets reelle prosesser beskrives i kapittel 2. Velferdsstaten forstås som en institusjonalisert samfunnsmessig solidaritet som både har vært et resultat av, og en bidragsyter til samfunnets tiltakende grad av individualisering og differensiering. Samfunnets tiltakende grad av individualisering og differensiering, forstås imidlertid i økende grad som krav om frihet fra fellesskapelig innblanding, eller individualisme.

tillegger sosiale fenomener mening, hvordan de fortolker og forstår sin virkelighet og hvilke motiver og intensjoner som gir retning til deres handlinger. Den abduktive forskningsstrategien ivaretar således det som den induktive og deduktive strategien overser, ved at forskningen starter med en slags ”innlevelse” i studieobjektets situasjon. Abduktiv forskningsstrategi innebærer videre å konstruere vitenskapelige kategorier som abstraheres fra såkalte hverdagsbegreper. Oppgavens epistemologiske forutsetninger åpner imidlertid ikke for noen gjenspeilingsmuligheter. Målet er å komme frem til en rimelig fortolkning.

I Analysedel 1 skal jeg besvare et hva-spørsmål, nemlig samfunnets beskaffenhet sett fra Fremskrittspartiets ståsted. Det er Fremskrittspartiets ontologi jeg er ute etter i denne delen. Dette er en første ordens observasjon. Mitt forskningsprosjekt er imidlertid ikke bare interessert i hvilket samfunn Fremskrittspartiet ser, men også hvilke begreper og modeller de iakttar samfunnet med. Alle observasjoner består i å dra distinksjoner, og man ser det man ser ved hjelp av skillet man ser med. Virkeligheten er kontingent, og spørsmålet søker svar på hvordan Fremskrittspartiet erkjenner sin virkelighet. Erkjennelsesteoretisk konstruktivisme blir det når jeg reflekterer over at min observasjon også skjer ved hjelp av distinksjoner. Så vel mine observasjoner av Fremskrittspartiets observasjoner, og Fremskrittspartiets observasjoner av samfunnet, må forstås som begrepsavhengige konstruksjoner av virkeligheten. Min annen ordens observasjon består av å ta rede på hvilke distinksjoner Fremskrittspartiet observerer samfunnet med. Mine egne distinksjoner har jeg plassert i formen ovenfor.

Dette prosjektet skal imidlertid ikke stoppe ved en ”hverdagslig” beskrivelse av hva Fremskrittspartiet ser og hva de ser med. I siste del av kapittel 5, analysedel 1, skal jeg begrepsfeste min rekonstruksjon av Fremskrittspartiets politikk. Begrepene skal være et forsøk på å gi ny mening til mønsteret i det empiriske materialet, samt identifisere dypereliggende årsaker for disse mønstrene²³. Det er rasjonalet under Fremskrittspartiets samfunnsmodell(er) jeg skal finne frem til. Rasjonale fungerer her som et metodisk begrep som genererer spørsmål som: hvilke grunnleggende forutsetninger eller antakelser benyttes for å begrunne den enkelte modellen? (Willer 1967:17).

²³ Det er mulig dette bærer i seg et aspekt av retroduksjon fordi disse mønstrene refererer til en ikke-observerbar realitet (Blaikie 2005:108).

I analysens del 2 skal jeg benytte meg av en deduktiv forskningsstrategi. Data for denne delen er mine funn fra kapittel 5. Hensikten er å forklare mine funn med begreper som kan gjøre rede for dem. Om deduktiv forskningsstrategi sier Blaikie: *"In this approach to the generation of new knowledge, data are used in the service of deductive reasoning, and theories are invented to account for observations, not derived from them."* (2005:105). Ved hjelp av Roar Hagens systemteoretiske begreper, *samfunnets samfunn* og *rasjonell solidaritet*, skal jeg i den andre analysedelen, forklare hvilke samfunnsmekanismer Fremskrittspartiets politikk "drives" til å ta hensyn til, og som jeg antar at de selv ikke har begreper for å se. Antakelsen om at det eksisterer en diskrepans mellom Fremskrittspartiets refleksjonsteori og samfunnets reelle prosesser, skal undersøkes i analysedel 1, og forklares i analysedel 2.

4.4 Kilder for data

I analysens første trinn skal jeg, som sagt ovenfor, undersøke hvordan Fremskrittspartiet forstår samfunnet, og hvilke distinksjoner de iakttar samfunnet med. Empiri for denne delen må derfor bestå av Fremskrittspartiets samfunnsobservasjoner. Deres politiske partiprogram for inneværende stortingsperiode, 2005-2009, bygger på deres nåværende samfunnsforståelse og skal således være hovedkilden for mine data i første analysetrinn. Partiprogrammet ansees som den sterkeste dokumentasjon av det politiske ansvar partiene påtar seg gjennom sine valgløfter. I følge Narud og Valen er partiprogrammene et uttrykk for partiets kollektive vilje (2004:33-34). Alt partiet foretar seg og alle politiske uttalelser i ulike medier, forholder seg til partiets politiske program. Partiprogrammet har både en intern og en ekstern funksjon. På den ene siden er det et resultat av partiets kollektive vilje. Partiet skal deretter rettlede sine tillitsvalgte i sine møter med media og velgere. Eksternt kan programmet oppfattes som en politisk og ideologisk kontrakt mellom partiet og dets velgere for perioden det omfatter. (Narud og Valen 2004:33-34). Det er imidlertid sjeldent at velgere leser politiske programmer, de får gjerne deler av det presentert gjennom media. Partiets politikk formidles også gjennom andre trykte media som skal inngå i mitt empiriske materiale. Av slikt materiale har jeg valgt ut deres politiske reklamebrosjyrer som tar for seg politikken innenfor ulike samfunnsområder og presenterer den i komprimert form, deres interne kurshefte i partiets ideologi, og partiavisen Fremskritt. Begge disse kildene bygger på partiprogrammet. Ideologikurset har til hensikt å skolere partiets tillitsvalgte i politisk ideologi generelt og partiets ideologiske grunnlag spesielt.

I den empiriske analysens andre del skal jeg anvende Niklas Luhmanns teori om det moderne samfunnet og Roar Hagens begrepsmessige supplement for å forklare det jeg har funnet i analysedel 1.

Empiri for denne delen må hentes fra ulike kilder. Oppgaven forutsetter at min samfunnsdiagnose fra kapittel 2 er en valid generell modell av samfunnet som realitet. Det er denne realiteten jeg mener Fremskrittspartiets samfunnsmodell ikke har tilstrekkelige begreper for å forstå, en påstand jeg skal forsøke å belegge med data i kapittel 6. Jeg har derfor introdusert en annen generell teoretisk modell av det moderne samfunnet i kapittel 3, Luhmann og Hagens teori og begreper, som jeg mener kan forklare prosessene på en fruktbar måte. Kilder for data i denne delen er følgende:

- Fremskrittspartiets nåværende politiske partiprogram
- Eldre utgaver av Fremskrittspartiets politiske programmer.
- Relevant forskning.
- Fremskrittspartiets politiske utspill i media.
- Medieomtale av Fremskrittspartiets politiske utspill.

Kapittel 5

Empirisk undersøkelse av Fremskrittspartiets politikk

5.1 Innledning

Dette kapittelet er første trinn i oppgavens empiriske analyse. Kapittelet har tre formål. Det ene går ut på å finne svar på hvordan Fremskrittspartiet forstår forholdet mellom individ og samfunn. Jeg er med andre ord ute etter hvilke begreper de iakttar dette forholdet med. Det andre formålet går ut på å avdekke hvilke strategier partiet har for å løse konflikten mellom individuelle og kollektive interesser. Det tredje formålet er å begrepsfeste mine funn ved å identifisere hvilke fellesskapsmodeller de ulike delene av politikken bygger på, og hvilke rasjonaler som ligger til grunn for modellene.

Forskningsspørsmålet er:

”Hvordan kommer konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet til uttrykk i Fremskrittspartiets politikk?”

Jeg skal starte kapitlet med å gi en liten oppsummering av problemområdet, eller forskningsspørsmålets kontekst, som jeg har drøftet og utdypet i kapittel 2. Videre skal jeg redegjøre for de valgene jeg har gjort med hensyn til fremstillingen av analysen.

Samfunnstendensene som forskningsspørsmålet knyttes til, er en økende grad av individualisering og differensiering, som de senere årene har blitt møtt med individualistiske politiske reformer. Velferdsstatens størrelse og utforming utfordres med argumenter som at den er kostbar, ineffektiv, altfor universell, og at den ikke klarer å gjøre seg selv arbeidsledig. Antakelsen er at individualistiske politiske løsninger er adekvate svar på behovene som uttrykkes i samfunnet. Videre hevder jeg at samfunnet er primært funksjonelt differensiert, og at differensiering og individualisering er gjensidig avhengige prosesser. Disse prosessene har generert et økende behov for samfunnsmessig solidaritet. Velferdsstatens vekst forstås som et resultat av dette behovet. Samfunnets forventninger om allmenn inklusjon gjør spørsmålet om prinsipper for fordeling av goder og byrder i samfunnet til et offentlig og politisk tema, hvor rettferdighet og likeverd er sentrale semantikker. Ordensspørsmålet, eller

forholdet mellom del og helhet, får en ny form i det moderne samfunnet. Spørsmålet dreier seg om hvordan mitt krav om større handlingsfrihet skal kombineres med hensynet til andres krav på samme frihet, og konsekvensene for alles interesser som del av det samme fellesskapet.

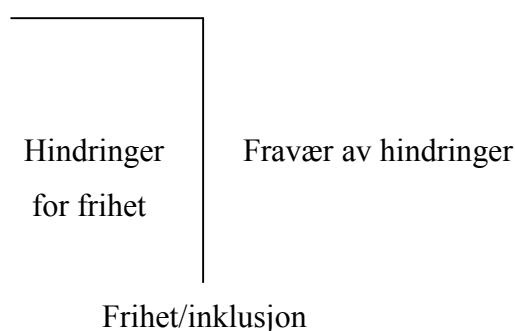
Kildene for analysen er presentert i metodekapittelet. Datareduksjonen og analysen har bestått av koding, kategorisering, dekonstruksjon og rekonstruksjon. De ulike elementene i prosessen har gått over i hverandre og dannet et dialektisk forhold, hvilket hevdes å være relativt alminnelig for kvalitative innholdsanalyser (Blaikie 2005:236, Hagen 2006:83). I dette kapittelet skal jeg fremstille analysen og funnene.

Politiske programmer henter ressurser fra samfunnsvitenskapelig teori, utarbeidet som politiske ideologier eller refleksjonsteorier. Refleksjonsteorier har som funksjon å øke systemets kapasitet til å foreta vellykkede beslutninger. Med tanke på den formen ordensproblemet får i det moderne samfunnet, nemlig som et spørsmål om betingelsene for allmenn frihet og inklusjon, bør en refleksjonsteori for det moderne samfunnet ha begreper som gir fruktbar innsikt i betingelsene for samfunnsmessig samarbeid og solidaritet. Jeg ser det derfor som hensiktsmessig å starte fremstillingen med min analyse av hvordan Fremskrittspartiets ideologi forstår frihetsbegrepet. Deretter skal jeg undersøke i hvilken grad det politiske handlingsprogrammet gjenspeiler den ideologiske forståelsen av hva som fremmer eller hemmer frihet for folk flest. Trekker det politiske handlingsprogrammet på flere teorier, og har Fremskrittspartiet teoretisk dekning for det de sier og gjør?

I analysen har jeg valgt å ta utgangspunkt i hvilke forskjellige roller og betydninger staten tillegges på ulike områder i samfunnet, og hvordan det eventuelt begrunnes og forstås. Den første halvdel av dette kapittelet skal være en rekonstruksjon av Fremskrittspartiets politikk i størst mulig grad slik de selv ser det, eller sier det. Valget av denne fremstillingsmåten er gjort på bakgrunn av statens funksjon. Staten representerer samfunnets kollektive vilje og får derigjennom legitim makt til å binde samfunnsmedlemmene til kollektive beslutninger (Eriksen og Rønning 1997:80). I kapittelets siste del skal jeg begrepsfeste mine empiriske funn. Med begrepene skal jeg forsøke å gi ny mening til mønsteret i materialet, samt identifisere dypereliggende årsaker for disse mønstrene.

5.2 Frihet som ledetråd

Jeg har hevdet at frihet i betydningen allmenn inklusjon, som kollektivt gode er samfunnets forventning til seg selv, og at denne forventningen er en følge av samfunnets primære form for differensiering (kap 2). Spørsmålet om betingelsene for frihet har derfor stor samfunnsmessig og politisk betydning. *"Frihed har været et centralt begreb i den normative politiske teori."* (Bjørklund 1974:115). Derfor får frihetsbegrepet en sentral plass i analysen. Slik jeg har redegjort for i metodekapittelet skal jeg undersøke Fremskrittspartiets politiske ideologi og politiske handlingsprogram med en bestemt distinksjon. Jeg har valgt å fokusere på hva som forstås å hindre frihet, fremfor det som fremmer frihet, fordi det er hindringen som må fjernes for at frihet kan realiseres.

Christian Frankel (2005:184) bruker begrepet ledetråd om det å iaktta med et skille/distinksjon. Ledetråd utgjør, i følge Frankel, en analytisk, og ikke en teoretisk eller empirisk bestemmelse av fenomenet som skal undersøkes. Det innebærer at hvordan frihet forstås, ikke tillegges en bestemt betydning i forkant av analysen, men at betydningen begrepet tillegges er gjenstanden som skal undersøkes empirisk. Ledetråd er en teknikk for å generere data, i dette tilfellet om Fremskrittspartiets måte å løse ordensproblemet på. Det er en måte å operasjonalisere problemstillingen på. Med ledetråd som analyseteknikk gjøres analysen kontingens konkret. Det tydeliggjør med andre ord, at det finnes flere måter å iaktta frihet på, som for eksempel frihet som forskjell fra tvang, eller frihet som motsetning til sosialisme eller diktatur. I denne analysen er det Fremskrittspartiets frihetsiaktakelse som skal observeres. Denne frihetsiaktakelsen er, som jeg har redegjort for i metodekapittelet, en iaktakelse av den moderne formen for samfunnsmessig orden, forstått som allmenn inklusjon. Det er Fremskrittspartiets forståelse av hvordan denne formen for orden kan løses som er av interesse i dette kapittelet. Betydningen av frihet for utformingen av politikk viser seg også i Fremskrittspartiets program:

”Det må alltid være hensynet til det enkelte mennesket og dets frihet og rettigheter som må være avgjørende for den politikk som føres.” (Partiprogram:10).

Hva som er betingelsene for individuell frihet er som sagt ikke gitt. Er det for eksempel snakk om frihet *fra* noe; frihet fra offentlig innblanding i hvor og når jeg kan røyke, eller frihet *til* noe; som å gå på restaurant uten å bli utsatt for skadelig tobakksrøyk. Individuell frihet i et fellesskap er et paradoks. Uten et samarbeidende fellesskap blir den individuelle tilværelsen en alles kamp mot alle, og slett ingen frihet, men dersom fellesskapet krever at individenes interesser til enhver tid skal være identisk med fellesskapets interesser, blir det lite individuelt liv igjen. Hvordan man forstår frihetsbegrepet henger nøye sammen med hva som oppfattes å hemme, og hva som eventuelt fremmer, individuell frihet.

5.3 Fremskrittspartiets teori om frihet

For å finne frem til hvilken frihetsforståelse som ligger til grunn for Fremskrittspartiets politiske handlingsprogram skal jeg undersøke hvilke begreper og teorier om frihet, og frihetens betingelser partiet iakttar samfunnet med. I formidlingen av Fremskrittspartiets politikk gis frihetsbegrepet en sentral plass. Semantikker som *enkeltmenneskets frihet*, *personlig frihet*, *valgfrihet*, og *handlingsfrihet*, går som en rød tråd gjennom hele programmet. Fremskrittspartiet plasserer seg selv innenfor det liberalistiske politiske paradigmet som forstår statlig styring som en begrensning på individets frihet. Det er en konflikt mellom individ og stat. Det politiske problemet handler, i henhold til den liberalistiske ideologien, om å la samfunnsmessig orden oppstå spontant med minst mulig innblanding fra staten. Denne forståelsen kan vi finne igjen i Fremskrittspartiets prinsipper:

”Fremskrittspartiet er et liberalistisk parti. Det bygger på Norges Grunnlov, norsk og vestlig tradisjon og kulturarv med basis i det kristne livssyn.” (Partiprogram:6)

”Fremskrittspartiet ønsker et samfunn bygget på mest mulig frivillighet og færrest mulig reguleringer. I et slikt samfunn skal det være lovverkets viktigste oppgave å hindre at noen skader andres liv eller eiendom.” (Partiprogram:34).

”Fremskrittspartiet har som hovedmål å arbeide for å redusere statens makt over folket! (...) Folkets valgte representanter skal tjene folket – og ikke opptre som folkets herrer! Fremskrittspartiet arbeider for at du selv skal få bestemme over eget liv og lommebok – og mot for mye makt til det offentlige!” (Politisk reklamebrosjyre: *Imod os statens lover bøies*²⁴).

Grunnloven definerer frihet slik liberalismen definerer den, som frihet fra innblanding fra offentlige myndigheter (Rüdiger 2003:13). I sitatene ovenfor kan vi se en form for kommunikasjons om iakttar individ og samfunn/stat som motsetninger. Staten blir derfor en hindring for frihet i dette perspektivet. En konsekvens av denne måten å forstå frihet på er følgende politiske hovedmål:

”Fremskrittspartiets hovedmål er sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep.” (Partiprogram:6).

Mer frihet blir det, i følge Fremskrittspartiets ideologi, når behov og interesser finner sin løsning i den private sfære, der markedsøkonomien spiller en vesentlig rolle. På den måten blir stat og marked til motsetninger, og marked og frihet til gjensidige forutsetninger:

”En demokratisk rettsstat skal ta vare på enkeltmenneskets frihet. Det betyr at offentlige myndigheters og etaters oppgave må være å støtte og tjene landets innbyggere. Uløselig knyttet til dette er en desentralisering av statens makt og gjennomføring av markedsøkonomi.” (Partiprogram:8).

Fremskrittspartiets og liberalismens forståelse av det politiske problemet som en konflikt mellom stat og individ havner imidlertid i et dilemma. Staten er også nødvendig for at frihet skal bli mulig, samtidig er den et onde. Det er det liberale dilemma (Nilsen 2005):

”Fremskrittspartiet mener at en del oppgaver må løses av det offentlige, men slike oppgaver må avgrenses klart.” (Partiprogram:6).

Hvor grensen for statens virkefelt skal gå har liberalismen problemer med å angi. Hvor går grensen for den frigjørende staten og den umyndiggjørende staten? Handler det om størrelsen

²⁴ Tittel på en av Fremskrittspartiets politiske reklamebrosjyrer.

på dens virkeområde, eller måten den virker på, eller begge deler? I sin bok *Anarchy, State and Utopia* (1997) argumenterer den liberale politiske filosofen Robert Nozick for at staten kun kan forsvares dersom den begrenser seg til å opprettholde lov og orden og sørger for at kontrakter og avtaler overholdes. Fremskrittspartiet har sin egen forståelse av hvor denne grensen skal gå, og uttrykker den gjennom sitt politiske handlingsprogram som vi skal undersøke nærmere nedenfor.

Det liberalistiske frihetsbegrepet bygger på en bestemt forståelse av menneskets natur. Felles for alle varianter av liberalisme er et syn på at individet er bærere av noen naturlige rettigheter som følger med det å være menneske. Individenes naturlige rettigheter, til liv, frihet og eiendom, skal ha moralsk prioritet fremfor noen gruppe- eller samfunnsinteresser. Individene er mål i seg selv og skal aldri inngå som middel i en større gruppes kollektive mål (Nozick 1997:ix). I tråd med denne forståelsen hevder Fremskrittspartiet at statens rolle må være å ivareta individenes frihet, og at den gjør det best å opprettholde lov og orden, samt en velfungerende markedsøkonomi. Det er disse begrepene Fremskrittspartiet ser med:

”Som det fremgår i innledningen til prinsipp- og handlingsprogrammet flagger Fremskrittspartiet sitt ideologiske ståsted klart og tydelig ved å fastslå at partiet er et liberalistisk parti. Liberalismen blir med dette å tolke som den ideologiske grunnmur partiets standpunkter og politiske løsninger bygger videre på eller henter inspirasjon fra.” (Ideologikurs 2006:43).

Slik de liberalistiske politiske filosofer hevder (kapittel 2) er konflikten mellom individuelle og kollektive interesser verken nødvendig eller ønskelig. I Fremskrittspartiets partiprogram sier de:

”Folk velger det som best tilfredsstillende egne interesser, hver av dem foretar disse valgene selv. Resultatet er at samfunnet som helhet tjener på dette og vokser – spontant, ikke gjennom et eller annet design av en person eller statlige myndigheter.” (Ideologikurs 2006:108).

Denne fellesskapsforståelsen faller sammen med liberalismens fellesskapsbegrep, som begrenser seg til å omfatte individer som er enige om bestemte lover og regler som skal beskytte dem mot hverandre. Frihet handler med andre ord om at fellesskapet gjør seg minst

mulig gjeldende. I dette perspektivet er det kollektivt rasjonelt å velge en samfunnsorden med minimale kollektive løsninger:

”Mennesker eksisterer først og fremst som enkeltmennesker, og ikke som en kollektiv gruppe.” (Partiprogram:10).

Rasjonalet bak denne refleksjonsteorien er teorien om at individene ikke kan overskue samfunnets kompleksitet, og derfor heller ikke kan overskue hvilke konsekvenser handlingene får for andre enn dem selv (kap. 2, Hayek). Modellen er overtatt av samfunnsøkonomene, som har utarbeidet teorier om hvordan individuell rasjonalitet kan settes i samfunnets tjeneste, ved at kollektiv rasjonalitet settes igjennom bak aktørenes rygg.

Under neste punkt skal jeg fremstille min analyse av Fremskrittspartiets handlingsprogram. Spørsmålet er hvorledes en eventuell regjeringsmakt skal anvendes for å løse samfunnets problemer, på en måte som fremmer frihet og inklusjon. Vi antar at den ideologiske frihetsforståelsen kan gjenfinnes i politiske handlingsforslag. Jeg tar som sagt i innledningen, utgangspunkt i hvilken rolle staten gis på samfunnets ulike områder, og hvordan rollen eventuelt begrunnes og forstås.

5.4 Fremskrittspartiets politikk for frihet

Spørsmålet er hvilke strategier Fremskrittspartiets politiske handlingsprogram har for å løse konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet. Fremstillingen jeg anvender er ment å fange mønsteret som etter hvert har vist seg i materialet.

5.4.1 Frihet for kompetente individer - idealpolitikk

I Fremskrittspartiets program og politiske brosjyrer snakkes det mye om hvordan folk flest er, og hvordan deres frie søken etter hva de måtte ønske seg sørger for en samfunnsmessig fordelaktig orden. Disse beskrivelsene bærer i seg den liberalistiske menneskeforståelsen. Spørsmålet er om denne forståelsen får betydning for politiske handlingsforslag. Det finner jeg at den gjør på noen områder. Fremskrittspartiet mener at staten og det offentlige kun skal løse oppgaver som enkeltmennesker, organisasjoner og bedrifter ikke kan løse selv (Partiprogram:20). I programmet foreslås det en rekke politiske tiltak som krever, og

forutsetter kompetente individer. Med kompetente individer mener jeg individer som kan forvalte denne typen frihet på en hensiktsmessig måte for seg selv. Det innebærer at de må kunne overskue hvilke handlinger som ivaretar deres interesser, men også hva som faktisk er deres interesser. I forbindelse med Fremskrittspartiets forslag til omorganisering av disponeringen av Folketrygdfondets eierandeler i ulike fond, ser vi et eksempel på dette:

”De nåværende statlige eierandelene er betalt av norske skattebetalere, og aksjene er skattebetalernes eller befolkningens eiendom som disponeres av myndighetene. I forbindelse med en omorganisering av disponeringen av det nåværende eierskapet av flere selskaper, vil Fremskrittspartiet også at en del av aksjene i slike selskaper skal kunne overføres direkte til norske borgere uten vederlag, slik at de reelle eierne selv kan disponere sine eierandeler. Dette vil også øke befolkningens kunnskap og interesse for det å være aksjonær og eier.” (Partiprogram: 24).

Frihetsaspektet ligger i at verdiene overlates til de reelle eierne, som hver for seg skal ha rett til å bestemme hva som er i deres interesse og forvalte verdiene i forhold til det. Her forutsettes det at folk flest kan overskue hva som er i deres interesse, på kort og lang sikt, og hvordan verdiene kan forvaltes for å tjene deres formål. I følge liberalismens frihets- og individforståelse, er det imidlertid opp til hvert enkelt individ å bestemme hva som er godt for dem (King 1999:7, Andersen 1996:28). Om de vil drikke og spille opp pengene på en uke, eller om de vil tenke mer langsiktig og kanskje på kommende generasjon er en privatsak, så lenge det ikke går ut over andre enn dem selv. I følge liberalismen vil dette kun være et uttrykk for ulike verdier og interesser, som ingen gruppe har rett til å gripe inn i. Således er dette forslaget helt i tråd med liberalistisk politisk teori.

Når det gjelder forholdene på arbeidsmarkedet ønsker Fremskrittspartiet at de skal reguleres av tilbuds- og etterspørselsmekanismer. Den kompetente arbeidstakeren motiveres av egeninteresse til å skaffe seg de kvalifikasjonene som etterspørres, til å tilpasse seg endringer i tilbud og etterspørsel ved å flytte på seg, eller omskolere seg, og til å forhandle seg frem til optimale arbeidsavtaler:

”Fremskrittspartiet mener at det først og fremst er den enkeltes oppgave å skaffe seg arbeid, basert på egne forutsetninger og utdanning, samt markedets behov for arbeidskraft. (...)Et fritt arbeidsmarked fungerer ikke godt nok så lenge

monopollignende organisasjoner inngår avtaler sentralt for arbeidstakere og arbeidsgivere.” (Partiprogram:20)

”Det er ikke en statlig oppgave å utjevne lønnsforskjeller som naturlig oppstår i arbeidsmarkedet. Oppstår det et sterkt behov for enkelte typer arbeidskraft, dekkes dette best gjennom tilpassede lønnsavtaler ved at det tilbys høyere betaling for den type arbeidskraft det er knapphet på. En slik ordning gir også bedre yrkestilknytning.” (Partiprogram:21).

I siste sitat kan vi også skimte den spontane ordensmekanismen, som ordner opp bak ryggen på aktørene, i markedets *naturlige* måte å integrere aktørenes handlinger på.

Innenfor helse og omsorg, foreslår Fremskrittspartiet blant annet å avgrense folketrygdens ansvarsområde. Utover det som dagens politikk utelukker, som rent kosmetiske operasjoner, nevnes i tillegg omskjæring av guttebarn og skader som følger av risikofylt atferd. Som risikofylt atferd nevnes fallskjermhopping og rafting²⁵. Medlemmer av folketrygden skal motta en ”polise” som klart definerer hva den dekker (Partiprogram:66). Utover det er det opp til hver enkelt å tegne private tilleggforsikringer. Her forutsettes det at individene har kompetanse både til å ta risikoen ved sine handlinger innover seg, og til å overskue mulige konsekvenser av ikke å ta risikoen til følge ved å tegne tilleggforsikring, og til å disponere sine inntekter på en slik måte at det er mulig å finansiere en tilleggforsikring, eventuelt sykehusbehandlinger betalt av egen lomme.

Troen på den enkeltes personlige fornuft og ansvar legger også føringer for alkohol- og tobakkspolitikken:

”Fremskrittspartiet tror ikke på påstanden om at økt tilgjengelighet øker misbruket. Fremskrittspartiet mener at den beste forebyggende alkohol- og tobakkspolitikk ligger i opplysningsvirksomhet, samt ved appell til den enkeltes personlige ansvar.” (Partiprogram:75).

²⁵ Det er imidlertid mulig å tenke seg at den offentlige debatten om hva som skal oppfattes som risikofylt atferd undervurderes av Fremskrittspartiet. Usunn livsstil, som røyking, alkohol og feilernæring koster sannsynligvis helsevesenet langt mer enn risikosport.

Fremskrittspartiet forutsetter altså at individer vil ta til seg informasjon om alkoholens og tobakkens skadelige virkninger, og justere sine holdninger på en måte som fører til fornuftige og ansvarlige handlinger. Forskning viser imidlertid at forebyggende opplysningsarbeid generelt har liten effekt (Simonsen i fmr.no 2005). I en artikkel i Aftenposten (22.10.2004) bekrefter professor Robin Room at holdningskampanjer er populære tiltak som har liten effekt, mens upopulære tiltak, som restriksjoner på tilgjengelighet og høyere priser, har effekt. Ansvar for å forvalte frihet på en måte som ikke medfører tap av frihet på sikt (rusavhengighet, alvorlig sykdom osv), vil Fremskrittspartiet likevel overlate til hvert enkelt individ.

Videre ønsker Fremskrittspartiet å ha fritt skolevalg slik at elever og foreldre kan velge hvilken skole eleven skal gå på (Partiprogram:81). Foreldre forutsettes dermed å ha både interesse for, og kompetanse til å vurdere hvilket tilbud som vil ivareta deres barns behov og interesser, samt vurdere hva som faktisk er barnas behov og interesser. De samme prinsippene skal gjelde innenfor eldrepolitikken, pengene skal følge personen som selv velger hvor hun skal få sine behov dekket (Partiprogram:69). Den eldre, eller dennes familie må derfor være i stand til å vurdere hvilke behov og interesser hun har, og hvor disse best kan bli innfridd. Ved å gjøre skolepolitikken om til et marked for utdanning, mener Fremskrittspartiet å kunne løse minst to problemer samtidig. Konkurransen mellom skolene skal både gi oss en kvalitetsmessig bedre skole, og et mer variert skoletilbud i overensstemmelse med elevenes (og foreldrenes) ulike interesser og behov (Partiprogram:78).

I familierpolitikken vektlegger Fremskrittspartiet foreldrenes rett og plikt til å oppdra sine barn. De ønsker derfor å gi foreldre større muligheter til å velge bort barnehage og skolefritidsordning for selv å være aktive oppdragere (Partiprogram:62). Med det forutsetter Fremskrittspartiet at valgene som tas er basert på kvalifiserte vurderinger av hva som tjener barnets interesser og en innsikt i hva disse interessene består i. Disse vurderingene vil Fremskrittspartiet også privatisere. Måten denne politikken skal realiseres på er imidlertid ikke så liberalistisk. Det skal jeg komme tilbake til under neste punkt.

Fremskrittspartiet ser på familien som samfunnets viktigste fellesskap og det beste eksempel på hvordan samfunnsoppgaver kan løses i frivillighet (Partiprogram:62). For Fremskrittspartiet er samfunnets små og ”frivillige” fellesskap viktige for å skape personlig

engasjement og det de kaller ekte solidaritet. Ved at velferdsstaten gradvis har overtatt disse fellesskapenes ansvar i samfunnet, mener Fremskrittspartiet at samfunnet har fått problemer. Blant annet derfor vil partiet i stor grad overføre både kultur, idrett, og skolefritidsordning til den private sfære (Partiprogram:81, 94).

”Det er viktig å erkjenne at manglende identitet og fundamental trygghet hos barn og unge er en vesentlig årsak til vold, ungdomskriminalitet og manglende omsorg for hverandre. Denne mangelen skyldes ofte svake familieband og manglende naturlig forbilder å identifisere seg med.” (Partiprogram:62).

”Det er svært viktig i sosialpolitisk sammenheng å arbeide for at mennesker må føle større ansvar og omsorg for hverandre. Den ekte solidariteten mellom mennesker i samfunnet må gjenreises.” (Partiprogram:71).

”Frivillig innsats er et nøkkelord i Fremskrittspartiets kulturpolitikk. Dette har å gjøre med at kulturens egenverdi eksisterer i samspillet mellom mennesker, og derfor vil Fremskrittspartiet oppmuntre og stimulere til fortsatt frivillig innsats...” (Ideologikurs 2006:65).

Ved å privatisere en del av velferdsstatens oppgaver, mener Fremskrittspartiet at de små fellesskapene vil bli styrket, og mellommenneskelig ansvar og omsorg får bedre kår. Disse fellesskapene, som de kaller sivilsamfunnet, forstås som en forutsetning for demokratiet:

”Markedet bidrar dessuten også til å styrke demokratiet, fordi markedet er avgjørende for å utvikle et robust ”civil society” – et borgersamfunn – som igjen er forutsetningen for demokrati.” (Ideologikurs 2006:100).

Ovenfor ser vi eksempler på politikk som forutsetter og krever kompetente individer. Dette er forutsetninger om individer som liberalismen gjør (King 1999:8). Disse kompetente individene kan vurdere hva som er best for dem selv og deres barn, hvordan de skal gå frem for å realisere sine egne og barnas interesser, og hvilke konsekvenser ulike valg vil få. Frihetsforvaltningen privatiseres, og med det, det solidariske samfunnsansvaret. Rasjonalet som ligger til grunn for samfunnsmodellen som Fremskrittspartiets idealpolitikk bygger på, er den liberalistiske ideen om at individer handler ut fra egeninteresse. Denne

handlingsmotivasjonen skal i følge teorien, utvikle individenes kompetanse til å gjøre fornuftige valg for seg selv og sine, og medvirke til at tradisjoner og institusjoner som individene selv verdsetter opprettholdes, og at solidariteten utvikles når kollektive behov må løses i fellesskap. Denne typen politikk fjerner konflikten mellom individuelle interesser og samfunnets interesser fra aktørenes horisont ved at handlingene struktureres bak aktørenes rygg. Det hver enkelt velger skal til syvende og sist også gagne samfunnet. Folk vil etterspørre skoler og undervisning som deres barn har behov for, og som i markedet, vil den skolen med det beste tilbudet, få mer å gjøre, mens skoler som ikke leverer ”varen” bukker under. Sosial orden er, med politikk for kompetente individer, ikke et resultat av samarbeid og solidaritet på samfunnsnivå, men et resultat av uintenderte konsekvenser av alles streben etter et godt liv for seg selv og sine. Det solidariske samfunnsansvaret for at alle skal få samme kvalitet på opplæringen uavhengig av sosial bakgrunn, og uavhengig av foreldres utdanning, overføres til den private sfære:

”Fritt skolevalg er også et eksempel på en slik modell. Ved brukervalg flytter man beslutningsmyndigheten bort fra kommunale politikere og byråkrater og over til den enkelte tjenestemottaker.” (Ideologikurs 2006:20).

5.4.2 Frihet for folk flest - realpolitikk

I det empiriske materialet kunne jeg også observere en aktiv og regulerende stat, som griper inn overfor samfunnsdelenes handlingsbetingelser med hensyn til helheten, og krever solidaritet. I ideologien forstås den aktive staten, slik vi har sett ovenfor, som en hindring for frihet. Fremskrittspartiet gir få forklaringer på hvorfor de handler i strid med sin ideologi, og tar staten aktivt i bruk. På den ene siden demonstrerer partiet stor tillit overfor markedets evne til å ordne ting til beste for samfunnet, uten offentlig inngripen, og på den andre siden gripes det nettopp til staten, for å påvirke individer og organisasjoner til å handle kollektivt med hensyn til samfunnets behov som fellesskap.

I sitt ideologikurs forsøker Fremskrittspartiet å forsvare sin politikk med bakgrunn i liberalistisk ideologi, også politikk som handler om å ta staten aktivt i bruk for å påvirke individers og systemers handlingsbetingelser:

”Utgangspunktet for alle liberalister er antakelsen om at *under normale forhold*²⁶ vet hvert enkelt individ best hva som tjener dets interesser, og denne miksen av individuelle valg produserer gode resultater.” (Ideologikurs 2006:108).

Hva som menes med *normale forhold* sies det ikke noe om, men i prinsippene går det frem at Fremskrittspartiet mener at en del oppgaver må løses av det offentlige. Deretter listes det opp en rekke samfunnsoppgaver som; forsvar, utenrikspolitikk, lov og orden, utdanning, helse- og sosial, og infrastruktur (Partiprogram:6). Går vi inn i programmet for de ulike samfunnsområdene, finner vi en synlig stat, overalt, også overfor markedet. I innledningen av kapittelet om markedsøkonomi sies det imidlertid:

”Et markedsøkonomisk system forutsetter fri adgang til markedene, uten konkurransebegrensende avtaler og samarbeid. Prisregulering og priskontroll blir dermed *ideelt sett*²⁷ unødvendig fordi det vil være umulig for markedsaktørene å ta ut monopolistisk fortjeneste.” (Partiprogram:20).

I sitatet formulerer man seg litt på samme måten som ovenfor, denne gangen med ordene *ideelt sett*. Det antas at når omstendighetene er ideelle (eller normale), vil teorien holde vann. Litt lenger ned i samme avsnitt hevdes det imidlertid at det må være en offentlig oppgave å sikre konkurransen, gjennom et sterkt og fristilt konkurransetilsyn (Partiprogram:20). Er det markedsmekanismen som likevel ikke er tilstrekkelig for å sikre markedets eget fundament, nemlig konkurransen, eller er det noe ved markedets omverden som ikke er ideelt eller normalt? Likeledes kan vi se at staten foreslås å gripe inn i markedet på andre måter i programmet. Markedets usynlige hånd går nærmest hånd i hånd med statens synlige hånd:

”Fremskrittspartiet vil at lover og regler som regulerer arbeidsmarkedet liberaliseres, dog slik at det tas hensyn til medisinske, sikkerhetsmessige og grunnleggende sosiale rettigheter.” (Partiprogram:21).

Dette gir en indikasjon på at det er noe ved markedsmekanismen, eller ved markedets omverden som er beheftet med mangler, og at det er derfor staten må gripe inn for å sikre arbeidstakernes elementære rettigheter. Likeledes skal lover, ekstra ressurser til Økokrim, og

²⁶ Min utheving.

²⁷ Min utheving.

avgifter og bøter bidra til å begrense markedsaktørenes handlefrihet og styre handlingsvalgene i mer miljøvennlig retning (Partiprogram:35-36). Staten tas i bruk der markedet ikke strekker til. Årsaken til at markedet ikke strekker til er imidlertid ikke forklart.

Under punkt 5.4.1 så vi at Fremskrittspartiet ønsker at familien tar mer oppdrager- og omsorgsansvar. For å påvirke familiene til å påta seg dette ansvaret skal partiet fjerne statens nåværende subsidier til barnehagene, og kompensere med å øke den statlig finansierte støtten til barnefamilier:

”All offentlig støtte til barnefamilie, herunder kontantstøtte, barnehagesubsidier, og fødselspenger, skal samles i én ytelse, nemlig en øket barnetrygd.” (Partiprogram:62).

Det er altså fremdeles fellesskapet som solidarisk skal finansiere familienes omsorgsoppgaver. Hvorvidt de velger å påta seg oppgaven selv eller å kjøpe tjenesten av barnehager, dagmammaer og skolefritidsordninger, er et privat spørsmål.

Fremskrittspartiet mener videre at det skal være et offentlig ansvar å sørge for at alle har tilgang til nødvendige helse- og omsorgstjenester (Partiprogram:66). Her strekker heller ikke markedet til. Det rene liberalistiske alternativet ville være et privatisert helsevesen hvor private forsikringselskaper overtok folketrygdens ansvar og oppgaver. I Fremskrittspartiets politikk skal imidlertid helsetjenestene betales av staten via skatteinntekter. I følge teorien vil det private ansvaret for å kjøpe seg helseforsikringer og helsetjenester på markedet, utvikle individenes ansvar og kompetanse, og med det gi dem større handlefrihet. Markedsmekanismen ville ideelt sett sørge for effektiv, rimelig og god behandling for folk flest. I helse- og omsorgspolitikken viser det seg at Fremskrittspartiet har opparbeidet seg sakseienskap (Opsahl 2005). Petrociks sakseienskapsteori vektlegger følelsesmessig mobilisering av velgerne, som tillit og troverdighet (ibid). Opsahls studie viser at Fremskrittspartiets profilering av sin helse- og omsorgspolitik har medført økt velgeroppslutning. I 2001 mente 22 % av velgerne at Fremskrittspartiet hadde den beste helse- og omsorgspolitikken (op.cit:38). Samtidig legger partiets velgere stadig større vekt på nettopp disse spørsmålene (op.cit:37). Det ser altså ut som om det ikke er løfter om skatteletter som gir partiet flest velgere, men kollektive velferdsløsninger som oppfattes som troverdige.

Det følger som sagt ingen begrunnelse med denne motsetningen mellom det ideologiske idealet og det som skal gjøres i politisk handling. Det som imidlertid sies om det faktum at staten skal ta ansvar for målet med å sikre hele befolkningen gode helse- og omsorgstjenester er at det: **”er klart farget av en sosial profil...”** (Ideologikurs 2006:59).

For at samfunnet skal ha ressurser til å realisere kollektive goder må samfunnsmedlemmene være villige til å ofre noe av sitt eget. Å betale skatt er en kollektiv og solidarisk handling fordi det begrenser individenes private økonomi. Skatt gir fellesskapet ressurser og muligheter til å realisere kollektive goder. Fremskrittspartiet er villig til å kreve individuelle offer fra samfunnsmedlemmene for å løse kollektive problemer, stikk i strid med sin egen ideologi. Begrunnelsen lyder som følger:

”... en viss beskatning er nødvendig for å sikre at visse velferdstjenester når ut til alle deler av befolkningen.” (Ideologikurs 2006:48).

Å stille betingelser for inklusjon i velferdsstaten er en annen måte å kreve solidaritet på. Fremskrittspartiets stat krever at alle opptrer hensynsfullt overfor de fellesressursene som er resultat av samfunnsmedlemmenes solidariske handlinger. Gratispassasjerstrategier må derfor forhindres. I forhold til norske statsborgere handler det om å skille mellom verdig og uverdigg trengende (Partiprogram:71), og for utenlandske statsborgere som vil bosette seg i landet forutsettes det en evne og vilje til å forsørge seg selv og sine. For arbeidsinnvandrere skal velferdsstatlige ytelser knyttes opp mot et krav om opptjente rettigheter (Partiprogram:51). For norske statsborgere handler det enten om å bevise at man er verdigg trengende eller at man har vilje til å gjøre det som er mulig for å forsørge seg selv:

”Enhver skal ha rett til å bruke sin arbeidsevne, men også ha plikt til å stille sin arbeidsevne til disposisjon. Det må stilles krav til mottakerne, men praktiske forhold må legges til rette ved at det etableres praktiske arbeidsverksteder hvor også opplæring og omskolering kan skje slik at all passiv sosialhjelp begrenses mest mulig.” (Partiprogram:71).

Det kan her se ut som om det må antiliberale tiltak til for å oppnå liberale mål. Når individenes ”kompetanse” til å forvalte sin frihet på en forsvarlig måte, ikke strekker til, må staten gripe inn.

Av Fremskrittspartiets politikk viser det seg at tilliten til ”den usynlige hånd” har begrensninger. Fremskrittspartiet tar statens synlige hånd aktivt i bruk for å regulere samfunnets deler med hensyn til helheten. Det gis som sagt ingen begrunnelse for hvorfor staten må regulere og begrense delenes og markedets handlefrihet, men det ligger en antydning i formuleringene om at det er noe ved markedet eller markedets omverden som har mangler. Likeledes kan vi spørre oss hvorfor individenes handlefrihet må begrenses for at en del velferdsgoder skal nå ut til hele befolkningen? Klarer ikke alle å forvalte et ansvar for seg selv og sine nærmeste på en hensiktsmessig måte? Hvorfor kan de klare det på enkelte områder, som å ivareta sine barns interesser og behov i valg av skoletilbud, og som å regulere tobakks- og alkoholinntak på en ansvarlig måte, men ikke på andre områder, som å kjøpe seg en god privat helseforsikring?

Under neste punkt skal jeg presentere en annen måte Fremskrittspartiet forstår staten på, som kom tydelig frem i det empiriske materialet. Det er et syn på at staten kan endres fra det negative til det positive. Det handler altså ikke om den ideelle frigjørende minimumsstaten versus den store formynderstaten, men om en slags umyndiggjørende versus frigjørende organisering og strukturering av statens virkemåte.

5.4.3 Frihet med staten i folkets tjeneste – et spørsmål om organisasjonsteknologi og pris

I sin kritikk av regjeringens politikk tegner Fremskrittspartiet et bilde av dagens stat som umyndiggjørende, som folkets herre. Staten og offentlig sektor hevdes å tjene et lite privilegert mindretall, nemlig politikerne på venstresiden og de ansatte i offentlig sektor. Dagens regjering og offentlig sektor oppfattes å bestå av individer som misbruker sin makt for å oppnå fordeler for seg selv.

”Byråkrater har en skummel tendens til å formere seg. Etter at Arbeiderpartiet overtok styringen av samfunnet etter krigen, har antall byråkrater blitt mangedoblet. (...) Det virker som hensikten ikke er å gjøre det enklere for folk flest, men heller å sikre jobben for flest mulig offentlig ansatte.” (Politisk reklamebrosjyre: *Et godt samfunn vedtas ikke av politikere og byråkrater, men skapes av mennesker*²⁸).

²⁸ Tittel på reklamebrosjyren.

”Fylkeskommunen har etter at sykehusene ble overtatt av staten, stort sett bare de videregående skolene igjen. (...) Desperat prøver de å finne nye oppgaver, slik at det ser ut som det er bruk for dem.” (Politisk reklamebrosjyre:*Et godt samfunn vedtas ikke av politikere og byråkrater, men skapes av mennesker*).

”Arbeiderpartiet har i generasjoner konsekvent stått for en politikk som har tatt fra folk selvråderetten – retten til å bestemme over eget liv, egen lommebok og egen eiendom.” (Politisk reklamebrosjyre:*Imod os statens lover bøies*).

Som vi ser er det venstresidens politikk som tjener denne lille eliten, og som gjør det mulig å snylte på fellesskapets anstrengelser. Opp mot denne snyltende eliten lanserer Fremskrittspartiet seg selv som ”ombudspartiet”. Generalsekretær Geir Almåsvoold Mo sier i partiavisen *Fremskritt*:

”Vi er ”krisesenteret” og ombudspartiet i norsk politikk. Det er vi som står til disposisjon for alle de som opplever å bli krenket.” (24.03.2007).

Med sin politikk skal Fremskrittspartiet omorganisere offentlig sektor slik at den bringes til å tjene folket. Dette skal de gjøre ved å innføre reformer som fokuserer på konkurranse, effektivitet og service. Denne typen reformer har fått betegnelsen New Public Management (Stamsø 2005:58). NPM hviler på to kjerneargumentasjoner med tilhørende anbefalinger; den første er den økonomiske argumentasjonen og den andre vedrører det organisatoriske og ledelsesmessige (Klausen 2005:58). Begge argumentasjonene har markedet som idealmodell. Den økonomiske modellen går blant annet ut på privatisering, nye selskapsdannelser, offentlig-private partnerskaper, konkurranseutsetting og kontraktsstyring og frie forbruksvalg (ibid). Den organisatoriske modellen går blant annet ut på en hierarkisk styringslogikk med mål- og resultatstyring og bruk av sanksjoner og belønningssystemer (Klausen 2005:58, Stamsø 2005:68).

”Folkevalgte representanter og offentlige ansatte i ledende stillinger må i større grad gjøres ansvarlig for sine handlinger.” (Partiprogram:6).

Tormod Hermansen snakker om en nyliberalistisk statsideologi som bygger på et normativt og verdimeslig grunnlag med røtter i en annen ideologi og et annet menneskesyn enn den

konservativ-liberale retningen (2005:47). *”Et gjennomgående trekk ved det nyliberalistiske regimet er et klarere skille mellom statens ansvar som bestiller av tjenester og etaters og institusjoners ansvar som utfører og leverandør.”* (Hermansen 2005:45). Dette medfører også organisatoriske endringer internt i offentlig sektor, hvor markedet er styringsidealet. Hermansen hevder videre: *”Rent ideologisk dreier det seg om å få til en innretning og organisering av statens virksomhet som, så langt det er mulig, er basert på de samme mekanismer og løsninger som dem en finner i markedet.”* (ibid). Det normative og verdimeslige grunnlaget politikken bygger på er i følge Hermansen forestillingen om at menneskene skal iakttas som aktører i et marked og ikke som borgere. Men nyliberalismens ideologi, slik den presenteres av Nozick, Friedman og Hayek, går imidlertid ut på at statens eneste legitime oppgave er å sikre individet frihet²⁹, næringsfrihet og eiendomsrett. Vi snakker om en minimal stat. Hermansens og Fremskrittspartiets nyliberale stat er altfor stor og involverende slik jeg ser det. Jeg vil derimot hevde at Fremskrittspartiets politikk tar innover seg samfunnets behov for en velferdsstat, stikk i strid med hva deres ideologi foreskriver, men forsøker å gjøre dens operasjoner så markedslignende som mulig slik at individenes individuelle handlingsfrihet berøres i minst mulig grad. Det betyr at kollektive goder skal koste individene minst mulig individuelle offer.

Ved å gå inn for at en del av de offentlige godene skal finansieres av penger fra oljefondet, kan Fremskrittspartiet senke skattenivået ytterligere. Slik kan de gjøre staten billigere, og gi folk større individuell handlingsfrihet uten at det går ut over de kollektive velferdstilbudene.

”Klarer man i tillegg å få redusert skatte- og avgiftsnivået som et resultat av de ekstraordinære inntektene fra ressurser som naturen har skjenket vårt land, er det ikke noe vesentlig behov for at den liberalistiske ryggmargsrefleksjonen skal behøve å slå knute på seg.” (Ideologikurs 2006:66).

Fremskrittspartiets politiske spørsmål er altså ikke hvorvidt velferdsstaten skal bestå eller ikke, men hvordan den skal organiseres og drives for at menneskene som forvalter den på vegne av folket skal bringes til å handle på vegne av folket. Velferdsstatens legitimitet gjøres om til et organisasjonsteknisk spørsmål, og til et spørsmål om pris. Fremskrittspartiet svarer på velferdsstatskritikken ved å gjøre velferdsstaten billigere, litt mindre, og litt ”trangere”.

²⁹ Den liberalistiske forståelsen av frihet, som frihet fra innblanding og reguleringer.

”Der Fremskrittspartiets liberalisme skiller seg fra de andre partienes politikk er størrelsen på beskatningen... (...) Igjen handler dette til syvende og sist om det liberalistiske utgangspunktet om å overføre makt og handlingsfrihet tilbake til folk flest.” (Ideologikurs 2006:48).

En billigere velferdsstat gir individene større privatøkonomisk handlingsrom.

5.4.4 Oppsummering

I denne delen av analysen har jeg gitt en beskrivelse av Fremskrittspartiets litt ulike forståelser av forholdet mellom individ og samfunn, og hvordan disse forståelsene kommer til uttrykk i politiske handlingsforslag. Det tydelige ideologiske utgangspunktet, er egnet til å skape forventninger om en politikk som vil gå inn for en sterk reduksjon i statens virkeområde. En slik politikk vil nærmest fjerne konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet fra aktørens horisont. Analysen viser at politikken ikke innfrir forventningene som jeg mener det eksplisitte ideologiske standpunktet innbyr til. I stedet ser vi en politikk som trekker på ulike og motstridende rasjonaler. På den ene siden er staten en frihetshemmer og belastning, mens på den andre siden må den til for at frihet skal bli en realitet for flere. I det ene øyeblikket vises det til markedet som frihetens og demokratiets arnested, mens det i neste øyeblikk gripes til statens makt for å begrense negative konsekvenser av markedets operasjoner. Karl Ove Moene hevder at politiske ideologier som sosialisme og liberalisme er ubrukelige utopier: *”Gode og levedyktige økonomiske systemer fremstår derimot som mer uelegante kompromisser.”* (Moene 2007). Det er mulig at Fremskrittspartiets forbeholdende formuleringer som for eksempel ”ideelt sett” og ”under normale omstendigheter” er uttrykk for dette skillet, mellom ideal- og realpolitikk, eller utopi og uelegante kompromisser.

5.5 Fremskrittspartiets politiske sosiologi

I dette avsnittet skal jeg presentere en fellesskapstypologi som jeg har konstruert for å gi ny mening til mønsteret i det empiriske materiale. Fellesskapsbegrepet anvendes i typologien fordi det er Fremskrittspartiets måter å forstå samfunnet som fellesskap på, som er av interesse her. Det er Fremskrittspartiets strategier for å løse ordensproblemet som er denne oppgavens tema, og ordensproblemet handler om forholdet helhet/del eller fellesskap/individ.

Fellesskapstypologien er en representasjon av kommunikasjonsstrategier som jeg finner at Fremskrittspartiet knytter an til for å løse samfunnets problemer, og for å håndtere konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet.

Det finnes ulike politiske strategier for å løse ordensproblemet. En måte er å konfrontere gruppen med felles problemer, og kreve solidaritet. Vi må avstå fra individuelle goder og betale skatt for at alle skal få tilgang til offentlige skoler og et offentlig helsevesen. Man appellerer til kollektiv fornuft. En annen måte er å konfrontere gruppen med felles problemer med forventning om kollektiv handling og solidaritet med referanse til moral eller kollektive verdier. En tredje måte er å fjerne konflikten fra gruppemedlemmenes horisont. Man kan hevde at det er kollektivt fornuftig at alle handler med tanke på fordeler og ulemper for seg selv, fordi det gir det beste resultatet for gruppen som helhet. Sistnevnte appellerer til kollektiv rasjonalitet uten å kreve solidaritet. I de fem fellesskapsbegrepene jeg introduserer nedenfor kan vi observere alle disse tre strategiene.

5.5.1 Det frivillige fellesskapet

Det frivillige fellesskapet er en form for kommunikasjon som tematiserer de små, private fellesskapene i samfunnet, og tar deres perspektiv. Staten fremstår i dette perspektivet som en begrensende og tvangspregget maktfaktor, mens fellesskapene står for positive verdier som solidaritet, omsorg og produktivitet. I sin politikk for kompetente individer henvender Fremskrittspartiet seg til de små og private fellesskapene i et forsøk på å sette grenser for velferdsstatens virkeområde. Partiet oppfatter at en del samfunnsproblemer skapes av staten, og at løsningen ligger i en overføring av ansvar til de små fellesskapene. Politikken unngår således kostnaden ved å kreve samfunnsmessig solidaritet for å løse de problemene som de små og private fellesskapene oppfattes å kunne håndtere på en bedre måte. Eksempler på slike fellesskap er familien, ideelle og frivillige organisasjoner, interessefellesskap og idrettslag. Rasjonalet som kommer til synet i denne kommunikasjonen er det liberalistiske, som gjør individuell frihet og statlig styring til gjensidig utelukkende størrelser. Men det liberale frivillige fellesskapet forutsetter også en stat, og dermed kollektiv handling og solidaritet, en handlingstype som mangler et teoretisk rasjonale.

5.5.2 Det populistiske fellesskapet

Det populistiske fellesskapet er en form for kommunikasjon som deler samfunnet i to deler. Det er en kommunikativ konstruksjon av et solidarisk fellesskap bestående av folk flest³⁰, som utsettes for et elitisk fellesskap som misbruker sin makt til å handle på vegne av egne interesser i stedet for folkets interesser. Regjeringen er en del av denne eliten, og med sin politikk beskytter de seg selv, sine individuelle interesser og resten av denne eliten, bestående av de ansatte i offentlig sektor, som også er egoister. Således danner de et eget fellesskap med egne kollektive interesser som går ut på å snylte på det solidariske fellesskapets anstrengelser. Denne formen for kommunikasjon finner vi i Fremskrittspartiets opportunistiske retorikk. Betegnelsen på denne kommunikasjonsstrategien er valgt på bakgrunn av populismediskursens kjennetegn. Populismediskursen sees ikke som uttrykk for en bestemt type politikk, men en diskurs som politikk presenteres og utformes innenfor. Sentralt i populismediskursen er blant annet folkets kamp mot eliten. *”Ifølge Waisbord, er populismens ”folk” simpelthen alle de hvis interesser står i opposisjon til en motarbeidende ”elite”...”* (sitert i Wold 2005:23-24). Wold identifiserer i sin hovedfagsoppgave en slik diskurs i Fremskrittspartiets politikk. Om det generelle innholdet i Fremskrittspartiets partiavis sier Wold: *”Her utlegges hvordan politikerne trumfer upopulære vedtak igjennom, samt generelt hvordan den rådende politikken har ført til problemer for ”folk flest”. (...) ”Fremskritt” gir generelt inntrykk av å være preget av kritikk av myndighetene og den politiske eliten, som burde finne seg noe annet å gjøre enn å plage vanlige folk.”* (2005:102).

I mitt materiale finner jeg denne distinksjonen, mellom det solidariske fellesskapet av folk flest og fellesskapet av den egoistisk eliten som snylter på folket. Det solidariske fellesskapet må betale altfor høye skatter for å finansiere elitens særinteresser, som for eksempel unødvendige offentlige arbeidsplasser, og feilslåtte ideer om integrasjon og frihet. Det konstrueres et solidarisk folk mot en ”fiende”, et godt gammeldags knep for å skape solidaritet rundt en politikk som går ut på å bekjempe denne fienden. Kommunikasjonen tematiserer konflikten mellom kollektiv og individuell rasjonalitet og gratispassasjerproblemet, og hevder at regjeringens politikk skaper problemet. Folk flest konstitueres som et rasjonelt handlingsfellesskap som har valget mellom å stemme på partier til venstre, den utbytende eliten (kollektivt irrasjonelt), eller på Fremskrittspartiet. Å stemme på Fremskrittspartiet er kollektivt rasjonelt fordi Fremskrittspartiet er det solidariske

³⁰ Fremskrittspartiets betegnelse på den fornuftige og ansvarlige ”vanlige mann/kvinne”.

felleskapets ombudsparti, som kan løse gratispassasjerproblemet. Kommunikasjonen skaper et skille mellom Fremskrittspartiets politikk og venstresidens politikk, og mellom de fornuftige solidariske velgerne og velgerne som vil snylte på det solidariske fellesskapet for å realisere særinteresser.

Det populistiske fellesskapet er en kommunikasjonsstrategi som også trekker på ulike rasjonaler. Det liberalistiske rasjonalet, som iakttar statlig styring som en belastning på individene og deres handlingsfrihet kommer til syne i tematiseringen av regjeringen og offentlig sektor. De som er satt til å forvalte samfunnets interesser handler ut fra egeninteresse, og på bekostning av samfunnsfellesskapet som de er satt til å representere. I løsningen på problemet trekker imidlertid Fremskrittspartiet på et helt annet rasjonale som mangler en teoretisk redegjørelse. Fremskrittspartiets politikk har også en velferdsstat som fordeler byrder og goder, og her forutsettes samfunnet som et solidarisk fellesskap. Hva er betingelsene for dette fellesskapet? I løsningen på problemet med offentlig sektor, slår imidlertid det liberalistiske rasjonalet inn igjen. For å sikre at offentlig sektor tjener samfunnets interesser må sektoren reformeres ved hjelp av økonomisk inspirert teori og markedet som styringsideal, slik at kollektiv rasjonalitet settes igjennom bak de offentlige ansattes rygg.

5.5.3 Det norske verdifellesskapet

Det norske verdifellesskapet er en form for kommunikasjon som konstituerer samfunnet som fellesskap overfor en annen ytre ”fiende”, og en annen type gratispassasjer. Kommunikasjonen finner vi igjen i Fremskrittspartiets realpolitikk, eller politikk for folk flest. Det norske verdifellesskapet er en form for kommunikasjon som iakttar samfunnet gjennom skillet verdig/uverdig trengende. Det norske verdifellesskapet består av den delen av befolkningen som gir avkall på egne interesser for å realisere felles formål gjennom velferdsstaten. Handlingen og formålet representerer bestemte positive verdier for fellesskapet. Men i følge FrP, konfronterer innvandrere og uverdige trengende det norske verdifellesskapet med gratispassasjerproblematikken. Folk flest bidrar solidarisk, men i følge FrP klarer ikke regjeringens politikk å håndtere gratispassasjerene. I stedet sendes regningen nedover til de solidariske og verdige samfunnsmedlemmene. Fremskrittspartiet har derimot lut mot problemet. Det er kun verdige trengende som skal motta ytelse, og bare dersom de har

bidratt før de ble trengende³¹. Konflikten mellom fellesskapets solidaritet og mulighetene for å snylte er det sosiale dilemma. Konflikten løses i henhold til Fremskrittspartiets program, trusselen om eksklusjon³² for noen, og handlingsbetingelser som gjør det individuelt rasjonelt å handle kollektivt fornuftig³³ for andre. For de verdig trengende er fellesskapet imidlertid solidarisk ansvarlig, som en form for etisk altruisme. Inklusjon i det norske verdifellesskapet betinges av en tilslutning til det norske samfunnets normer og verdier, og en moralsk forpliktelse til å bidra til fellesskapets goder. Dette fellesskapet iakttar solidaritet som en verdi, ikke som et middel til å realisere kollektive formål.

Kommunikasjonen tematiserer inklusjonsbetingelser og appellerer til velgerne for å få oppslutning om Fremskrittspartiets program. Den henvender seg til velgerne med et løfte om en billigere og bedre velferdsstat som følge av strengere inklusjonsbetingelser. Regningen sendes til de som forstås som gratispassasjerer, eller uverdige trengende. Fra det norske verdifellesskapets ståsted er det derfor kollektivt rasjonelt å stemme på Fremskrittspartiets politiske program. Spørsmålet er om samfunnet forstår seg selv på denne måten. Denne kommunikasjonsstrategien trekker, i likhet med de forrige, på ulike og motstridende rasjonaler. Det norske verdifellesskapet som har solidaritet som verdi mangler en teoretisk forklaring og et rasjonale som holder som generell teori. Normative forventninger om solidaritet binder ikke samfunnsmedlemmene til kollektive beslutninger. Gratispassasjerene derimot, som handler med tanke på hva som lønner seg mest for dem selv, samsvarer med liberalismens egennyttige aktørmodell.

5.5.4 Det minimalistiske fellesskapet

Det minimalistiske fellesskapet er en form for kommunikasjon som tematiserer samfunnet fra et individuelt rasjonelt perspektiv, og i dette perspektivet er det ingen motsetning mellom individuelle og kollektive interesser. Denne formen for kommunikasjon finner vi i Fremskrittspartiets ideologiske prinsipper og i de politiske handlingsforslagene som faller inn under det jeg kaller idealpolitikk, eller politikk for kompetente individer. Frihet forstås som frihet fra offentlig innblanding og fra krav om individuelle begrensninger. Kommunikasjonen unngår i stor grad konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet. I den liberalistiske ideologien er konflikten verken nødvendig eller ønskelig. Kommunikasjonen appellerer til

³¹ Med mindre de er norske statsborgere eller kvoteflyktninger.

³² Ikke tilgang til landet eller til velferdsstaten.

³³ Å være gratispassasjer skal koste mer enn det smaker.

kollektivt rasjonalitet, men uten å kreve solidaritet. Det skal være kollektivt rasjonelt å velge et minimalistisk samfunn fordi det i følge teorien gjør alle friere, og samfunnet til et bedre sted å være. Kommunikasjonsstrategien trekker på det liberalistiske rasjonalet, men det såkalte liberale dilemma, kommer til uttrykk i denne kommunikasjonen i og med at dette fellesskapet gjør noe som det mangler en teoretisk redegjørelse for, noe illiberal. Medlemmene av det minimalistiske fellesskapet må gi avkall på noe av sin frihet for å få frihet, ved å samarbeide om en stat som opprettholder lov og orden. Hvordan medlemmene av fellesskapet overvinner sin egoisme og handler solidarisk, er handlingstypen som samfunnet og sosiologien mangler et teoretisk rasjonale for. Det finnes forsøk på å forklare kollektiv handling på valghandlingsteoriens premisser, men løsningen blir alltid et begrep om normer. Den individuelt rasjonelle aktør kan ikke samarbeide i grupper på grunn av den kollektive handlingens problem. Elster løser problemet ved å introdusere et begrep om handlinger som ikke er orientert mot konsekvenser. Men denne handlingstypen er ikke rasjonell, den er normorientert (Hagen 1999:76).

5.5.5 Velferdsstatens fellesskap

Velferdsstatens fellesskap er en form for kommunikasjon i Fremskrittspartiets program som appellerer til kollektiv rasjonalitet og forventer samfunnsmedlemmenes solidaritet for å løse kollektive problemer. Kommunikasjonen reiser en forventning om at samfunnsmedlemmer begrenser seg og tar allmenne hensyn. Både det frivillige fellesskapet, det populistiske fellesskapet, det norske verdifellesskapet og det minimalistiske fellesskapet har aspekter av velferdsstatens fellesskap i seg. Det kreves for eksempel at samfunnet må ha en stat med makt, at markedet tar hensyn til miljøet og til arbeidstakernes sikkerhet og helse, at det skal være et offentlig finansiert helsevesen og skoler, at familier må få offentlig støtte til omsorgsarbeid, og at samfunnsmedlemmene må betale inntektsskatt for at kollektive problemer skal bli løst. Medlemmene i velferdsstatens fellesskap må ofre noe for å oppnå goder som del av et fellesskap. Frihet får en litt annen betydning i denne kommunikasjonen, fordi den appellerer til solidaritet om frihet og inklusjon som kollektive goder. Dette kan vi se i ytringer som at vi må betale skatt for at alle skal få frihet og bli inkludert, og markedsaktørene må begrense sin egoisme med hensyn til vårt felles miljø. Velferdsstatens fellesskap er et solidarisk fellesskap og en betingelse for individuell frihet og inklusjon som kollektivt gode. Betingelsene for denne handlingslogikken mangler altså et teoretisk rasjonale.

5.6 Konklusjon

Fremskrittspartiets politiske kommunikasjonsformer trekker på ulike og til dels motstridende rasjonaler. I velferdsstatens fellesskap appellerer Fremskrittspartiet til samfunnsmedlemmenes solidaritet, for å løse felles problemer. Men kollektive politiske løsninger strider mot partiets ideologi, og mangler en teoretisk begrunnelse og forklaring. Fremskrittspartiet erfarer at stat og solidaritet må til, men holder fortsatt fast på sin individualistiske ideologi. Det populistiske fellesskapet er en konstruksjon av solidariske individer og av egoistiske individer. Det liberalistiske rasjonalet kan forklare årsaken til elitens egoisme, men ikke hvordan den solidariske delen av samfunnet velger samarbeid. Likeledes kan det liberalistiske rasjonalet gjøre rede for gratispassasjerene som utfordrer det norske verdifellesskapet, men ikke hvordan verdifellesskapet overvinner sin egoisme og handler kollektivt.

Motsetningene i Fremskrittspartiets politiske rasjonaler, er en illustrasjon på teori som møter motstand i empirien. Samfunnets reelle prosesser utfordrer liberalismen som politisk refleksjonsteori, eller ontologi. Liberalismen ser en motsetning mellom individ og kollektiv, og hyller individet. Samfunnsmessig orden må derfor være et utilsiktet resultat av alles individuelle viljer. Videre hevder liberalismen å beskytte individene mot totalitære samfunn, men enhver totalitær makthaver frykter sterke kollektiver (Nilsen 2005). Dersom det liberale blir satt absolutt så blir det illiberal fordi det ikke kan tillate folket å velge seg sterke kollektiver (ibid). Dette paradokset kommer til uttrykk i Fremskrittspartiets ideologikurs (2006), som handler om kapitalisme og demokrati. Det kan virke som om partiet mener at markedskonkurransen er mer demokratisk enn et demokratisk valgt politisk program. Utsagnet er en kommentar til den første lederen i Attac Norge, Nina Drange, som sa: *”Det største problemet med globaliseringen er at beslutningene ikke er demokratiske, de tas ikke der folk er, men de tas derimot av multinasjonale selskaper og aksjespekulanter.”* (sitert i Fremskrittspartiets ideologikurs 2006:101). Til dette har Fremskrittspartiet følgende kommentar om hva demokrati er og ikke er:

”Dranges løsning på dette var at man måtte underlegge den økonomiske globaliseringen en form for regulering, slik at den bidrar til utjevning og at makten kommer tilbake til folket. (...) Spørsmålet er hvorfor det er udemokratisk at folk bestemmer ting selv? Med det demokratisynet at demokrati betyr at demokratisk

valgte makthavere skal ha makt over foretak og alt annet, da har hun selvsagt rett i at dagens system er udemokratisk. Men da er alle ting som folk gjør uten å bli kontrollerte eller politisk styrt av de valgte styresmakter udemokratisk.” (Ideologikurs 2006:101-102).

I neste kapittel, analysedel 2, skal jeg forklare hvilke mekanismer som gjør at Fremskrittspartiets politikk opererer vesentlig til venstre for sin refleksjonsteori/ideologi, men stadig vekk anvender liberalismens begreper og modeller. Antakelsen er at liberalismen ikke forstår det moderne samfunnet og statens funksjon for fellesskapet, men at dens vektlegging av individuell frihet og valgfrihet appellerer til velgerne.

Kapittel 6

Fremskrittspartiet og velferdsstatens fellesskap

6.1 Innledning

I min empiriske analyse av Fremskrittspartiets ideologi og politiske handlingsprogram, har jeg funnet at partiet handler delvis i tråd med, men i større grad på tvers av deres ideologiske retningslinjer. På den ene siden hevder de at statens makt er en belastning for individer og næringsliv, og må derfor begrenses så langt som mulig, i tråd med liberalismen som politisk refleksjonsteori. På den andre siden tas staten mer eller mindre aktivt i bruk på alle samfunnsområder, nettopp for å påvirke handlinger i bestemte retninger slik at samfunnets behov som fellesskap ivaretas. Det er en åpenbar diskrepans mellom ord og handling, eller ideologiske bekjennelser og politiske handlingsplaner. Jeg har begrepsfestet mine funn med tanke på hvilke strategier Fremskrittspartiet knytter an til for å løse samfunnets problemer og håndtere konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet. Strategiene viser at partiet opererer med flere fellesskapsmodeller med motstridende rasjonaler, som bunner i et uklart begrep om samfunnet som kollektivt handlingsfellesskap.

Opgaven opererer med en teori om at samfunnet og sosiologien mangler begreper for samfunnet som rasjonelt handlingsfellesskap. Teoriene og begrepene som vinner frem, er mikroøkonomiske teorier og den individuelt rasjonelle aktør. Dette har resultert i en rekke individualistiske politiske reformer. Som kasus representerer Fremskrittspartiets politikk dette møtet mellom en samfunnsforståelse som har fått økende oppslutning i løpet av de siste 25 årene, og samfunnets reelle prosesser, nemlig en tiltakende grad av differensiering, individualisering og samfunnsmessig solidaritet³⁴. Fremskrittspartiets politikk som kasus tydeliggjør den manglende teoretiske forklaringen på samfunnet som rasjonell kollektiv aktør.

I dette kapittelet skal jeg forklare fenomenet jeg har funnet i kapittel 5. Jeg skal med andre ord besvare et hvorfor-spørsmål. Forskningsspørsmålet for denne delen er:

³⁴ Kollektiviseringen av samfunnets ulike oppgaver gjennom velferdsstaten, forstås her som samfunnsmessig solidaritet om frihet og inklusjon som kollektive goder.

Hvorfor gjør Fremskrittspartiet mer i sitt politiske handlingsprogram enn de har ideologisk eller teoretisk dekning for?

Forklaringen på fenomenet består av to elementer. Det ene er det politiske systemets kode, regjering/opposisjon, som handler om kampen om velgerne og makt til å regjere. Det andre elementet er samfunnsfellesskapets systemkode, kollektiv/individuell rasjonalitet, som krever at politiske partier påtar seg helhetens perspektiv og utformer kollektivt rasjonelle handlingsprogram. Det er også et forhold mellom de to elementene noe som vil komme frem underveis. Fremstillingen består av to deler. Først skal jeg gi en nærmere beskrivelse av velferdsstatens fellesskap og dets deler, som en repetisjon og utdyping av begrepet *samfunnets samfunn* som jeg har presentert i kapittel 3. Dernest skal jeg vise hvordan Fremskrittspartiets politikk har latt seg forme av velferdsstatens fellesskap.

6.2 Velferdsstatens fellesskap og dets deler

Velferdsstatens fellesskap samsvarer med Roar Hagens begrep *samfunnets samfunn*. Velferdsstatens fellesskap er en form for kommunikasjons som genereres i samfunnets selviakttakelse. Velferdsstatens fellesskap har som sitt særskilte problem å bringe sine deler sammen til en fungerende helhet. Samfunnet iakttar seg selv som et system, eller fellesskap, bestående av ulike deler som har hver sin spesialiserte funksjon. I denne iakttakelsen observeres samfunnets problemer og behov, og konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet genereres, og det reises en normativ forventning om kollektiv handling og solidaritet, og det dannes forventninger om samfunnet som rasjonelt fellesskap. Denne kommunikasjonen er offentlig og tilgjengelig for alle gjennom massemedia.

Funksjonssystemene er velferdsstatens fellesskaps deler. Utdanningssystemet sørger for opplæring og dannelse, og forsyner samfunnet med kompetente individer som i voksenlivet skal forsyne arbeidsmarkedet med kvalifisert arbeidskraft. Behandlingssystemet forsyner samfunnet med behandling, og vitenskapssystemet forsyner samfunnet med ny viten, blant annet om seg selv. Det politiske systemet gjør samfunnet handlingsdyktig overfor seg selv som stat, ved at det binder samfunnsmedlemmene til kollektive beslutninger. Velferdsstatens fellesskaps iakttakelser foregår med distinksjonen kollektiv/individuell rasjonalitet. Spørsmålet som velferdsstatens fellesskap, og det politiske systemet iakttar samfunnets deler med, er om de bidrar til sosial orden. Velferdsstatens fellesskap betinges av statens makt, og

statens makt betinges av et kollektivt rasjonelt og solidarisk samfunnsfellesskap. Derfor er staten ingen hindring, men en forutsetning for samfunnsfellesskapet.

Staten som folkets legitime redskap for selvregulering kan høres ut som en utopisk romantisering av et samfunn preget av en rekke konflikter om hva som er en rettferdig og riktig fordeling av byrder og goder. Det strides om hvem som bør tjene mest, barnelegen eller fondsmekleren, og det krangles om hvor mye de rike egentlig bør betale i skatt. Er det statens ansvar å sørge for at far tilbringer mer tid med sine egne barn, eller er det en privatsak? Samfunnsmessig solidaritet forutsetter imidlertid ikke fravær av konflikt. I konkurransen om knappe offentlige goder må aktørene vise til hvilke allmenne interesser de ivaretar. Det må altså vises til hvordan konsekvensene av ressursanvendelsene også ivaretar allmenne interesser. Således er velferdsstatens fellesskap en kommunikasjonsform som krever at samfunnets deler påtar seg helhetens perspektiv, og slik genereres samfunnsmessig solidaritet.

Det er altså med referanse til hvilke problemer funksjonssystemene løser for samfunnet at de får ressurser³⁵ fra samfunnet. Funksjonssystemene må vise seg nyttige for samfunnet for å få samfunnsmedlemmenes solidaritet. *"Når funksjoner gjør krav på skattemidler, gjør de samtidig krav på samfunnsmedlemmenes solidaritet."* (Hagen 1999:251). Behandlingssystemet vil forsøke å vise til at større bevilgninger kan fjerne helsekøer, og dermed spare samfunnet for store beløp i form av sykepenger og uføretrygd. Vitenskapssystemet vil hevde at de kan levere kunnskap som samfunnet og samfunnets ulike systemer har bruk for. Også individuelle interesser må tilpasse seg gruppens, og gruppeinteresser må samordnes med samfunnets interesser (Hagen 1991:230). Når sykepleierne krever bedre lønns- og arbeidsvilkår er det med henvisning til hvilke problemer det vil løse for samfunnet; færre sykemeldinger, bedre rekruttering, men også til rettferdighet i forhold til andre yrkesgrupper det er naturlig å sammenlikne seg med. Når foreldre av handikappede barn krever mer offentlig støtte til pleie, omsorg og behandling, er det med henvisning til hvordan både deres egen, og barnets frihet og muligheter, sterkt innskrenkes av en situasjon de selv ikke kan skyldes for. Familien viser til at det er mange i samme situasjon, og til at samfunnets mål om at alle skal ha like muligheter, ikke gjelder for dem. På den måten mobiliserer og produserer samfunnets kommunikasjon om seg selv og sin

³⁵ I form av økonomiske bevilgninger, og operasjonsmuligheter gjennom lover og regler.

ressursanvendelse, samfunnsmessig solidaritet. *”Solidaritet skapes når den enkelte aktør, organisasjon eller individ, må ta samfunnets perspektiv på seg selv...”* (Hagen 1991:231). Beck og Beck-Gernsheim kaller den moderne solidariteten for altruistisk individualisme:

”Certainly the stereotype in people’s heads is that individualization breeds a me first society, but..., this is a false, one-sided picture of what actually happens in the family, gender relationships, love and sex, youth and old age. There are also signs that point towards an ethic of “altruistic individualism”. Anyone who wants to live a life of their own must also be socially sensitive to a very high degree.” (2002:xxii).

Jeg vet ikke om Beck og Beck-Gernsheim forveksler solidaritet med altruisme, men jeg er av den oppfatning at de sannsynligvis også mener solidarisk individualisme, som innebærer at min frihet betinges av et solidarisk fellesskap som har frihet og inklusjon som kollektivt gode. Velferdsstatens fellesskap setter seg igjennom som solidarisk individualisme for eksempel når samfunnet griper inn overfor praksiser som tvangsekteskap og omskjæring av jenter. Praksisen medfører for så vidt ingen ulemper for fellesskapet, men den strider mot hele den moderne ideen om individets individuelle rettigheter, som består av retten til å skape sitt livsløp uavhengig av andre individers tro og tradisjoner. Likeledes, når samfunnet ønsker flere barn av ”ressurssvake” familier tidlig inn i barnehagene, så er det med tanke på å utjevne sosial ulikhet i inklusjonsmuligheter senere i livet. Sosial bakgrunn skal ikke ha betydning for individers inklusjonsmuligheter, men forskning viser at det har det, på en indirekte måte. Det er i solidaritet med individer som får sine muligheter begrenset eller avskjært av omstendigheter de selv ikke kan påvirke at samfunnet som fellesskap griper inn ved hjelp av statens makt. Med forventningene om frihet og inklusjon for alle samfunnsfellesskapets medlemmer, iakttar samfunnet sine deler med hensyn til om de fremmer eller hemmer denne ønskede utviklingen. Når samfunnet iakttar det politiske systemet så er det blant annet med tanke på om de kan levere programmer som kan løse samfunnets inklusjonsproblemer.

Liberalismen hevder at en avkollektivisering av samfunnet fører til mer individuell frihet. Logikken går ut på at når individene overlates til seg selv, sine private fellesskap, og konkurransen i markedet, vil de motiveres til å handle ansvarlig overfor seg selv og sine. Det vises til at individene er forskjellige og har ulike behov som de selv vet hvordan de kan realisere. Realitetene og historien viser imidlertid at folk drikker seg fra gård og grunn, spiser

seg syke på fett og sukker, ødelegges av sin nærmeste familie, og har ikke nødvendigvis de egenskapene som skal til for å forvalte sin frihet til eget beste. Hva slags frihet er det å veie 150 kilo, eller å få KOLS i en alder av 45 år? Hva slags frihet får barnet til alkoholikeren? Individuell frihet er derfor ikke en privatsak, men et kollektivt prosjekt. Samfunnsmedlemmene stiller seg solidarisk overfor hverandres rett til frihet og inklusjon, med eller uten assistanse. Dette ansvaret kan ikke markedet forvalte. På markedet er friheten konkurranseutsatt, og konkurranse skaper vinnere og tapere. Problemene med det må samfunnet enten leve med, eller kompensere for, med staten som redskap.

I velferdsstatens fellesskap iakttas markedets operasjoner med hensyn til hvorvidt det bidrar til samfunnets behov for en bestemt orden. Markedet genererer individuell rasjonalitet, men selv om det er pris og konkurranse som styrer aktivitetene i markedet, påvirkes markedets operasjoner av velferdsstatens fellesskaps kommunikasjon. Velferdsstatens fellesskap setter grenser for pris- og konkurransemekanismen ved å iakttas negative konsekvenser av markedets operasjoner fra et kollektivt rasjonelt ståsted, og krever at det tas hensyn. Samfunnet reagerer for eksempel på barnearbeid, og krever at staten innfører forbud mot import av varer som er produsert av barn. Vi har for eksempel fått et marked for såkalte rettferdige varer. I det moderne samfunnet kan vi ikke godta at friheten bare skal gjelde noen få. Solidaritet med folk i sør, viser seg i form av boikotter mot bestemte varer, og aksjoner mot bedrifter og organisasjoner som antas å ikke ta hensyn til de underprivilegerede individenes rett til den samme frihet som vi nyter.

Overfor velferdsstatens fellesskap, må markedet derfor vise seg samfunnsnyttig og ta innover seg samfunnets forventninger om moralske og etiske hensyn. Forventningene oppstår ikke i markedet, men utenfor, i velferdsstatens fellesskap. Markedet iakttar kommunikasjonsforslaget fra velferdsstatens fellesskap som en mulighet for å tjene penger på nye måter. For eksempel på et etisk omdømme, eller et marked for miljøvennlige eller rettferdige produkter. I sin studie av den norske statens deregulering av kreditt, fant Roar Hagen (1999) at bankene ikke var forberedt på samfunnets rolle som fellesskap. I den offentlige debatten om problemene i markedet for kreditt, oppstod et kollektivt krav om samfunnsmessige hensyn. Bankene på sin side hadde andre hensyn å ta, som for eksempel lønnsomhet. Men bankene ble tvunget til å finne en løsning på hvordan de kunne tjene penger ved å appellere til kollektiv rasjonalitet overfor sine kunder. *"Bankene iakttar kundene som aktører som også tar andre forskjeller enn prisforskjeller i betraktning, og*

forsøker å balansere ulike typer av forventninger ved å skille mellom riktige og uriktige priser.” (Hagen 1999:238).

Velferdsstatens fellesskap iakttar de politiske partiene med forventning om kollektivt rasjonelle løsninger på samfunnets problemer. Dersom partiene vil ha makt, kan de ikke overse velferdsstatens fellesskap som offentlig kommunikasjon om samfunnets problemer. Partiene må knytte an til denne kommunikasjonen for å ha muligheter til å bidra med sine innspill og fortolkninger av virkeligheten. Hvordan kan så velferdsstatens fellesskap vite hva som er kollektivt rasjonelle løsninger? Svaret er erfaringer, kunnskap og vurderinger. Velferdsstatens fellesskap vender seg til det vitenskapelige systemet for å få kunnskap om konsekvenser av ulike politiske reformer, og for å få kunnskap om seg selv i form av teorier og modeller, som det kan iaktta seg selv med. Det politiske systemet knytter an til disse teoriene og modellene og prøver seg frem, erfarer, og eventuelt modifierer sine modeller.

Velferdsstatens fellesskap er en form for kommunikasjon som gjør det mulig å integrere samfunnets deler for å oppnå bestemte formål. Formålene genereres i velferdsstatens fellesskap, som samfunnets kommunikasjon om seg selv, og iverksettes ved hjelp av det politiske systemet og mediene makt og solidaritet. Et av disse formålene er allmenngjøring av frihet og inklusjon. At samfunnet kan styre seg selv utelukker verken at solidariske handlinger med bestemte motiver og mål kan produsere uintenderte effekter, eller at målene ikke nødvendigvis oppnås. Det er imidlertid sannsynlig at kvaliteten på styringsredskapene kan ha virkning på resultatene. Ett av disse redskapene er samfunnets selvforståelse, eller refleksjonsteori. Kartet må stemme med terrenget.

Under neste punkt skal jeg forsøke å vise hvordan Fremskrittspartiet selv velger å ta hensyn til velferdsstatens fellesskap, og hvordan det politiske systemets kode bidrar til dette valget.

6.3 Fremskrittspartiets politikk og velferdsstatens fellesskap

Det politiske systemets iakttagelser går gjennom skillet regjering/opposisjon. For å komme i regjering må partiene kunne vise at de har kollektivt rasjonelle løsninger på samfunnets problemer. Partienes mål er å komme i posisjon slik at de kan gjennomføre sin politikk i praksis (Valen og Narud 2004:59). Alle samfunnsproblemer iakttas i lys av hvordan man kan anvende fenomenet for nettopp å komme i regjering. Politiske konkurrenters politikk iakttas

på samme måte. Alt som kan svekke politiske konkurrenters troverdighet, kan potensielt styrke partiets egen posisjon (Luhmann 1990:43).

I opposisjon kan politikken være opportunistisk, men med økende innflytelse og oppslutning, altså jo nærmere makten man kommer, må det utvises større grad av ansvarlighet dersom det skal være håp om å bli tatt seriøst. Politikk med innflytelse utsettes for et offentlig krav om budsjettmessig dekning for de politiske løftene. Venstres parlamentariske leder Lars Sponheims forklaring på SVs dårlige resultater i kommunevalget denne høsten (2007), illustrerer dette poenget: *”Fløypartier blåser seg opp og ned som en slags protestbevegelser og har på en måte som formål å vise finger’n til makta. Og når finger’n blir makta, så blir det vanskelig å være finger’n. Det er SVs kjempeproblem nå.”* (Morgenbladet nr. 40/2007). Det populistiske fellesskapet er Fremskrittspartiets opportunistiske kommunikasjonsbidrag, der venstresidens politikk beskyldes for å misbruke makten til å skaffe seg selv og sine allierte privilegier. Regningen sendes nedover til de pliktoppfyllende og solidariske folk flest. I dette perspektivet lanseres Fremskrittspartiets politikk som solidarisk med folket. Men det følger ansvar med makt. Når mengder med samfunnsproblemer skal løses med svært begrensede ressurser, nytter det ikke med ren opportunistisme. Det må presenteres kollektivt ansvarlige løsninger for samfunnet som helhet. Fremskrittspartiet må vise hvordan deres politikk kan være nyttig for samfunnet som helhet. Og når Fremskrittspartiet presenterer sine kollektivt ansvarlige løsninger, fremstår ikke staten lenger som en ”snylter” på folkets kollektive ressurser, men som folkets problemløser. Det knyttes an til velferdsstatens fellesskap som kommunikasjonsform og staten kommer til syne som fellesskapets forutsetning.

Fremskrittspartiet startet opp som Anders Langes Parti mot skatter, avgifter og offentlige inngrep i 1973. Siden skiftet partiet navn til Fremskrittspartiet. I partiets unge år var det mer tro mot sin liberalistiske ideologi (Narud og Valen 2004:38), og et rent opportunistisk protestparti. Siden partiet ble etablert har Fremskrittspartiet fått en gradvis økende oppslutning for sin politikk. Oppslutningen var marginal frem til Stortingsvalget i 1989, hvor de fikk 13 % oppslutning. I 1993 ble det en tilbakegang med en oppslutning på 6,3 %, men i Stortingsvalget i 1997 gikk det fremover igjen med en oppslutning på 15,3 %. Ved siste Stortingsvalg, i 2005, fikk Fremskrittspartiet en oppslutning på 22,1 % (Fremskrittspartiets ideologikurs 2006:41). I løpet av denne perioden har Fremskrittspartiets politikk også gradvis beveget seg mot sentrum, og altså bort fra sitt ideologiske ståsted. Narud og Valen

(2004:38), har presentert en grafisk fremstilling av ulike partiers forflytninger over tid. I fremstillingen plasseres det politiske sentrum på aksens nullpunkt, og graden av politisk venstre- og høyrepolitikk kan måles i hvor langt politikken beveger seg fra dette punktet³⁶. Fremskrittspartiet var 42 poeng fra sentrum i partiprogrammet for perioden 1973-1977. I 2001, lå politikken 22 poeng fra sentrum. Boken har ingen målinger etter 2001. Fra Stortingsperioden 1993-1997 til 2001 har de forflyttet seg 6 poeng mot venstre. Ideologien deres hevdes fortsatt å være liberalisme og hovedmålet dreier seg stadig vekk om å arbeide for en sterk nedsettelse av skatter og avgifter og offentlige inngrep. Samtidig har altså programmene endret seg fra å utelukke skatt på personinntekt helt fram til og med stortingsperioden 1981-1985³⁷ (Partiprogram 1981-1985), frem til dagens program som krever inntektsskatt, om enn et flatere skattesystem enn vi har i dag.

Redaktør i nettavisen *Liberaleren*, Per Aage Pleym Christensen, hevder at Fremskrittspartiet var et moderat liberalistisk part på sitt beste i perioden 1985-1993. Om Fremskrittspartiets politiske program for perioden 2001-2005 har han følgende å si: *"Fremskrittspartiet er i ferd med å bli et sosialdemokratisk parti."* (Pleym Christensen 2003). Også valgforsker Frank Aarebrot hevder i en artikkel i *Aftenbladet.no* at Fremskrittspartiet er svært lite liberalistisk (2006), og begrunner det blant annet slik: *"Etter liberalistisk ideologi skal vi ikke ha en eldreomsorg eller helsevesen betalt av skattebetalernes penger, altså ingen norsk velferdsstat. Dette skal gjøres gjennom forsikringsordninger."* Videre mener Aarebrot at når Frp gikk sammen med SV om å innføre makspris i barnehagene, er det nok et eksempel på det motsatte av liberalistisk politikk. Aarebrots diagnose på Fremskrittspartiets politikk er at de bedriver en slags valgfrihets-liberalisme som går ut på å lage et system ved siden av det offentlige, som finansieres med oljepenger.

Den liberalistiske samfunnsmodellen kommer til kort i forhold til partiets politikk. I sitt ideologikurs som er beregnet på opplæring av partiets tillitsvalgte sier de:

""Skatt er tyveri"" er et uttrykk mange fremtredende liberalister opp gjennom historien har brukt når de har villet sette skatte spørsmålet på spissen... (...) ...det går an å argumentere prinsipielt for at det er svært problematisk med beskatning (i hvert fall inntektsskatt/skatt

³⁶ Operasjonaliseringen av venstre-høyre politikk er gjort ut fra de tradisjonelle kriteriene som grad av marked vs stat, innstilling til proteksjonisme, nasjonalisering, og arbeidstakerorganisering osv. (Aardal m.fl. 2004:57).

³⁷ Riktignok skulle en avvikling av personbeskatningen, i dette programmet, foretas gradvis over 10 år.

på arbeid) overhodet. Nå er likevel de fleste liberalister, inkludert Fremskrittspartiet enige om at en viss beskatning er nødvendig for å sikre fellesoppgaver i samfunnet og for å sikre at visse velferdstjenester når ut til alle deler av befolkningen.” (Ideologikurs 2006:47-48).

”Målet om at alle skal få et offentlig tilbud om nødvendige helse- og omsorgstjenester er klart farget av en sosial profil, men hvordan man når dette målet er likeså mye gjennomsyret av partiets liberalistiske ideologi. Det sosiale utgangspunktet er at finansieringen av helse- og omsorgstjenestene skjer gjennom fellesskapet, mens det liberale utgangspunktet er at valgfriheten kobles inn ved tilbudet av disse tjenestene. Fellesskap og valgfrihet danner derfor rammen for Fremskrittspartiets velferdssamfunn.” (Ideologikurs 2006:59).

Partiet appellerer til kollektiv rasjonalitet og til fellesskapet for en solidarisk finansiering av kollektive goder. Ansvaret kan altså ikke overlates til markedet alene. Innsikten om at skatt og fordeling må til strider direkte mot hva partiets ideologi hevder om hva som skal til for at enkeltindividenes interesser og rett til frihet best kan ivaretas. Hvor kommer denne innsikten fra? Jeg finner ingen teoretisk begrunnet forklaring i mitt empiriske materiale. Min forklaring går ut på at velferdsstatens fellesskap reiser en normativ forventning om at frihet og inklusjon skal være kollektive goder, en forventning som Fremskrittspartiet velger å ta hensyn til. Partiet må ikke ta hensyn til forventningen, men konsekvensen kan bli at partiet forblir i opposisjon. Det kan selvsagt ikke utelukkes at partiet også erkjenner at et minimalistisk fellesskap kommer til kort overfor det moderne samfunnets prosesser og behov.

Ferske eksempler på hvordan Fremskrittspartiet snur seg etter samfunnets krav om bestemte typer løsninger på samfunnets problemer, viser at de ikke bare forlater sitt ideologiske ståsted i kampen om velgerne, men kompromitterer i tillegg sitt handlingsprogram for inneværende periode i flere saker. I det såkalte ”pensjonsforliket” gikk de helt bort fra sitt program og overbød ikke bare seg selv, men også ”... det arbeidstakerorganisasjonen har våget å håpe på” (Lerø 2007). I forbindelse med striden mellom Norge og EØS vedrørende hjemfallsretten, formulerer Fremskrittspartiets talsmann på vannkraftpolitiske spørsmål, Torbjørn Andersen, følgende uttalelse: ”Jeg mener at det er viktig med nasjonalt eierskap når det gjelder vannkraftressursen. Norske kraftverk er en seddelpresse som kommer hele samfunnet til gode. (...) Krafta er en fellesressurs som må komme flest mulig til gode. Jeg vil kjempe for å få mitt parti til å gå med på å beholde norsk eierskap. Kall meg gjerne en

kraftsosialist.” (Nasjonen 10.03.2006). I Fremskrittspartiets program for inneværende stortingsperiode står det: **”Fremskrittspartiet mener at dagens hjemfallsordning må oppheves.”** (Partiprogram:38). Partiformann Siv Jensen er litt mer vag i formuleringene og vil foreløpig bare konkludere med at det på en eller annen måte må sikres nasjonal kontroll (adressa.no 29.06.2007).

I Dagsavisens nettutgave fra 6. september (2007) finner jeg en artikkel som handler om hvordan Fremskrittspartiet løper fra partiprogrammet. Artikkelen inneholder en lang liste over saker hvor partiet tar avstand fra sine egne lokale partiprogram hvor dreiningen i det store og hele handler om å gå bort fra individualistiske politiske løsninger til mer kollektive velferdsløsninger. SFO er ikke en kommunal kjerneoppgave i følge Fremskrittspartiets program (Partiprogram:81). Men midt i kommunevalgkampen sendte partiet ut såkalte argumenthefter der det stod at kommunene likevel skulle drive SFO, men også tillate private tilbydere (Dagsavisen 06.09.07). I Oslo-programmet vil Fremskrittspartiet avvikle all kommunal tjenesteproduksjon, men i løpet av valgkampen ble dette endret til at kommunen fortsatt skal drifte eldreomsorgen, side om side med private og frivillige (Dagsavisen 06.09.07). Fremskrittspartiets ordfører i Ullensaker, Harald Espelund, går svært langt fra partiets prinsipper for å imøtekomme velgernes ønsker og behov. Han forsvarer økningen i kulturbudsjettet, forsvarer kommunal støtte til SFO fordi samfunnet krever en tilrettelegging for at begge foreldre kan jobbe, han vil heve statens minstesats for sosialstønad, og mener at bøndene burde få bedre betalt, og erkjenner at den rødgrønne regjeringens pengedryss over kommunene har hjulpet. Espelund sier sågar at: *”Jeg vil ikke konkurranseutsette fordi det bare vil skape strid...”* (Dagbladet 15.09.2007).

Vi kan tydelig se at Fremskrittspartiet velger å ta politiske hensyn som går på tvers av deres egen refleksjonsteori, og som handler om å kreve individuelle offer for å oppnå goder som fellesskap. Velferdsstatens fellesskap er kanskje det elementet som bryter med det som Fremskrittspartiet omtaler som ”normale omstendigheter”, et element i samfunnet som i følge liberalismen verken er mulig eller ønskelig. Det kan imidlertid være politisk kostbart å kreve individuelle offer i form av skatter og avgifter. Sett fra individets ståsted er skattenivået alltid for høyt, men som samfunnsmedlemmer vil vi stadig ha flere og bedre kollektive ytelser. Dette er det normative krysspresset som individer og samfunnet utsettes for, og som politikken må håndtere på samfunnets vegne. Men individene er ikke enten individuelt rasjonelle eller kollektivt rasjonelle. Det er kommunikasjonssystemene som genererer ulike

forventningsstrukturer om passende og forventet atferd, og som anvender medier for å øke sannsynligheten for tilslutning. I det politiske systemet er det makt som er mediet. Privat kan vi gjerne syte over skattenivået, men dersom skattesutringen omgjøres til et offentlig krav om lavere skatter må den vise til hvilke allmenne interesser det vil tjene. Med det konfronteres fellesskapet med de kollektive konsekvensene, nemlig at det går ut over velferdsgodene (Hagen 2003:465).

Til tross for at Fremskrittspartiet i økende grad tar staten i bruk for å regulere forholdet mellom samfunnets ulike deler, er styringsmodellene partiet opererer med fortsatt inspirert av økonomisk teori hvor markedet er idealet, og perspektivet er den individuelt rasjonelle aktørens. Det kan se ut som om partiet på en måte har akseptert at staten må til, uten at de har noen teoretisk forklaring eller forståelse for hvorfor. Markedet som styringsmodell overføres derfor i stedet på organiseringen av velferdsstaten. I deres program skal offentlig sektor finansiere, og i noen tilfeller også produsere kollektive tjenester i et marked hvor borgerne iakttas som kunder. Slik kan offentlig sektor, i følge teorien, bli billigere og bedre, og settes i samfunnsmedlemmenes tjeneste. En litt mindre og trangere, og vesentlig billigere og bedre velferdsstat, skal gi samfunnsmedlemmene større handlingsfrihet og valgfrihet. Aspekter ved denne politikken appellerer til velgernes behov, og har kanskje derfor også fått gjennomslag både i befolkningen og i politikkenes venstrefløy. Folk vil ha større valgfrihet og synes kanskje velferdsstaten er stivbent og lite fleksibel. En offentlig sektor som sterkt begrenser individuell valgfrihet, kan ende med å krenke enkelte samfunnsmedlemmers demokratiske rettigheter (Blomqvist og Rothstein 2000:220). Magnus Marsdal hevder at politikkenes venstreside, ved å slutte seg til deler av høyresidens økonomiske politikk, har tatt de økonomiske sakene av bordet, og gjort kampen om velgerne om til et spørsmål om verdier, hvor verdiene som Fremskrittspartiet fremmer i sin politikk har fått gjennomslag hos stadig flere velgere (2006). Velferdsstatens fellesskap, og det politiske systemet, vil sannsynligvis iakttas hvorvidt de nye individualistiske politiske reformene bidrar til samfunnets allmenngjøring av frihet og inklusjon. Studier av reformenes konsekvenser i andre land sier at de til dels kan være økonomisk effektive, men at de samfunnsmessige konsekvensene er kostbare, ved at det blir større sosiale forskjeller og økt sosial fattigdom (Christensen 2003). Dette er kunnskap som samfunnet har og tar i betraktning når politiske løsninger og reformer vurderes.

Det norske verdifelleskapet er Fremskrittspartiets kommunikasjon om inklusjonsbetingelser. Kommunikasjonen skiller mellom verdige og uverdige samfunnsmedlemmer, eller de solidariske medlemmene og gratispassasjerene, og krever strengere kriterier for inklusjon. For det norske verdifelleskapet er gratispassasjerene en trussel. Det er denne ytre trusselen Fremskrittspartiet vil beskytte det norske verdifelleskapet mot. Denne kommunikasjonsformen har møtt både oppslutning og motstand i det norske samfunnet. I velferdsstatens fellesskap iakttas samfunnets deler med spørsmålet om de bidrar til allmenn inklusjon og frihet, til dels også overfor mennesker som kommer fra andre land. Samtidig må fellesskapet sette grenser for seg selv for å unngå at belastningene blir for store. Det er imidlertid problematisk å ekskludere mennesker, og kriteriene for hvem som kan kalles verdig og hvem som er uverdige trengende er ikke gitt. Denne problematikken deler befolkningen i flere enn to deler. Fremskrittspartiet blir på dette punktet ofte kritisert for å ha et uverdige menneskesyn, og i politiske debatter tas det stadig vekk avstand fra det som kalles ”Fremskrittspartiets menneskesyn”. Samtidig har Fremskrittspartiets norske verdifelleskap som kommunikasjonsform om en bestemt del av deres politiske program, medvirket til at det er blitt mer politisk korrekt å tematisere problematiske aspekter ved innvandring fra ikke-vestlige kulturer. Fremskrittspartiets politikk må imidlertid ta hensyn til velferdsstatens fellesskaps kollektive verdier, slik de kommer til uttrykk i den offentlige debatten, og setter seg igjennom i demokratiske valg, for at partiet skal ha noen mulighet til å komme i regjering. Både KrF og Venstre hevder at de ikke ønsker å danne en eventuell borgerlig regjering med Fremskrittspartiet i 2009, blant annet på grunn av menneskesynet som partiets innvandrings- og u-hjelpspolitik oppfattes å basere seg på (siste.no 2007).

6.4 Konklusjon

Fremskrittspartiets politikk er inspirert av liberalistisk politisk ideologi som appellerer til individuell rasjonalitet. Denne iakttakelsesoptikken overser velferdsstatens fellesskaps eksistens og betydning. Som vi har sett vil det politiske systemets kode gjøre at partiets politikk likevel påvirkes av velferdsstatens fellesskap. Velferdsstatens fellesskap iakttar Fremskrittspartiet med forventninger om politikk som kan løse samfunnets problemer med hensyn til allmenn inklusjon, fordi forventningen om allmenn inklusjon er en konsekvens av samfunnets form for differensiering. Fremskrittspartiet behøver imidlertid ikke å ta hensyn til dette i sine politiske handlingsforslag. Men vi har sett at de gjør det, i aller høyeste grad, og derfor gjør de også mer i sitt politiske handlingsprogram enn de har teoretisk/ideologisk

dekning for. Det betyr ikke dermed at de har fått øye på velferdsstatens fellesskap som samfunnets kommunikasjon om seg selv. Påstanden er at samfunnet mangler begreper for å få øye på velferdsstatens fellesskap som kommunikasjonssystem. Fremskrittspartiet iakttar samfunnet med et fellesskapsbegrep som gjør at de ser en mengde enkeltindivider som vil ha, og har en naturlig rettighet til, mest mulig frihet for seg selv, og at denne friheten handler om å unngå kollektive krav om individuelle begrensninger og offer. Frihet fra offentlig innblanding og sentral styring er i følge liberalismen også kollektivt rasjonelt. Det moderne samfunnet preges imidlertid av en tiltakende grad av differensiering og individualisering, og disse prosessene forutsetter solidaritet og samarbeid. Samfunnets prosesser og velferdsstaten betinges av hverandre. Dermed blir staten samfunnets løsning på konflikten mellom individuelle og kollektive interesser.

Det moderne demokratiet gjør at politikken som føres er en representasjon av samfunnets kollektive vilje. Politikken som har vært ført i Norge de siste 50 år, viser at veldig mange er villige til å betale skatt for at ressurser skal omfordeles slik at de sosiale forskjellene i samfunnet blir mindre. Betyr det dermed at det moderne mennesket er mer solidarisk eller altruistisk av natur? Jeg vil hevde at det er samfunnets form for differensiering som har skapt en kommunikasjonsform som tematiserer forholdet mellom individ og fellesskap/samfunn med hensyn til spørsmålet om allmenn frihet og inklusjon, og med referanse til rettferdighet og likeverd. Videre vil jeg hevde at det er dette som er det moderne samfunnets særskilte ordensspørsmål. Det moderne samfunnet består av prosesser som kan oppfattes å være motsetningsfylt, nemlig en stadig tiltakende grad av individualisering og forventninger om samarbeid og solidaritet. Velferdsstatens fellesskap som kommunikasjon og samfunnsmessig kraft forutsetter og forutsettes av statens makt. Staten forutsetter, med andre ord, samfunnet som solidarisk og rasjonelt fellesskap. Rüdiger hevder at det ikke er velferdspolitikken som har vært den vesentligste faktoren i økningen av offentlige reguleringer, men derimot folkets stigende forventninger til velferdspolitikken, og at disse stigende forventningene legger et stort press på politiske partier som ønsker å komme i regjering (2003:196). Det er i grunnen det samme som Valen og Narud hevder med begrepet *de stigende forventninger misnøye* (2007), og Halvard Vike om at politikkerne ikke våger å sette grenser for velferdsstaten i frykt for å tape stemmer (2004:100). Min påstand er at det er disse forventningene Fremskrittspartiet ser at de må ta hensyn til for å komme i regjeringsposisjon.

Kapittel 7

Konklusjon og avsluttende betraktninger

Temaet som har blitt tatt opp til diskusjon i denne oppgaven er omfattende og komplekst, og gjelder forholdet mellom teori og empiri, eller teori og virkelighet. Oppgavens formål har vært et forsøk på å iakttå hvordan samfunnet, representert ved et kasus, forstår seg selv, og også hvordan samfunnsvitenskapene forstår samfunnet. Samfunnet reflekterer over seg selv ved hjelp av samfunnsvitenskapelig teori, og det er i all hovedsak økonomisk inspirerte teorier som ligger til grunn for disse refleksjonene. Sosiologien kritiserer det økonomiske perspektivet på samfunnet, og hevder at det først og fremst er solidaritet som integrerer det moderne samfunnets deler. Den sosiologiske samfunnssolidariteten betinges imidlertid av intersubjektivitet, noe velferdsstaten neppe kan sies å forutsette. I den velferdsstatlige allokeringen av goder og byrder er det motstridende interesser og verdier som gjør seg gjeldende. Det sosiologiske solidaritetsbegrepet gjør solidaritet til en intersubjektiv verdi, og dermed mister aktørene sin evne til å vurdere ulike konsekvenser opp mot hverandre.

I denne oppgaven har jeg forsøkt å vise at samfunnet og samfunnsvitenskapene mangler et teoretisk begrep, eller en teoretisk modell over samfunnet som kollektivt rasjonelt handlingsfellesskap. Med utgangspunkt i Fremskrittspartiets politikk som kasus har jeg forsøkt å vise hva som skjer når utilstrekkelige begreper om samfunnet konfronteres med virkelighetens samfunn, i et politisk program for samfunnet. Fremskrittspartiets politiske program avdekker flere og motstridende begreper, både om statens rolle for fellesskapet, om samfunnet som fellesskap, og om betingelsene for frihet og inklusjon. Politisk handler de langt til venstre for sin ideologiske tilhørighet. Liberalistisk politisk filosofi mener at konflikten mellom individuell og kollektiv rasjonalitet verken er nødvendig eller ønskelig. Fremskrittspartiet velger imidlertid å reise konflikten i sitt program, men forsøker fortsatt å gjøre kollektive goder så billig som mulig. Hvorfor foreslår de ikke å legge ned velferdsstaten, i tråd med sin ideologi som de er så eksplisitt på? Svaret denne oppgaven kommer frem til er at Fremskrittspartiet erfarer at det ikke bare er politisk kostbart å kreve individuelle offer i form av skatter og avgifter, men at det også koster politisk å fjerne kollektive goder. Det er nettopp det velferdsstatens fellesskap på en måte gjør Fremskrittspartiet oppmerksom på. I den offentlige kommunikasjonen i samfunnet om samfunnet observeres Fremskrittspartiets politikk med hensyn til de kollektive

konsekvensene den får. Den liberalistiske minimumsstaten har sannsynligvis liten troverdighet i det norske samfunnets forståelse av betingelsene for allmenn frihet og inklusjon.

Jeg mener Fremskrittspartiets politikk var et velegnet empirisk kasus til oppgavens problemstilling fordi den bygger på samme grunnlag som en del av velferdsstatskritikkens samfunnsforståelse. De nyere politiske reformene som velferdsstatskritikken møtes med er inspirert av liberalistisk økonomisk teori. Som politisk parti må Fremskrittspartiet appellere til velgerne for å få makt til å regjere. Det betyr at de må delta i, og ta hensyn til den offentlige debatten om samfunnets prioritering og fordeling av byrder og goder. I denne kommunikasjonen kommer motstridende verdier og interesser til uttrykk, men alle krav om ressurser eller fritak for byrder må vise til hvordan dette er rettferdig og/eller allmenntilgjengelig. Det er derfor mer interessant å studere hva som skjer i møtet mellom denne offentlige kommunikasjonen i samfunnet og Fremskrittspartiets individualistiske ideologi, enn å studere virkelighetens møte med Arbeiderpartiets sosialdemokratiske ideologi, som bygger på en idé om velferdsstatlig fellesskap og solidaritet. Det betyr imidlertid ikke at Arbeiderpartiet rår over fruktbare teoretiske begreper for betingelsene for samfunnsmessig solidaritet.

Ettersom oppgaven handler om forholdet mellom teori og virkelighet måtte jeg finne frem til en metode som muliggjorde en teoretisk refleksjon over vitenskapelige begrepers betydning for iakttakelse. Epistemologisk konstruktivisme har i så måte vært et fruktbart vitenskapsteoretisk utgangspunkt, både for refleksjon over forskningsobjektets iakttakelser så vel som for mine egne iakttakelser av forskningsobjektets iakttakelser. Min vitenskapsteoretiske posisjon er også en personlig, faglig overbevisning eller grunnposisjon.

Fellesskapstypologien er oppgavens analytiske generalisering, og representerer en abstrakt og forenklet modell av Fremskrittspartiets politiske sosiologi. Det er en måte å gi ny mening til mine funn på. Fellesskap er et relasjonelt begrep, og det er betingelser for den sosiale relasjonen som fellesskapsbegrepet viser til, nemlig forholdet mellom individer og individ og fellesskap/samfunn, som denne oppgaven tematiserer. Begrepene i fellesskapstypologien representerer ulike kommunikative strategier som politikken presenteres gjennom, i den hensikt å appellere til velgerne slik at partiet kan komme i regjering. Men de er også uttrykk for bestemte politiske løsninger. Det politiske systemet iakttar som vi vet, gjennom skillet regjering/opposisjon. I disse ulike kommunikative strategiene tematiseres forholdet mellom

individ og samfunn, og ulike modeller for dette forholdet kommer til syne. Velferdsstatens fellesskap er modellen som sosiologien mangler et teoretisk utviklet rasjonale for, og samfunnet mangler begreper for.

Det frivillige fellesskapet appellerer til samfunnets små og private fellesskap med henvisning til ekte solidaritet, medmenneskelighet og kreativitet. Denne kommunikasjonsformen flytter kollektive oppgaver over i den private sfære og begrunner det med at velferdsstaten bryter ned solidariteten som verdi i samfunnet. Fremskrittspartiets politikk er løsningen på problemet. Det populistiske fellesskapet appellerer til folk flest ved å så tvil om regjeringen og de offentlige ansattes motiver, og lanserer sin egen politikk som løsningen på problemet. Politikken som formidles i denne kommunikasjonsformen er reformene for offentlig sektor. Det norske verdifellesskapet er en kommunikasjonsform som appellerer til folk flest ved å skape en ytre fiende, en snylter, og Fremskrittspartiets politikk er svaret på problemet. Politikken som denne kommunikasjonsformen tematiserer er hvordan grensene for den norske velferdsstaten skal settes. Det minimalistiske fellesskapet appellerer til samfunnsmedlemmenes individuelle rasjonalitet, og hevder at den ikke står i noe motsetningsforhold til samfunnets kollektive interesser. Det politiske løftet går ut på større handlingsfrihet og valgfrihet for hvert enkelt individ, og politikken handler om at individene må slippe krav fra samfunnet om individuelle offer og kollektiv handling. Velferdsstatens fellesskap appellerer til samfunnsmedlemmene som rasjonelt og solidarisk handlingsfellesskap ved å lansere kollektivt rasjonelle politiske løsninger med tanke på individuell frihet og inklusjon som kollektive goder. Politikken som formidles i denne kommunikasjonsformen har sosialdemokratiet som modell. Alle fellesskapstypene har aspekter av velferdsstatens fellesskap i seg, fordi alle fellesskap krever en viss grad av samarbeid og solidaritet.

Formålet med oppgaven har vært tredelt. Den ene delen har bestått i et ønske om å bidra med ny innsikt i begrensningene ved økonomisk inspirert samfunnsteori som refleksjonsteori for og om samfunnet. Denne innsikten har jeg hentet ut av Fremskrittspartiets ideologiske møte med samfunnets reelle prosesser. Innsikten har jeg rekonstruert i fellesskapstypologien. Den andre delen har vært et ønske om å supplere den samfunnsvitenskapelige forskning på de teoretiske betingelsene for velferdsstaten med en kasusstudie som tydeliggjør denne teoretiske mangelen. Velferdsstatens fellesskap er den handlingstypen som mangler et teoretisk rasjonale. Ved å anvende Niklas Luhmanns og Roar Hagens teori om det moderne

samfunnet som generell teori, ble det mulig å få øye på velferdsstatens fellesskap som en form for kommunikasjon som integrerer Fremskrittspartiets politikk slik at den tar hensyn til fellesskapets behov og formål, og med det får betydning som et reelt politisk alternativ. Det tredje har vært et ønske om å bidra med ny innsikt i verdien av vitenskapelig refleksjon over begrepenes betydning i forholdet mellom teori og empiri. Fremgangsmåten i denne masteroppgaven kan formodentlig belyse og bidra til innsikt i dette forholdet.

Flere av elementene jeg har berørt i denne masteroppgaven kan utgjøre temaer for videre forskning. Blant annet vil jeg nevne forholdet mellom de små fellesskapene og det store samfunnsfellesskapet. Er det virkelig slik Kristin Clemet sier, at velferdsstatens størrelse går på bekostning av de små fellesskapene, eller er det slik at velferdsstaten gir de små fellesskapene bedre betingelser? Videre kunne det være interessant å undersøke samfunnets solidaritetskommunikasjon nærmere. Er det mulig at samfunnet kan påvirke markedet til å ta hensyn til etikk, moral og samfunn, uten å ty til statens makt? Til slutt vil jeg nevne den motsetningsfylte prosessen som består av en tiltakende grad av individualisering og forventninger om solidaritet, og av systemautonomi og funksjonell avhengighet, som mangler en teoretisk modell. Dette svekker samfunnets og politikkenes evne til refleksjon over samfunnet som rasjonelt fellesskap. Utilstrekkelige begreper gir manglende forståelse for samfunnet som fenomen. Jeg mener derfor at forskning med tanke på å utvikle begreper for kollektiv rasjonalitet og rasjonell solidaritet har avgjørende betydning for samfunnet.

LITTERATURLISTE

Adressa.no 29.06.2007. *Full forvirring om Frps kraftpolitikk*. Tilgjengelig fra:

<http://www.adressa.no/nyheter/okonomi/article887658.ece> (Hentet 17.11.2007)

Aftenbladet.no 17.03.2006. *Frp milevidt fra liberalistisk*. Tilgjengelig fra:

<http://web3.aftenbladet.no/innenriks/politikk/article265687.ece> (Hentet 14.08.2007).

Aftenposten 22.10.2007. *Strengt alkoholregler virker*. Tilgjengelig fra:

<http://www.aftenposten.no/helse/article895838.ece> (Hentet 29.10.2007).

Andersen, Heine. 1996. *Rationalitet, velfærd & retfærdighet belyst gjennom nyere samfunnsvidenskabelige teorier*. Samfundslitteratur, Frederiksberg.

Andersen, Niels Åkerstrøm. 1996. *Udlisitering*. Nyt fra samfunnsvidenskabene, København.

Andersen, Niels Åkerstrøm. 1999. *Diskursive Analysestrategier*. Nyt fra Samfunnsvidenskabene, København.

Axelrod, R., og Hamilton, W. D. 1991. *The Evolution of Cooperation*: i Abell, Peter. **Rational Choice Theory**. Edward Elgar Publishing Limited, England.

Bakken, Tore. 2000. *System og iakttagelse*. Unipub Forlag, Oslo.

Bakken, Tore. 2007. *Bokomtale: Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene*: i **Sosiologisk tidsskrift**, årgang 15, nr. 1.

Baumann, Zygmunt. 2002a. *Det individualiserade samhället*. Bokförlaget Daidalos, Göteborg.

Baumann, Zygmunt. 2002b. *Foreword by Zygmunt Baumann: Individually, Together*: i Beck, U. og Beck-Gernsheim, E. **Individualization**. Sage Publications, London.

- Beck, Ulrich, Beck-Gernsheim, Elisabeth. 2002. *Individualization*. Sage Publications, London.
- Beck, Ulrich. 1996. *Att uppfinna det politiska. Bidrag til teorin om reflexive modernisering*. Bokförlaget Daidalos, Göteborg.
- Bjørklund, Stefan. 1974. Politiske ideer. Jørgen Paludans Forlag, Danmark.
- Blaikie, Norman. 2005. *Designing Social Research*. Polity Press, Cambridge.
- Blomqvist og Rothstein. 2000. *Välfärdsstatens Nya Ansikte. Demokrati og marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Agora, Stockholm.
- Brekke Ole A., Høstaker og Sirnes. 2003. *Dimensjonar i moderne sosialteori. Bourdieu, Habermas, Latour og Luhmann*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Christensen, Tom. 2003. *Regionale og distriktpolitiske effekter av New Public Management*. Tilgjengelig fra:
<http://www.regjeringen.no/upload/kilde/krd/rap/2003/0006/ddd/pdfv/190801-newpublicmanagement.pdf> (Hentet 03.11.2007)
- Clemet, Kristin. 2007. *Er vi alle blitt liberale?* I Morgenbladet 1.-7. juni 2007.
- Dagbladet. 15.09.2007. *Kong Harald av Romerike*.
- Dagsavisen 06.09.2007. *Slik løper Frp fra partiprogrammet*. Tilgjengelig fra:
<http://www.dagsavisen.no/innenriks/article313796.ece> (Hentet 31.10.2007).
- Eriksen, Stein Sundstøl og Rønning, Geir O. 1997. *Samfunnets stat – statens samfunn. Refleksjoner over de siste åras statsteoretiske debatt*, i Birkeland, Åsmund (red): **Den moderne staten**. Pax Forlag, Oslo.
- Falk, Jørn. 2002. *Ferdinand Tönnies*; i Andersen, Heine og Kaspersen Lars Bo. **Klassisk og moderne samfunnsteori**. Hans Reitzels Forlag, København.

Forskning.no 2007. *Velferdsstat mot alle odds*. Tilgjengelig fra:

<http://www.forskning.no/Artikler/2007/september/1190881768.12>

(Hentet 07.11.2007)

Frankel, Christian. 2005. *En iagttagelsesteoretisk analytik*; I Nygaard, Claus (red):

Samfundsvidenskabelige analysemetoder. Forlaget Samfundslitteratur, Frederiksberg.

Fremskritt. 24.03.2007. *Skal være folkets tjenere*.

Fremskrittspartiets prinsipp og handlingsprogram 2005-2009

Fremskrittspartiets program 1981-1985

Fremskrittspartiets ideologikurs 2006

Fremskrittspartiets politiske reklamebrosjyrer: *Imod os statens lover bøies*, og

Et godt samfunn vedtas ikke av politikere og byråkrater, men skapes av mennesker.

Tilgjengelig fra: <http://www.frp.no>

Friedman, Milton. 2002. *Capitalism and Freedom*. The University of Chicago Press, Chicago.

Giddens, Anthony. 1998. *Sociology*. Blackwell Publishers Ltd., Oxford.

Grund, Jan. 1995. *Politikk og marked. Mangfoldet i offentlig sektor*. Tano, Oslo.

Guneriussen, Willy. 1996. *Aktør, Handling, Struktur*. Tano, Oslo.

Guneriussen, Willy. 2002. *Emile Durkheim*; i Andersen H. og Kaspersen, B (eds.): **Klassisk og moderne samfunnssteori**. Hans Reitzels Forlag, København.

- Hagen, Roar. 1991. *Kollektiv og individuell fornuft i kampen om knappe fellesgoder*, i Løchen Yngvar (red.): **Formål og fellesskap**. Prosjekt Alternativ Framtid, Oslo.
- Hagen, Roar. 1999. *Rasjonell Solidaritet*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hagen, Roar. 2000. *Niklas Luhmann*, i Andersen H. og Kaspersen, B (eds.): **Klassisk og moderne samfunnsteori**. Hans Reitzels Forlag, København.
- Hagen, Roar. 2002. *Positivismekritikkens positivisme*, i Sosiologisk Årbok, 2002.....
- Hagen, Roar. 2003. *Kommunikasjon og solidaritet – og Bøygen. Svar til Lars Bugge*, i **Tidsskrift for samfunnsforskning**, nr 3, årgang 44.
- Hagen, Roar. 2006. *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hamowy, Ronald. 2005. *The Political Sociology of Freedom. Adam Ferguson and F. A. Hayek*. Edward Elgar Publishing, UK.
- Hermansen, Tormod. 2005. *Den nyliberalistiske staten*, i Busch, T., Johnsen, E., Klausen, K.K., Vanebo, J.O. (red): **Modernisering av offentlig sektor. Utfordringer, metoder og dilemmaer**. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hjelmtveit, Vidar. 2005. *Sosialpolitikk i historisk perspektiv*, i Stamsø, M. A.(red.): **Velferdsstaten i endring. Norsk helse- og sosialpolitikk ved starten av et nytt århundre**. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Hjelseth, Arve. 1992. *En seiglivet døgnflue. FrPs vekst i 80-årene: noen mulige årsaker*. Universitetet i Oslo.
- Johannessen, Trond. 1997. *Om grensene for statens makt i en markedsøkonomi*, i Birkeland, Åsmund (red.): **Den moderne staten**. Pax Forlag, Oslo.
- Juul, Søren. 1997. *Solidaritet og integrasjon i det moderne samfund*. I Dansk sociologi, volum 8, side 39-60.

- Kaspersen, Lars Bo. 2001. *Anthony Giddens. – Introduksjon til en samfundsteoretiker*. Hans Reitzels Forlag, København.
- King, Desmond. 1999. *In the Name of Liberalism. Illiberal Social Policy in the United States and Britain*, Oxford University Press, Oxford.
- Klausen, Kurt Klaudi. 2005. *Fra Public Administration over New PA til NPM – en fortolkningsramme for reformer*; i Busch, T., Johnsen, E. m.fl.(red): **Modernisering av offentlig sektor. utfordringer, metoder og dilemmaer**. Universitetsforlaget, Oslo.
- Kleven, L. Th. 1998. *En studie av oppslutningen om Fremskrittspartiet i lys av sosiale og politiske endringer*. Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Kneer, Georg og Nassehi, Armin. 1997. *Niklas Luhmann – introduktion til teorien om sociale systemer*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Kukathas, Chandran. 1989. *Hayek and Modern Liberalism*. Clarendon Press, Oxford.
- Lerø, Magne. 2007. *Frps pensjonspopulisme*. Tilgjengelig fra:
http://www.ukeavisenledelse.no/redaktorens_mening/frps_pensjonspopulisme
(Hentet 31.10.07).
- Luhmann, Niklas. 1990. *Political Theory in the Welfare State*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Luhmann, Niklas. 1995. *Samfund og individ. Personlige og upersonlige relationer*; i Jacobsen, J. C. (red): **Autopoiesis II, Udvalgte tekster av Niklas Luhmann**. Forlaget Politisk Revy, København.
- Luhmann, Niklas. 2000. *Sociale Systemer. Grundrids til en almen teori*. Hans Reitzels Forlag, København.

- Lysgaard, Sverre. 1967. *Arbeiderkollektivet: en studie i de underordnedes sosiologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Marsdal, Magnus. 2006. *En bit av Frp-koden*. Tilgjengelig fra: <http://www.tidsskriftetdemo.no/tekster/022006/magnusmarsdal.htm> (Hentet 15.11.07)
- Martinussen, Willy. 1988. *Solidaritetens grenser*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Moene, Karl Ove. 2007. *Ubrukelige utopier*. Morgenbladet, nr 40, årgang 188.
- Morgenbladet. 5.-11. oktober 2007. *Sivs nemesis*. Nr 40, årgang 188.
- Narud, H. M., og Valen, H. 2004. *Partiprogram og velgerappell*, i Aardal, B., Krogstad, A., og Narud, H. M. (red): **i valgkampens hete**. Universitetsforlaget, Oslo.
- Narud, H.M., og Valen, H. 2007. *Demokrati og ansvar: politisk representasjon i et flerpartisystem*. Damm, Oslo.
- Nationen. 10.03.2006. *Vil beholde hjemfallsretten*. Tilgjengelig fra: <http://www.nationen.no/distrikt/article1991552.ece> (Hentet 17.11.2007)
- Nilsen, Håvard og Østerberg, Dag. 1998. *Statskvinnen. Gro Harlem Brundtland og nyliberalismen*. Forum Aschehoug, Oslo.
- Nilsen, Håvard. 2005. *Hans Skjervheim og det liberale dilemma*. Tilgjengelig fra: <http://www.respublica.no/Filosofi/589DF382-6681-4743-907E-F4D9477B377A.html> (Hentet 08.11.07).
- Norman, Richard. 1987. *Free and Equal. A philosophical examination of political values*. Oxford University Press, New York.
- Nozick, Robert. 1997. *Anarchy, State and Utopia*. Blackwell Publishers, Oxford.

- Opsahl, Helge Magnus Stang. 2005. *"For folk flest: Fremskrittspartiets helse- og sosialpolitikk sett i lys av Petrociks sakseierskapsteori."* Institutt for statsvitenskap, universitetet i Oslo.
- Pleym Christensen, Per Aage. 2003. *Mer venstrevri i FrP*. Tilgjengelig fra: <http://www.liberaleren.no/arkiv/001111.php> (Hentet 06.09.2007).
- Qvortrup, Lars. 2002. *Det hyperkomplekse samfund*. Gyldendal, København.
- Rüdiger, Mogens. 2003. *Statens synlige hand. Om lovgivning, stat og individ I det 20. århundrede*. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Simonsen, Arne. 2005. *Hvorfor virker ikke holdningskampanjer – eller gjør de?* Tilgjengelig fra: <http://www.fmr.no/hvorfor-virker-ikke-holdningskampanjer-eller-gjoer-de.246867-37594.html> (Hentet 29/10/2007).
- Siste.no 01.10.2007. *Frp-samarbeid splitter opposisjonen*. Tilgjengelig fra: <http://www.siste.no/Innenriks/politikk/article3029936.ece> (Hentet 05.11.2007)
- Slagstad, Rune. 2000. *Kunnskapens hus i det norske system*. NOU 2000:14.
- Slagstad, Rune. 2006. *Kunnskapens hus*. Pax Forlag, Oslo
- Solheim, Liv. 1994. *Ideologi i velferdsstaten*, i Kuhnle, S. og Solheim, L.: **Velferdsstaten. Vekst og omstilling**. Tano, Oslo.
- Smith, Steven Rathgeb. 2002. *Privatization, Devolution, and the Welfare State: Rethinking the Prevailing Wisdom*, i Rothstein, B. og Steinmo, S. (eds.): **Restructuring the Welfare State. Political Institutions and Policy Change**. Palgrave Macmillan, New York.
- Stamsø, Mary Ann. 2005. *New Public Management – reformer i offentlig sektor*, i Stamsø, M.A. (red): **Velferdsstaten i endring. Norsk helse- og sosialpolitikk ved starten av et nytt århundre**. Gyldendal Akademisk, Oslo.

Vike, Halvard. 2004. *Velferd uten grenser. Den norske velferdsstaten ved veiskillet*. Akribe, Oslo.

Willer, David. 1967. *Scientific Sociology. Theory and method*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Wold, Sven Olav. 2005. "*Folk mot elite. Dansk Folkepartis og det norske Fremskrittspartiets populistiske diskurs.*" Institutt for statsvitenskap, universitetet i Oslo.

Yin, Robert K. 1990. *Case Study Research. Design and Methods*. Sage Publications, USA.